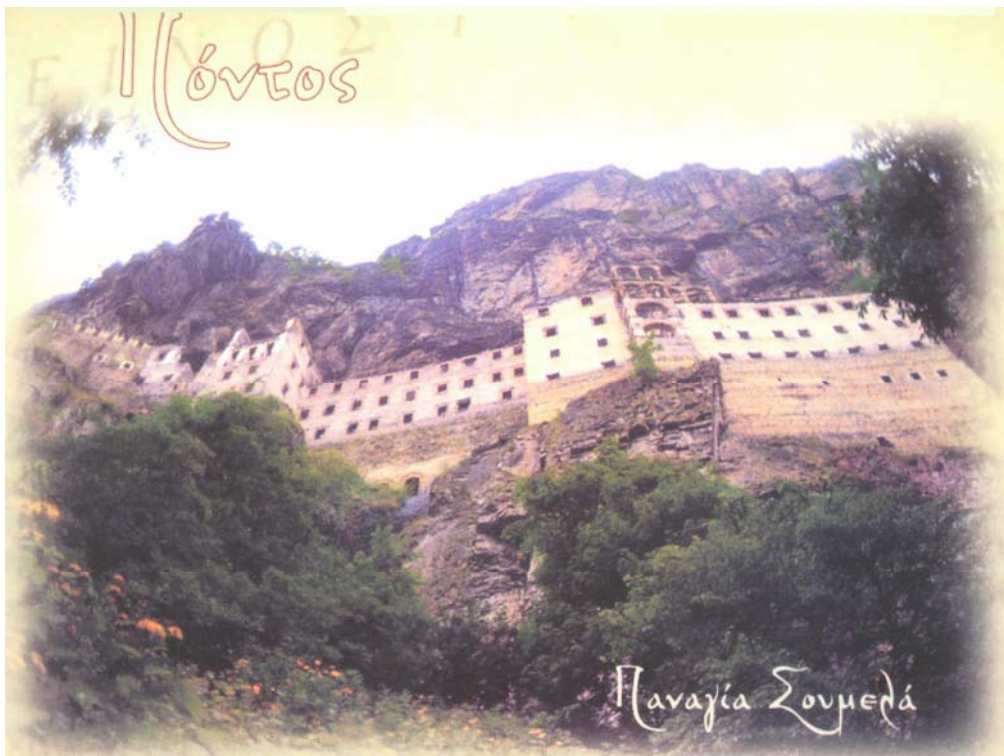

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΑ ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ ΤΩΝ ΠΟΝΤΙΩΝ
ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΟΥ
ΝΟΜΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:
Γεωργιτσογιάννη Ευαγγελία

Μέλη:
Αποστολόπουλος Κωνσταντίνος
Θεοδωροπούλου Ελένη

Πτυχιακή εργασία της
Σιδηροπούλου Άννας
Α.Μ.: 9649

Καλλιθέα, 2006

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

Το αντικείμενο της εργασίας που ακολουθεί είναι τα ήθη και έθιμα του ποντιακού λαού, που κατοικούν, μετά τον ξεριζωμό από τον τόπο τους, στην ευρύτερη αγροτική περιοχή του νομού Θεσσαλονίκης.

Ο στόχος της είναι να καταγραφούν τα ήθη και έθιμα που υπήρχαν στον Πόντο και πόσα από αυτά μένουν ακόμη ζωντανά. Πόσα από αυτά ζουν και υπάρχουν μαζί με τους Πόντιους, που σαν πρόσφυγες βρήκαν λιμάνι στη γύρω περιοχή της Θεσσαλονίκης.

Το θέμα είναι πολύ μεγάλο και αν γίνει λεπτομερέστατη έρευνα, θα χρειαστεί πολύς χώρος και χρόνος για τη διεκπεραίωσή του. Προσπάθησα να δώσω, πάντα στα πλαίσια μιας πτυχιακής εργασίας, τα πιο βασικά στοιχεία του ποντιακού πολιτισμού.

Οι ενότητες, που την αποτελούν, διαμορφώθηκαν μετά από σκέψη, για να είναι όσο το δυνατόν ξεκάθαρες και ολοκληρωμένες. Έτσι δημιούργησα:

- Τον πρόλογο, όπου δηλώνω το αντικείμενο και το στόχο της εργασίας, μια σύντομη αναφορά-ανάλυση των κεφαλαίων που περιλαμβάνει, τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε και στο τέλος τις θερμές μου ευχαριστίες για όλους όσους με βοήθησαν στην έρευνα και σε όσους μου άνοιξαν την καρδιά τους και μου κατέθεσαν τις μνήμες που είχαν φυλαγμένες από την πατρίδα.
- Την εισαγωγή, όπου προσδιορίζεται ο τόπος της μελέτης, δίνονται γενικές γεωγραφικές και σύντομες ιστορικές πληροφορίες. Γίνεται και μια μικρή αναφορά στις συνέπειες της εγκατάστασης των προσφύγων στην πόλη και στη γύρω περιοχή. Ακόμη, καταγράφονται και οι Δήμοι που αποτελούν τον αγροτικό χώρο της Θεσσαλονίκης, όπου επικεντρώθηκε και η έρευνα.
- Το πρώτο κεφάλαιο, όπου ταξιδεύουμε στον τόπο του Πόντου, δίνεται η γεωμορφία και η ιστορία του από τους αρχαιότερους χρόνους μέχρι τον ερχομό των προσφύγων στην Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα στη Θεσσαλονίκη.
- Το δεύτερο κεφάλαιο, όπου καταγράφονται τα ήθη και έθιμα που υπήρχαν στον Πόντο. Τα ήθη και έθιμα είναι γενικά, δηλαδή τι ίσχυε στην ευρύτερη περιοχή του Πόντου, γιατί υπήρχαν μικρές

διαφοροποιήσεις από περιοχή σε περιοχή, από πόλη σε πόλη, από χωριό σε χωριό και για το λόγο αυτό το απέφυγα.

- Το τρίτο κεφάλαιο, όπου αναφέρονται οι περιοχές της αγροτικής Θεσσαλονίκης, όπου κατοικούν Πόντιοι και υπάρχουν ποντιακοί σύλλογοι, καθώς και ποια ήθη και έθιμα διατηρούνται. Σύντομα, αναφέρεται και η αντιμετώπιση που δέχθηκαν από τους γηγενείς και η επίδραση που άσκησαν στις τοπικές κοινωνίες.
- Παράρτημα, με χάρτες και φωτογραφίες και τα ερωτηματολόγια που χρησιμοποίησα.
- Βιβλιογραφία.
- Περιεχόμενα.

Η μεθοδολογία που χρησιμοποίησα ήταν συνδυασμός βιβλιογραφίας και έρευνας. Η χρήση βιβλιογραφίας με βοήθησε για το ιστορικό μέρος της εργασίας. Έκανα χρήση βιβλιογραφίας και για τα ήθη και έθιμα που έχουν ήδη καταγραφεί. Όσον αφορά την έρευνα, αυτή ξεκίνησε πρώτα τηλεφωνικά. Ήρθα σ' επικοινωνία με όλους τους Δήμους της δεύτερης περιφέρειας, που είναι η αγροτική, της Θεσσαλονίκης και κατέγραφα που υπάρχουν ποντιακοί σύλλογοι. Μετά επικοινωνήσα με τους ποντιακούς συλλόγους και συμπλήρωσα ένα ερωτηματολόγιο, επικεντρώνοντας ποια ήθη και έθιμα διατηρούν και ποιες εκδηλώσεις, που κάνουν, βασιζονται σε αντίστοιχες του Πόντου. Εστίασα σε επτά μεγάλους συλλόγους και με τις πληροφορίες εκείνων στοιχειοθετήθηκε το τρίτο κεφάλαιο. Μίλησα και με δεκαέξι άτομα, κατά προτίμηση άνω των 65 ετών και χρησιμοποίησα και μια σειρά από μαγνητοφωνήσεις που μου δάνεισαν κάποιοι άνθρωποι, καθώς και το οικογενειακό μας αρχείο.

Στο τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσους με βοήθησαν στην εργασία αυτή, ξεκινώντας από τους υπεύθυνους βιβλιοθηκών, εκδοτικού οίκου, τους υπαλλήλους των δήμων, των προέδρων και γραμματέων των συλλόγων, τους ανθρώπους που μου μίλησαν για τις αξέχαστες πατρίδες, που μου εμπιστεύθηκαν τις ηχογραφημένες φωνές των αγαπημένων τους και όλους όσους μου επέτρεψαν να εισβάλω, με σεβασμό, στις αναμνήσεις μιας ζωής που άφησαν πίσω. Ευχαριστώ ιδιαίτερα τους κους Παπαδόπουλο, γιο του Δημητρίου και Τανιμανίδη Π., που μου παραχώρησαν τα έργα τους, για να καλύψω πλήρως τα ήθη και έθιμα του Θανάτου, του Δωδεκαήμερου και για μερικούς μήνες που δεν είχα πληροφόρηση. Σεβάστηκα την επιθυμία τους και όσα χρησιμοποίησα, τα χρησιμοποίησα όπως ήταν, χωρίς να κάνω καμία

επέμβαση στο κείμενο. Πιο πολύ όμως θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου, την κα Γεωργιτσογιάννη Ευαγγελία, τον κο Αποστολόπουλο Κωνσταντίνο και την κα Θεοδωροπούλου Ελένη, για το θέμα που μου έδωσαν κι έτσι αξιώθηκα να μάθω πολλά πράγματα που αγνοούσα, αν και η καταγωγή μου είναι ποντιακή.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Ο χώρος και ο τόπος που διενεργήθηκε η έρευνα μ' αντικείμενα ήθη και έθιμα των Ποντίων, είναι ο νομός Θεσσαλονίκης και συγκεκριμένα ο αγροτικός χώρος της, δηλαδή όλη η δεύτερη εκλογική της περιφέρεια.

Γεωγραφικά.

Ο νομός Θεσσαλονίκης βρίσκεται στη Βόρεια Ελλάδα και συγκεκριμένα στην Κεντρική Μακεδονία. Είναι ένας νομός ορόσημο, σταυροδρόμι των Βαλκανίων, πύλη προς την Ανατολή, σημαντικό λιμάνι του Βορρά, με σημαντικότερα αρχαιολογικά ευρήματα.

Στα δυτικά του βρίσκεται ο νομός Ημαθίας, βόρεια του, οι νομοί Πέλλης, Κιλκίς, Σερρών. Με το νομό Σερρών απαντιέται και στ' ανατολικά. Ανατολικά, βρέχεται και από τη θάλασσα του Στρυμονικού κόλπου. Στο νότο του απλώνεται ο ξακουστός για τις ακρογιαλιές του, νομός Χαλκιδικής, καθώς και ο Θερμαϊκός κόλπος.

Πρωτεύουσά του είναι η Θεσσαλονίκη, η γνωστή συμπρωτεύουσα της Αθήνας, ή η «Νύμφη του Θερμαϊκού», ή η «Μεγάλη Φτωχομάνα» του Τσιτσάνη. Είναι η πόλη, όπου βρήκαν καταφύγιο πάρα πολλοί πρόσφυγες, μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και αργότερα, όταν ο Ιωσήφ Στάλιν εκδίωξε τους Έλληνες των Ρωσικών περιοχών της Μαύρης θάλασσας. Οι πρόσφυγες στην πρώτη περίπτωση ήταν Μικρασιάτες και Πόντιοι, ενώ στη δεύτερη περίπτωση ήταν Πόντιοι.

Ιστορικά.

Η Θεσσαλονίκη είναι μια από τις ελάχιστες πόλεις, που έχουν να επιδείξουν τόσα μνημεία από την Αρχαία, τη Μεσαιωνική και τη Βυζαντινή περίοδο. Ποια είναι όμως η ιστορική πορεία αυτής της πόλης μέσα στους αιώνες;

Πρωτοκατοικήθηκε στα Προϊστορικά Χρόνια, με διάσπαρτους οικισμούς, που συνέχισαν να κατοικούνται και στα Ιστορικά χρόνια. Τα τελευταία ευρήματα, πριν από 8-10 χρόνια, των ανασκαφών, κυρίως τα προερχόμενα από αρχαϊκά νεκροταφεία, Σίνδος, παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τη ζωή και την εξέλιξη στην περιοχή.¹

¹ Δήμος Θεσσαλονίκης, 1986, σελ. 15-19.

Ο βασιλιάς Κάσσανδρος τη βάρφτισε «Θεσσαλονίκη», το 315 π.Χ., δίνοντάς της το όνομα της γυναίκας του και αδελφής του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Η πόλη καταλάμβανε το νότιο τμήμα της σύγχρονης Θεσσαλονίκης. Ο ρωμαίος στρατηγός Αιμίλιος Παύλος την όρισε πρωτεύουσα ενός από τα τέσσερα διοικητικά διαμερίσματα της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Όταν η μακεδονική γη γίνεται ρωμαϊκή επαρχία, το 146 π.Χ., οι Ρωμαίοι, αντιλαμβανόμενοι την ιδιαίτερη γεωγραφική θέση της Θεσσαλονίκης, την ανέδειξαν σε μητρόπολη της Μακεδονίας. Σύμφωνα με μαρτυρία του Πολύβιου, η Έγνατία Οδός διέσχιζε την πόλη, συνδέοντας τη Ρώμη με την Κωνσταντινούπολη. Το 42 π.Χ., μετά τη μάχη των Φιλίππων, η Θεσσαλονίκη ανακηρύσσεται πόλη ελεύθερη με δημοκρατική διοίκηση, δικούς της άρχοντες, σύγκλητο και ταμία.²

Το 50 μ.Χ., ο Απόστολος Παύλος δίδασκε το Χριστιανισμό στην πόλη, ενώ δύο μισι αιώνες αργότερα, ο αυτοκράτορας Γαλέριος εγκαταστάθηκε εκεί. Το 323 φτάνει στη Θεσσαλονίκη ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος. Κατασκευάζει, τότε, ένα τετράγωνο λιμάνι, στο δυτικό τμήμα της πόλης, στη θέση της σημερινής περιοχής «Λαδάδικα». Χτίζει και το Ν.Α. τείχος. Το 379, έρχεται στη Θεσσαλονίκη ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος και το 380, η πόλη ορίζεται διοικητικό κέντρο της Μακεδονίας. Τα χρόνια αυτά κατασκευάστηκε και η βυζαντινή οχύρωση. Το 527 – 565, ο Ιουστινιανός έδωσε μια νέα πνοή στη Θεσσαλονίκη. Ύψωσε γύρω της τείχη και έτσι περιόρισε τους εξωτερικούς κινδύνους. Τα μνημεία του 5^{ου} αι. φανερώνουν ότι η Θεσσαλονίκη υπήρξε καλλιτεχνικό κέντρο με εργαστήρια γλυπτικής και ψηφιδωτών. Στον 6^ο και τον 7^ο αι. η Θεσσαλονίκη δέχεται συνεχείς επιδρομές Αβάρων και σλαβικών φύλων. Μεγάλος σεισμός, το 620, καταστρέφει την πόλη και συντελεί αποφασιστικά στην πολεοδομική της μεταμόρφωση. Για τον 8^ο και 9^ο αι. δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία. Πρέπει όμως να τονιστεί πως η ίδρυση του κράτους των Βουλγάρων, αναγκάζει το Βυζάντιο να στρέψει ξανά το ενδιαφέρον του στην περιοχή. Η πρώτη λεηλασία της Θεσσαλονίκης έγινε από Σαρακηνούς πειρατές, το 904. Η δεύτερη λεηλασία έγινε από τους Νορμανδούς, το 1185. Η πόλη ανήκε για 22 χρόνια, μέχρι το 1246, στο Δεσποτάτο της Ηπείρου, μετά την κυρίευσή της από το Θεόδωρο Κομνηνό Δούκα. Το Βυζάντιο την επανέκτησε το 1246, με πρώτο βασιλιά τον Ιωάννη Βαράτζο. Το 14^ο αι. εκδηλώθηκε η διαμάχη

² Δήμος Θεσσαλονίκης, 1986, σελ. 27-28 και 33-36.

των Ησυχαστών, που είχε θρησκευτικό υπόβαθρο. Αργότερα, ξέσπασε, εξαιτίας των ταξικών διαφορών, η επανάσταση των Ζηλωτών, που την κατέστειλε ο Ιωάννης Κρατακουζηνός, το 1439. Στα βυζαντινά χρόνια, η χριστιανική πίστη ήταν έντονη και συνδεόταν με τη λατρεία του Αγίου Δημητρίου. Το 1430, την πόλη καταλαμβάνουν οι Τούρκοι. Το 15^ο αι. Εβραίοι, διωγμένοι από διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, αρχίζουν να εγκαθίστανται στη Θεσσαλονίκη. Η εβραϊκή αυτή κοινότητα θα γίνει το 16^ο αι. ο φορέας της οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης της πόλης.³

Η Θεσσαλονίκη δεν μπορούσε να μη φιλοξενήσει και να βοηθήσει στην προετοιμασία του αγώνα του 1821. Πολλοί Θεσσαλονικείς ήταν μέλη της Φιλικής Εταιρείας. Μέσα στα δύσκολα χρόνια, 1821 – 1912, υπέστη μεγάλες καταστροφές.

Η Θεσσαλονίκη απελευθερώθηκε στις 26 Οκτωβρίου του 1912, την ημέρα της γιορτής του πολιούχου της Αγίου Δημητρίου. Η Ελλάδα εξασφάλισε την κτήση της στο δεύτερο Βαλκανικό Πόλεμο, με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου. Κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο, αναδείχτηκε σε πολεμικό κέντρο. Το 1915 αποβιβάστηκαν τα Αγγλογαλλικά στρατεύματα. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος με το στρατηγό Δαγκλή και τον ναύαρχο Κουντιουριάτη, σχημάτισαν την προσωρινή κυβέρνηση της Εθνικής Άμυνας, ενάντια στο βασιλιά. Στο Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο, οι Γερμανοί την κατέλαβαν το 1941 και την είχαν υπό την κατοχή τους μέχρι το 1944.

Μετά την απελευθέρωση, η Θεσσαλονίκη διοικείται από τις αγγλικές δυνάμεις και τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ, (Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός). Με τη συμφωνία της Βάρκιζας, ο ΕΛΑΣ διαλύεται. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, η Θεσσαλονίκη βρίσκεται στο επίκεντρο των γεγονότων. Η δράση του ΚΚΕ, (Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας), στη Θεσσαλονίκη είναι έντονη. Είναι κέντρο εξοπλισμού των ομάδων του ΕΑΜ, (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο), στα βουνά της Μακεδονίας. Το 1947, δύο δολοφονίες τη συνταράσσουν. Είναι αυτές του Γιάννη Ζεύγου, ηγετικού στελέχους του ΚΚΕ και του αμερικανού δημοσιογράφου Τζόρτζ Πόλκ. Το τέλος του εμφυλίου βρήκε τη Θεσσαλονίκη να καταμετρώνει πολλές καταστροφές. Τη δεκαετία του 1960 η Θεσσαλονίκη γίνεται το δεύτερο βιομηχανικό κέντρο της χώρας. Ταυτόχρονα, επαναλαμβάνονται σημαντικά πολιτικά γεγονότα.

3 Δήμος Θεσσαλονίκης, 1986, σελ. 51-55, 57-63, 91-92.

Δολοφονείται το 1963, ο Γρηγόρης Λαμπράκης, ειρηνιστής και βουλευτής της ΕΔΑ, (Ελληνική Δημοκρατική Αριστερά). Στο πραξικόπημα του 1965, ο λαός της απαντά με ογκώδεις συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις. Οι αγώνες του λαού της συνεχίστηκαν και κατά τη διάρκεια της χούντας, το 1967 - 1974. Τότε έχουμε και τη δολοφονία του Γιάννη Χαλκίδη, μέλος του ΠΑΜ (Πατριωτικό Αντιδιδασκτορικό Μέτωπο) και τη δίκη των "41", αγωνιστών του ΠΑΜ. Από το 1972 σημειώνονται οι πρώτες μαζικές εκδηλώσεις, που θα οδηγήσουν στα γεγονότα του Πολυτεχνείου Θεσσαλονίκης, το Νοέμβριο του 1973.⁴

Πρόσφυγες και Θεσσαλονίκη.

Μεγάλη πληθυσμιακή διαφοροποίηση της Θεσσαλονίκης έχουμε το 1923, αμέσως μετά τη μικρασιατική καταστροφή. Η πόλη δέχθηκε περίπου 80.000 (ογδόντα χιλιάδες) πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία και τον Πόντο. Η στεγαστική αποκατάσταση και ο επισιτισμός των προσφύγων, πρόβλημα τεράστιο για τις τότε δυνατότητες της πόλης, αντιμετωπίστηκε με γρήγορο, αλλά πρόχειρο τρόπο. Τα "τσαντήρια" που είχαν στηθεί πρόχειρα, αντικαταστάθηκαν με παραπήγματα, οργανωμένα πάνω σ' ένα στοιχειώδη πολεοδομικό σχηματισμό, χωρίς απαιτήσεις και προοπτικές. Την ευθύνη της αποκατάστασής τους ανέλαβε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ), που ιδρύθηκε μετά από σχετικό πρωτόκολλο του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, το 1923.⁵

Όταν η Θεσσαλονίκη φιλοξενούσε την προσωρινή κυβέρνηση Βενιζέλου το 1917, είχε θεσπιστεί με σειρά νομοθετικών διαταγμάτων η αναγκαστική απαλλοτρίωση των τσιφλικιών για την αποκατάσταση των ακτημόνων. Τα διατάγματα αυτά ενεργοποιήθηκαν μετά τη μικρασιατική καταστροφή του 1922, κάτω από την πίεση του κύματος των προσφύγων, που έφτασαν στη χώρα, και ειδικά στη Θεσσαλονίκη και τη Μακεδονία, διαγόμενοι από τις εστίες τους. Η απαλλοτρίωση των τσιφλικιών διευκόλυνε σε μεγάλο βαθμό την αλλαγή της δομής της γεωργίας. Σημειώθηκε αύξηση της παραγωγικότητας, που οφειλόταν στο γεγονός ότι οι πρόσφυγες χρησιμοποιούσαν βελτιωμένες μεθόδους καλλιέργειας. Ακόμη, η βιομηχανική ανάπτυξη αυξήθηκε σημαντικά με τη βοήθεια των προσφύγων, που εγκαταστάθηκαν στην

4 Δήμος Θεσσαλονίκης, 1986, σελ. 145-171.

5 Δήμος Θεσσαλονίκης, 1986, σελ. 253-257.

πόλη και τις γύρω περιοχές, γιατί δημιούργησαν προσφορά άφθονης και φτηνής εργατικής δύναμης. Πρόσφεραν ακόμη, σε πολλές περιπτώσεις, τις ειδικές γνώσεις τους σε ορισμένους κλάδους, όπως στην ταπητουργία, τη σιδηρουργία, την υαλουργία και αλλού. Με τη βοήθειά τους και το ανήσυχο πνεύμα που τους διακατείχε διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του εμπορίου, της αλιείας και έδωσαν σημαντική ώθηση στην οικονομική ζωή της περιοχής.⁶

Οι Δήμοι του αγροτικού χώρου.

Οι πρόσφυγες που βρέθηκαν στη Θεσσαλονίκη, μοιράστηκαν τόσο στην πόλη, όσο και στον ευρύτερο χώρο του νομού. Ο αγροτικός χώρος του νομού απαρτίζεται από τους παρακάτω δήμους και κοινοτικά διαμερίσματα, όπως έχουν αυτά διαμορφωθεί μετά την εφαρμογή του «Καποδίστρια».

- Δήμος Αγίου Αθανασίου απαρτίζεται από τον Άγιο Αθανάσιο, την Αγχίαλο, το Βαθύλακο, τη Τέφυρα, τη Νέα Μεσήμβρια και το Ξηροχώρι.
- Δήμος Αγίου Γεωργίου, από Ασπροβάλτα και Βρασνά.
- Δήμος Αγίου Παύλου, από Άγιο Παύλο
- Δήμος Αξιού, από Νέα Απολλωνία, Μελισσουργιό, Νικομηδινό, Περιοτερώνα και Στίβο.
- Δήμος Αρεθούσας, από Αρεθούσα, Μαυρούδα, Σκεπαστό, Στεφανινά και Φιλαδέλφι.
- Δήμος Ασσήρου, από Άσσηρο και Κριθιά.
- Δήμος Βασιλικών, από Βασιλικά, Αγία Παρασκευή, Άγιο Αντώνιο, Λιβάδι, Περιοτερά και Σουρωτή.
- Δήμος Βερτίσκου, από Όσσα, Βερτίσκο, Εξολίφο και Λοφίσκο.
- Δήμος Εγνατίας, από Πρόφήτη, Ευαγγελισμό, Νυμφόπετρα και Σχολάρι.
- Δήμος Επανωμής, από Επανωμή και Μεσημέρι.
- Δήμος Εχεδώρου, από Σίνδο, Διαβατά, Καλοχώρι και Νέα Μαγνησία.
- Δήμος Θερμαϊκού, από Περαιά, Αγία Τριάδα και Νέους Επιβάτες.
- Δήμος Θέρμης, από Θέρμη, Νέα Φαιδεστό, Ρύσιο και Ταγαράδες.

⁶ Δήμος Θεσσαλονίκης, 1986, σελ. 263-264.

- Δήμος Καλλιθέας, από Πεντάλοφο, Μεσαίο, Νέα Φιλαδέλφεια και Νεοχωρούδα.
- Δήμος Καλλινδοίων, από Ζαγκλιβέρι, Αδάμ, Καλαμωτό, Πετροκέρασα και Σαρακλήνα.
- Δήμος Κορώνειας, από Τερακαρού, Άγιο Βασίλειο, Αρδαμέρι, Βασιλούδι και Λαγκαδίκια.
- Δήμος Κουφαλίων, από Κουφάλια και Πρόχωμα.
- Δήμος Λαγκαδά, από Λαγκαδά, Ανάληψη, Ηράκλειο, Καβαλλάρι, Κολχικό, Λαγυνά, Περιβολάκι και Χρυσανυγή.
- Δήμος Λαχανά, από Ξυλούπολη, Καρτερά, Λαχανά, Λευκοχώρι και Νικόπολη.
- Δήμος Μαδύτου, από Νέα Μάδυτο, Απολλωνία και Μόδι.
- Δήμος Μηχανιώνας, από Νέα Μηχανιώννα, Αγγελοχώρι και Κερασιά.
- Δήμος Μίκρας, από Τρίλοφο, Καρδία, Κάτω Σχολάρι και Πλαγιάρι.
- Δήμος Μυγδονίας, από Αητή, Αρυνό και Μελισσοχώρι.
- Δήμος Ρεντίνας, από Σταυρό, Άνω Σταυρό και Βόλβη.
- Δήμος Σοχού, από Σοχό, Ασκό και Κρουονέρι.
- Δήμος Χαλάστρας, από Χαλάστρα και Ανατολικό.
- Δήμος Χαλκηδόνας, από Χαλκηδόνα, Άδενδρο, Βαλτοχώρι, Ελεούσα, Μικρό Μοναστήρι και Παρθένιο.
- Δήμος Χορτιάτη, από Ασβεστοχώρι, Εξοχή, Φίλυρο και Χορτιάτη.⁷

Στα επόμενα κεφάλαια θα αναφερθεί σε ποιες από τις παραπάνω περιοχές έχουν εγκατασταθεί Πόντιοι και ποια πολιτισμικά στοιχεία διατηρούν μέχρι και σήμερα.

⁷ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, Στοιχεία Απογραφής Μαρτίου 2001.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ. ΠΟΝΤΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ.

Διάφορα ονόματα, κατά καιρούς, προσδιόρισαν τις επί μέρους περιοχές της βόρειας και βορειοανατολικής Μικράς Ασίας. Οι περισσότερες από τις ονομασίες αυτές ξεπεράστηκαν. Τελικά, ο τόπος που αρχίζει από τις εκβολές του Σαγγάριου δυτικά και φτάνει ως τις εκβολές του Άκαμψη ανατολικά, ονομάστηκε Πόντος. Παρ' όλο ότι ιστορικά ο όρος Πόντος είναι αρκετά αυθαίρετος, πολιτισμικά είναι ο πιο κατάλληλος. Αναφέρεται και περιγράφει τις μεγάλες και τις μικρές συμπαγείς ομάδες των Ελλήνων και των εξελληνισμένων ορθοδόξων πληθυσμών, που διατήρησαν την ελληνικότητά τους με απaráμιλλη επιμονή και διαμόρφωσαν έναν βαθύτατα συντηρητικό πολιτισμό, προσκολλημένο στις αρχαίες και στις βυζαντινές παραδόσεις. Αυτοί οι ναυτικοί, οι έμποροι και οι μεταφορείς, που κατόρθωσαν να ανοίξουν τους ορίζοντες των θαλάσσιων και χερσαίων δρόμων, επικοινωνούσαν με τον έξω κόσμο δίχως να μεταβάλλουν τις πρωταρχικές αξίες του θρησκευτικού τους βίου, δίχως να αφήνουν τα στοιχεία άλλων πολιτισμών να αλλοιώνουν τον αρχαϊκό και μεσαιωνικό πυρήνα της ποντιακής ουσίας.

1.1. Ο όρος Πόντος.

Η λέξη-όρος Πόντος απαντάται για πρώτη φορά στον Όμηρο, με τη σημασία Θάλασσα. Ο Στράβωνας γνωρίζει καλά τον Εύξεινο Πόντο, αφού αναφέρεται στον Ιάσονα, τη Μήδεια, τον Αιήτη, τους Κόλχους και άλλους, στο πρώτο βιβλίο του, τα Γεωγραφικά. Ο Ησίοδος τον αναφέρει σαν τροφέα και γεννήτορα ορισμένων θεών. Στον Ηρόδοτο αναφέρεται με συγκεκριμένο τρόπο. Ο Ηρόδοτος γνωρίζει τον Εύξεινο, αλλά αγνοεί τον Πόντο σαν το όνομα του βορειοανατολικού τμήματος της Μαύρης θάλασσας. Οι ποιητές εννοούν κυρίως τη μεγάλη και απλωτή θάλασσα. Οι πεζογράφοι το χρησιμοποιούν για να δηλώσει συγκεκριμένα πελάγη.

Ο όρος Πόντος από τον Ε' αιώνα π.Χ. αρχίζει να υπονοεί τον Εύξεινο και χρησιμοποιείται έτσι από τον Αισχύλο στους Πέρσες, τον Ευρυπίδη στις Τρωάδες και τον Ιππόλυτο, τον Αριστοφάνη στις Σφήκες, στο Θουκιδίδη, τον Αριστοτέλη και άλλους.

Ο Ξενοφώντας όμως είναι ο πρώτος "Ελλαδίτης" συγγραφέας που περιέρχεται την περιοχή, γνωρίζει τους λαούς της και καταγράφει συστηματικά, μαζί με την πορεία των Μυρίων, τόσο αυτούς όσο και ονόματα βουνών ή ποταμών.

Ο όρος αρχίζει να σημαίνει τη βορειανατολική περιοχή της Μικράς Ασίας και συγκεκριμένα της Μαύρης θάλασσας, από τους χρόνους του Μεγάλου Αλεξάνδρου και μετά. Μέχρι τότε ο γεωγραφικός αυτός χώρος αναφερόταν συνήθως σαν Καππαδοκία ή προς Πόντω. Παρόμοια χρήση της κάνει και ο συγγραφέας της Επιστολής Πέτρου, ο Απόστολος Παύλος, στην Καινή Διαθήκη.⁸

Έτσι, η Μαύρη θάλασσα, η ά-ξενη θάλασσα, η αφιλόξενη, μετονομάστηκε σε Άξενο Πόντο. Η παράδοση αναφέρει πως πάρα πολλά καράβια χάνονταν άτακτα στις γκρεμνώδεις τουρκικές ακτές. Για να ευξομενίσουν τον Ποσειδώνα, μετενόμασαν την αδηφάγα θάλασσα, κατ' ευφημισμό, σε Εύξεινο Πόντο.⁹

1.1.1. Η γεωγραφία του χώρου.

Τον καιρό της τελευταίας ορογένεσης, υποχώρησαν τα εδάφη της Ανατολικής Ευρώπης κι ανοίχτηκε η λεκάνη της Μαύρης Θάλασσας, η κατακρημνισμένη ευρωπαϊκή πεδιάδα τινάχτηκε απέναντι κι έχτισε τα βουνά της Βορειοδυτικής Ασίας.

Τα αβυσσαλέα βάθη αυτής της λεκάνης, που φτάνουν στα 2.200 μέτρα, αντιστοιχούν στα θεόρατα όρη και τις κορφές τους, που φτάνουν τα 2.500, τα 3.500, τα 4.000 μέτρα. Κι όπως ορθώνονται τα βουνά κι υψώνονται απότομα από το κύμα προς τον ουρανό, έτσι απότομα πέφτει κι ο βυθός και κατακυλάει από το ακρογιαλί προς τα αμέτρητα και άφωτα βάθη. Και όσο ατέλειωτα επίπεδη - και γι αυτό επικίνδυνη - είναι η μονότονη στέπα του Βορρά, άλλο τόσο ορεινή - και για αυτό αφιλόξενη - είναι η πολύπτυχη, και συγκλονιστική στη μεγαλοπρέπεια της, γη του Νότου.

Θα ήταν δύσκολο, λοιπόν, να χαρακτηρίσει κανείς "θαλασσινό" τον παραθαλάσσιο χώρο που εκτείνεται από το στόμιο του Βοσπόρου ως την Κολχίδα. Η φύση και ο χαρακτήρας αυτού του εκτεταμένου παράλιου μετώπου είναι καθαρά βουνίσιοι. Τα ορεινά τείχη της μικρασιατικής γης κλείνουν ερμητικά τη νότια πλευρά της Μαύρης

⁸ Γεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 11.

⁹ Προσωπική μαρτυρία Πάρχαταρίδη Γιώργου.

θάλασσας και τα κύματα γλείφουν γκρεμούς, πανύψηλες πλαγιές, βράχια και δάση.

Κι ενώ στην ανατολική πλευρά του Εύξεινου Πόντου, ο θεόρατος Κρύκασος, ο Αντικρύκασος και τα ενδιάμεσα Μοσχικά όρη δημιουργούν ένα πεδινό τρίγωνο, που έχει στη βάση του την παραλία και τη θάλασσα, εδώ, στη νότια πλευρά, λείπει τελείως ο μεταβατικός χώρος ανάμεσα στις ορεινές ραχοκοκαλιές και το ανοιχτό πέλαγος.

Από τις εκβολές του Σαγγάριου μέχρι τα τουρκογεωργιανά σύνορα, στην παραθαλάσσια ζώνη, μήκους 1.200 χιλιομέτρων, που σχηματίζεται από τα βουνά της βόρειας Βιθυνίας, της Πάφλαγονίας και του Πόντου, υπάρχει μόνο μια στενή πεδιάδα, στη μέση περίπου της απόστασης. Είναι ένα κάθετο άνοιγμα, μια κοιλάδα, που χωρίζει τα όρη της Πάφλαγονίας δυτικά, από τις Ποντικές Άλπεις ανατολικά. Μέσα στην κοιλάδα τρέχουν παράλληλα ο ποταμός Άλυσ (Κιζίλ Ιρμάκ), ο Τρις (Τιεσίλ Ιρμάκ) και ο Λύκος (Γκερμελί τσάι). Τα πλατιά αυτά ποτάμια, που έρχονται από το εσωτερικό, σχηματίζουν την προσχωσιγενή πεδιάδα της αρχαίας Αμισού (Σαμισούντας) και δημιουργούν ένα βαλτώδες δέλτα, που δεν ξεπερνά τα 100 χιλιόμετρα πλάτος. Παράκτια ζώνη δεν υπάρχει ούτε στην εκβολή των ποταμών ούτε στο ορεινό μέτωπο που αντικρίζει τη θάλασσα.

Η δραματική εναλλαγή του τοπίου και ο χαρακτήρας της φύσης αποτρέπουν την ανάπτυξη οποιασδήποτε πολιτιστικής δραστηριότητας. Στην άκρη της θάλασσας δεν υπάρχει χώρος να τραβήξει ο ναυτικός το καΐκι του στη στεριά, ούτε να απλώσει ο ψαράς το δίχτυ του. Οι χερσαίες επικοινωνίες είναι εξαιρετικά δύσκολες και σε πολλά μέρη τα βουνά είναι αδιάβατα. Οι κατολισθήσεις των νεαρών και ασχημάτιστων βουνών κλείνουν τα λιγοστά περάσματα και καταπλακώνουν περιοχές ολόκληρες. Τα χιόνια καταστρέφουν τα μονοπάτια, τρώνε πέτρες και βράχους, αποκόβουν κοντινά μέρη, εξαγριώνουν τον άνθρωπο και αγριεύουν τα άγρια ζώα. Οι συνεχείς καλοκαιρινές βροχές ολοκληρώνουν τα έργα του χειμώνα και η ομίχλη "κλείνει" τις φωτεινές ώρες και περιορίζει τη διάρκεια της ημέρας μέσα στο πρωινό. Μαύρα δάση, αδιαπέραστα. Χλοερά βοσκοτόπια πάνω από τη δασική ζώνη, έξω από την ομίχλη, κοντά στον ουρανό. Εκατοντάδες χείμαρροι χαρακώνουν τις πλαγιές. Βουερά και επικίνδυνα νερά, πεντακάθαρα κι ορμητικά. Τι είδος ζωής μπορεί

να στεριώσει εδώ; Και πώς να πεις θαλασσινό αυτόν το παραθαλάσσιο ορεινό τείχος.¹⁰

Γεωγραφικά, ως Πόντος ορίζεται η παράλια βορειοανατολική περιοχή της Μικράς Ασίας, από το αρχαίο Τίον μέχρι την αρχαία Φάσιδα, και η ενδοχώρα της, το βάθος της οποίας ποικίλλει από λίγες δεκάδες χιλιόμετρα, παραδείγματος χάρη, στην περιφέρεια της Χόπας, ως μερικές εκατοντάδες χιλιόμετρα, παραδείγματος χάρη στην περιοχή της Σεβάστειας. Τα όρια του Πόντου, ωστόσο, μεταβλήθηκαν αρκετές φορές. Στα χρόνια των Μιθριδατιδών, σ' αυτόν περιλαμβάνονταν η Παφλαγονία, μέρος της Γαλατίας, η Μεγάλη Φρυγία, τμήμα της Καππαδοκίας και άλλες περιοχές. Αργότερα, στη ρωμαϊοκρατία, η περιοχή διαιρέθηκε σε Γαλατικό Πόντο, Καππαδοκικό Πόντο και Πολεμωνιακό Πόντο. Στην εποχή των μεγάλων Κομνηνών, ο Πόντος εκτεινόταν από το Φάση ποταμό μέχρι την Αμισό. Έπειτα από την τουρκική κατάκτηση, η περιοχή διαιρέθηκε σε βιλαέτια. Το 1877, ένα μέρος του Πόντου περιήλθε στη Ρωσία, ενώ αργότερα - με την εξαίρεση κάποιων μικρών τμημάτων - η Τουρκία επέβαλε ξανά στην περιοχή την εξουσία της. Σήμερα, ως Πόντος νοείται η περιφέρεια που περικλείει τις περιοχές της Τουρκίας Κασταμονού/Καταμονής, Σινόπ / Σινώπης, Τσάγκιρι / Ταγγράν, Τσόρουμ / Ιβόρων, Σαμσουν / Αμισού, Γιοσυγκάτ / Υοσιγιάτης, Αμάσειας, Τοκάτ / Ευδοκιάδας, Ορντού / Κοτυώρων, Σιβάς / Σεβάστειας, Γκιρεσσούν / Κερασούντας, Ερζιγκιάν / Αρσίγυης, Τραμπζόν / Τραπεζούντας, Γκιουμουσχανέ / Αργυρούπολης, Ερζερούμ / Θεοδοσιούπολη, Ρίζε / Ριζούντας, Κάρς και Οφ / Όφη.¹¹

1.1.2. Πόντος και Μυθολογία.

Πολλοί αρχαιοελληνικοί μύθοι συνδέονται άμεσα με τη γενική περιφέρεια του Πόντου. Στην περιφέρεια του εξελίσσεται μεγάλο μέρος του μυθολογικού θέματος της αργοναυτικής εκστρατείας, αλλά πιο παλιός μύθος από την αργοναυτική εκστρατεία είναι ο μύθος του Τιτάνα Προμηθέα. Ακόμη, συνδέεται ο άθλος του Ηρακλή, η ζώνη της Ιππολύτης, της βασίλισσας των Αμαζόνων, καθώς και ο δέκατος του άθλος, τα χρυσά μήλα των Έσπερίδων. Με τον Πόντο συνδέεται και ο Θησέας που εξεστράτευσε εναντίον των Αμαζόνων και γύρισε νικητής

¹⁰ Κορομηλά Μ., 2001, σελ. 243-244.

¹¹ Τεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 13.

στην Αθήνα με την Αντιόπη, τη βασίλισσα των Αμαζόνων. Ο Όμηρος αναφέρει λαούς του Πόντου, που είχαν συμμαχήσει με τους Τρώες ενάντια στους Αχαιούς κατά τη διάρκεια του Τρωϊκού Πολέμου.¹²

Όλοι οι μύθοι, που συνδέονται με την περιοχή του Πόντου, μαρτυρούν πως η ιστορία του έχει βαθιές ρίζες και θα προσπαθήσουμε, όσο πιο σύντομα γίνεται, να τις ανασκαλέψουμε γιατί θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε την πολιτιστική και πολιτισμική ταυτότητα του ποντιακού λαού.

1.2. Η ιστορία του τόπου.

Η μεταμόρφωση της αδυσώπητης ερημιάς σε κατοικήσιμη γη οφείλεται αποκλειστικά στις γενιές των Ελλήνων ποντοπόρων, που τόλμησαν να παραβιάσουν το άγνωστο και να τιθασεύσουν τα στοιχεία της φύσης. Η ηράκλεια προσπάθεια των αποίκων, από τον καιρό που έχτισαν τους ναυτικούς οικισμούς τους πάνω στο φρύδι των βουνών, και ο υπεράνθρωπος αγώνας τους, που πήρε τελικά τη μορφή της καθημερινής ζωής, ανέτρεψαν τα γεωγραφικά και τα αναπόφευκτα ιστορικά δεδομένα. Η ανθρώπινη δραστηριότητα, συνεχής και επίπονη, προσδιόρισε το χαρακτήρα του τόπου, εκμεταλλεύτηκε και αξιοποίησε στο μέγιστο βαθμό όλα τα εχθρικά στοιχεία της άγριας και αφιλόξενης γης και κατόρθωσε να τα χρησιμοποιήσει, για να δημιουργήσει έναν ιδιόμορφο και εντελώς ξεχωριστό κόσμο. Η ιδιομορφία αυτού του κόσμου οφείλεται στη δυναμική παρέμβαση των Ελλήνων, που ανέτρεψε τη γεωγραφική πραγματικότητα. Το φαινόμενο αυτό δεν έχει το ανάλογο του, σε έκταση, ένταση και συνέχεια, πουθενά αλλού. Η νότια πλευρά του Εύξεινου Πόντου απέκτησε ιστορικό πρόσωπο χάρις την ανεξάντλητη υπομονή και επιμονή της αρχαίας ελληνικής διασποράς. Γενεές γενεών αντιτάχθηκαν στο μοιραίο, αναδεικνύοντας τις δυνατότητες της νόησης και του ψυχικού πλούτου. Αντιπαρέθεσαν στο παράλογο της αδυσώπητης φύσης τον αρθρωμένο λόγο της ελληνικής ιστορικής εμπειρίας και κατόρθωσαν να κυριαρχήσουν οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά, στη ζωή ενός τόπου που βρίσκεται πέρα από τα φυσικά όρια της ελληνικής ακτίνας επιρροής.¹³

¹² Τεωργιάδης Θ. , 1991, σελ. 16-24.

¹³ Κορομηλά Μ. , 2001, σελ. 244.

1.2.1. Η αρχαιότητα στον Πόντο.

Ταξιδεύοντας στους παρελθόντες χρόνους της ιστορίας του Πόντου, θα βρούμε αναφορές και στοιχεία για ύπαρξη λαών από τη Νεολιθική εποχή μέχρι την εποχή του Σιδήρου. Θα ταξιδέψουμε με τον Ιάσωνα και τους Αργοναύτες στην Προελληνική αρχαιότητα και θα συναντήσουμε τους πρώτους Έλληνες αποίκους. Θα γνωρίσουμε την περσική κυριαρχία και μαζί με το Μέγα Αλέξανδρο θα εκστρατεύσουμε για να εξελληνίσουμε την περιοχή και θα μάθουμε για το Ελληνιστικό βασίλειο του Πόντου. Κι ύστερα θα έρθει η Ρώμη, που θα επεκτείνει την κυριαρχία της μέχρι τα βάθη της Ανατολής, κατακτώντας και το Βασίλειο του Πόντου.

1.2.1.1. Η Νεολιθική εποχή ως την εποχή του Σιδήρου.

Οι λαοί που έζησαν στον προϊστορικό Πόντο και στα κράτη, που δημιουργήθηκαν σ' αυτόν, συνδέονται άρρηκτα με την εξόρυξη και την επεξεργασία των μετάλλων. Αποφασιστικό ρόλο στην προϊστορία της περιοχής έπαιξαν οι πρωτόγονες φυλές της χώρας, καθώς και στη μετάλλαξη και τη βαθμιαία πρόοδο του ανθρώπου από την τυχαία συλλογή καρπών και σπόρων στην οργανωμένη γεωργική παραγωγή. Με βεβαιότητα μπορεί να ειπωθεί, από τα ευρήματα στο νεολιθικό οικισμό Αλυσάρ, πως πριν ακόμη από το 3.300 π.Χ., η αγροτική οικονομία ήταν εμπεδωμένη στις περιοχές του Πόντου.

Σώζονται επιγραφές μνημείων, στις οποίες γίνεται λόγος για εκστρατείες στο όρος του αργύρου. Ο χώρος που ορίζεται μ' αυτό το όνομα είναι κατά πάσα πιθανότητα η οροσειρά του Τάυρου και ο Αντίταυρος.

Στην ύστερη χαλκολιθική περίοδο, μεταλλουργοί στους οικισμούς Ναχάλ Μισμάρ και Χφαρ Μονάς, στην Παλαιστίνη, επεξεργάζονταν ορυκτά, που προέρχονταν από την περιοχή του Πόντου.

Με τον προϊστορικό Πόντο συνδέονται άμεσα ορισμένα κράτη, όπως το βασίλειο των Μιτάνι (Μιτανία), το κράτος των Χετταίων, το κράτος των Ουραρτού, οι Χουρίτες.

Οι Χετταίοι ανέπτυξαν ένα μακρόχρονο πολιτισμό, με κέντρο τη Χατούσα, μετέπειτα Μπυγάτζκι. Οι ειδικοί στην ιστορία της μεταλλουργίας ιστορικοί πιστεύουν πως ο σίδηρος εντοπίστηκε για πρώτη φορά στην περιοχή, νότια της Τραπεζούντας και εκεί

αναπτύχθηκαν και οι τέχνες της σφυρηλάτησης και της χαλύβδωσης. Τα πλουσιότερα μεταλλεία του σιδήρου των Χετταίων πιστεύουν πως βρίσκονταν νότια της Κερασούντας.

Οι Μιτάνιοι, για ένα διάστημα, συνυπήρξαν με τους Χετταίους. Η επικράτειά τους ήταν κυρίως η περιοχή του Ταύρου. Είχαν αναπτύξει εμπορικές σχέσεις με τους Μινωίτες εμπόρους, που έφραχναν για άργυρο.

Με τους Μιτάνιους συνδέεται στενά ο πολιτισμός των Χουριτών. Οι Χουρίτες υπήρξαν ένας λαός μιμητικός, που αφομοίωσε με μεγάλη δεκτικότητα ξένους πολιτισμούς και τους μετέδωσε και σε άλλους λαούς, καθώς άλλαζε χώρο διαμονής μετακινούμενος. Με τις συχνές μετακινήσεις τους έφτασαν και στην περιοχή του όρους Ταύρος.

Με τον Πόντο συνδέεται και το βασίλειο του Ουραρτού. Ο πολιτισμός τους δέχτηκε επιρροές από τους Ασσύριους και ακόμη και από τους Φοίνικες. Το Ουραρτού συνδέεται και με τη λεγόμενη ανατολική περίοδο της περιοχής του Αιγαίου. Είχε επαφές και με τον ελληνικό κόσμο που είχε αρχίσει να αποικίζει τις νότιες ακτές της Μαύρης θάλασσας και του Πόντου.¹⁴

1.2.1.2. Προελληνική αρχαιότητα.

Πιο γνωστοί στους Έλληνες υπήρξαν οι Κόλχοι ή Λαζοί, που κατοικούσαν στην περιοχή της Λαζίας, ανατολικά της Τραπεζούντας. Στο εσωτερικό του Πόντου κατοικούσαν επίσης και οι Μοσσύνοικοι, που η περιοχή τους εκτείνονταν από την Κερασούντα μέχρι την Τρίπολη, οι Αρίλες στα νότια της Τραπεζούντας που θεωρούνταν γενναίοι. Οι Μάκρωνες ή Μακροκέφαλοι, που συναντώνται και ως Σάννοι ή Τζάνοι, ενώ προς την ανατολική πλευρά αναφέρονται οι Κερκίτες και οι Ταόχοι. Γύρω από το Φάση ποταμό κατοικούσαν οι Φασιανοί, ενώ σαν κάτοικοι του Πόντου αναφέρονται οι Σάσπειρες, οι Βέχειροι, οι Βυζήρες, καθώς και οι Κίσσιοι, οι Τιβαρηνοί και οι Παφλαγόνες. Όλοι αυτοί οι λαοί έζησαν διατηρώντας ξεχωριστή ο καθένας θρησκεία, γλώσσα και συνήθειες.¹⁵

¹⁴ Τεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 36-40.

¹⁵ Τεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 23 & 25.

1.2.1.3. Ο ελληνικός αποικισμός.

Η πρώτη επαφή του ελληνικού στοιχείου με την περιοχή του Πόντου συνδέεται με την αχλύ του μύθου, αφού επιβεβαιώνεται από τις μυθικές παραδόσεις του χρυσόμαλλου δέρματος, που, κατά την παράδοση, βρισκόταν στην παραλιακή περιοχή του Εύξεινου Πόντου, την Κολχίδα, και του ταξιδιού των Αργοναυτών.

Πέρα από το θρύλο και, όπως συμπεραίνεται από τα αρχαιολογικά ευρήματα της εποχής αυτής που βρέθηκαν σε παραλιακές πόλεις του βόρειου και νότιου Εύξεινου Πόντου, οι Έλληνες έφθασαν εκεί πριν από το 1.100 π.Χ., γνώμη που επιβεβαιώνεται και από την ονομασία "άξεινος" Πόντος, επίθετο με το οποίο οι Έλληνες περιέγραφαν τα "μάύρα" και "σκοτεινά" νερά της περιοχής. Από το χαρακτηρισμό αυτό επικράτησε και η ονομασία Μαύρη Θάλασσα.

Δε γνωρίζουμε με βεβαιότητα πότε ιδρύθηκαν οι ελληνικές αποικίες στις νότιες ακτές του Εύξεινου Πόντου, αλλά γενικά αποδεκτή είναι η εποχή γύρω στα μέσα του 8ου - αρχές 7ου αι. π.Χ. και σαν αιτία της ίδρυσής τους υποστηρίζεται η αναζήτηση στην περιοχή του Πόντου αλιευτικών και γεωργικών προϊόντων, καθώς και το πλούσιο σε μεταλλεύματα υπέδαφος, χαλκού, σιδήρου, αργύρου και χρυσού. Ένας άλλος βασικός λόγος της ίδρυσής τους ήταν η διευκόλυνση του διαμετακομιστικού εμπορίου, καθώς η Τραπεζούντα και η Σινώπη βρίσκονταν και στο τέρμα των εμπορικών δρόμων, που οδηγούσαν σε λιμάνια στη Μαύρη Θάλασσα, διευκολύνοντας έτσι τη μεταφορά προϊόντων στο χώρο του Αιγαίου.

Όταν λέμε αποικίες δεν εννοούμε μόνο νέες πόλεις, αλλά και τις πόλεις εκείνες που ή τις κυριεύσαν ή εγκαταστάθηκαν εγκαθιδρύοντας ειρηνική συμβίωση με τους κατοίκους τους, που σταδιακά τους εξελλήνισαν. Σαν πρώτη αποικία αναφέρεται η Σινώπη, που ιδρύθηκε από τη Μίλητο της Ιωνίας, στις ακτές της Παφλαγονίας. Οι Μεγαρείς δημιούργησαν τη Μεσημβρία και την Ηράκλεια. Οι Αθηναίοι υπέταξαν την Αμισό που αργότερα την ονόμασαν Πειραιά. Η Σινώπη ίδρυσε νέες αποικίες, όπως τα Κοτύωρα και την Κερασούντα. Πιο σημαντική όμως υπήρξε η Τραπεζούντα, που σε διάστημα τριών χιλιετηρίδων έγινε η πιο ονομαστή πόλη του Πόντου. Η ίδρυσή της τοποθετείται στο 756 π.Χ., σύμφωνα με το χρονικό του Ευσέβιου, δηλαδή λίγο πριν την ίδρυση της Ρώμης και εκατό χρόνια από την ίδρυση του Βυζαντίου. Οικιστής της αναφέρεται ο Άσκλης, πιθανόν Μιλήσιος ευγενής, και το

όνομά της το πήρε από τους τραπεζοειδείς λόφους που την περιτοίχιζαν. Η άλλη άποψη, κατά τον Πάυσανια, μάλλον λαυθαομένη, υποστηρίζει πως η άνθηση της πόλης εμποδίστηκε από τη δυσμενή θέα του λιμανιού της και από τους ισχυρούς εχθρούς της των γύρω περιοχών και έτσι, το 360 π.Χ. αποικίστηκε για άλλη μια φορά από την Τραπεζούντα της Αρκαδίας. Κατάφερε να διατηρήσει τον πληθυσμό της σε υψηλούς αριθμούς, την πολιτική της ακμή και το εμπόριο της σε υψηλά επίπεδα και έγινε έτσι μητρόπολη όλης της περιοχής του Εύξεινου Πόντου. Προς τα βόρεια και ανατολικά παράλια του Πόντου συναντάμε και άλλες ελληνικές αποικίες, όπως τη Φάση, τη Διοσκουριάδα, το Παντικάπαιο (Κέρτς), τη Θεοδοσία (Καφφά), τη Φαναγόρεια, την Τάναϊ, την Οδησό και την Ολιβία, και στα δυτικά την Αγχίαλο και την Απολλωνία (Σωζόπολη), που τις περισσότερες τις ίδρυσαν οι Μιλήσιοι.

Απ' όλα αυτά διαφαίνεται η μεγάλη σπουδαιότητα που απέκτησε η περιοχή, αφού κινούσε το εισαγωγικό εμπόριο της Ελλάδας κατά τους κλασσικούς και τους μεταγενέστερους χρόνους, κυρίως σε είδη σιτηρών, ξυλείας, ακόμα και σε δούλους. Από πολιτική άποψη οι ελληνικές πόλεις του Πόντου ήταν καταρχήν ανεξάρτητες, διατηρώντας καλές σχέσεις με τις γύρω τους πολεμικές φυλές, αλλά αρκετές από αυτές αναγκάστηκαν να δεχτούν την κυριαρχία άλλων γειτονικών ισχυρότερων εθνών. Θα πρέπει να σημειωθεί πως η ελληνική αποικιακή εξάπλωση προς την περιοχή του Πόντου, Κάυκασος, Εύξεινος, συνάντησε, την ισχυρή αντίσταση από μια ευημερούσα μικρασιατική λαότητα με καθαρά γυναικοκρατικά χαρακτηριστικά, μητριαρχική κοινωνία, αυτή των Αμαζόνων. Πολλά ποντιακά τοπωνύμια σχετίζονται με τις Αμαζόνες, όπως το Αμαζόνιο Όρος, το Αμαζόνιο πεδίο, η πόλη Αμαζόνεια, η πόλη Αμαζονία (Οινόη) και η πόλη 'μαζονία (Κερασούντα).¹⁶

1.2.1.4. Η Περσική κυριαρχία.

Όταν καταλύεται το μηδικό κράτος από τον Κύρο των Περσών, ο Πόντος θα περάσει στην κηδεμονία της Περσίας, χωρίς να γνωρίσει τους καταστροφικούς πολέμους της περσικής επέκτασης. Οι πόλεις του Πόντου υπάγονταν στο μέγα βασιλέα, ενώ διατηρούσαν παράλληλα εσωτερική αυτονομία. Η κυριαρχία τους ήταν περισσότερο τυπική. Οι

¹⁶ Γεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 25-27.

Πέρσες αυτονομούν τον Πόντο από την οικονομική ζωή του Αιγαίου, δημιουργώντας την εμπορική οδό από την Έφεσο μέχρι τα Σούσα.

Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα και τον Ηρόδοτο, η Τραπεζούντα και η γύρω περιοχή δεν είχαν γνωρίσει τον περσικό ζυγό. Σημαντικές πληροφορίες για τις ελληνικές πόλεις του Πόντου αποκομίζονται από το έργο του Ξενοφώντα "Κύρου Ανάβασις". Στο έργο αναφέρεται και η άφιξή τους στην Τραπεζούντα και η βοήθεια που τους δόθηκε από όλους τους Έλληνες κατοίκους των παράλιων αποικιών του Ευξείνου Πόντου, Κερασούντας, Κοτύωρων, Σινώπης, Ηράκλειας, για να διεκπεραιωθούν στη Θράκη.¹⁷

1.2.1.5. Η εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Κατά την εποχή ανάμεσα στο πέραςμα του Ξενοφώντα μέχρι την κοσμοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η Τραπεζούντα και όλες οι ελληνικές αποικιακές πόλεις του Ευξείνου, απόλαυσαν περιόδους ειρήνης και ευημερίας, επεκτεινόμενες επίσης όχι μόνο στα παράλια μέρη, αλλά και προς το εσωτερικό της περιοχής, εξελληνίζοντας συνέχεια όλο και περισσότερα φύλα. Με τον τρόπο αυτό ενισχύθηκαν και ανακάλυψαν νέες πηγές πλούτου, όπως άργυρο, χαλκό και σίδηρο, μέταλλα που βρίσκονταν ακόμα και στις δασώδεις και ορεινές περιοχές. Σαν εξελληνισμένες περιοχές κατά την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου αναφέρονται τα Κόμαννα, τα Κάβειρα, η Ταζίουρα και η Αμάσεις. Την ίδια περίοδο η Τραπεζούντα, τα Κοτύωρα, η Αμισός και η Σινώπη βρίσκονται σε υψηλό επίπεδο εμπορικής και πολιτικής δύναμης. Αναφέρεται μάλιστα πως ο Μέγας Αλέξανδρος επανέφερε το δημοκρατικό πολίτευμα στην πόλη Αμισό, που το είχε στερηθεί επί Περσοκρατίας. Με λίγα λόγια, η ελληνική παιδεία, ο ελληνικός τρόπος ζωής και η ελληνική γλώσσα θα εξαπλωθούν σε όλες τις αποικίες και, μέσω των στενών του Έλλησπόντου, θα ανοίξουν δρόμους για εμπορικές συναλλαγές, μεγαλώνοντας έτσι την οικονομική και πολιτιστική αίγλη των ελληνικών ποντιακών πόλεων.¹⁸

¹⁷ Τεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 27-28.

¹⁸ Τεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 28-29.

1.2.1.6. Το ελληνιστικό βασίλειο του Πόντου.

Κατά την περίοδο των μεταλεξανδρινών χρόνων ιδρύθηκε στην περιοχή του Πόντου ένα βασίλειο με ισχυρά ελληνικές επιρροές, γνωστό σαν ελληνιστικό βασίλειο του Πόντου. Δημιουργός του υπήρξε ο πρώην σατράπης της Κίου, Μιθριδάτης Α', που έκανε πρωτεύουσα την Αμάσεια. Στο βασίλειο αυτό περιλαμβανόταν και η Τραπεζούντα. Οι ανεπτυγμένες ελληνικές πόλεις παρέμειναν εμπορικά κέντρα, ενώ η καλλιέργεια της γης αποτελούσε την κύρια απασχόληση των κατοίκων, ιδιαίτερα στις κοιλάδες και τα δέλτα των ποταμών.

Το κράτος αυτό φαινόταν επιφανειακά ελληνικό, ενώ στην πραγματικότητα διεπόταν από περσικές κοινωνικές φόρμες. Το βασίλειο του Πόντου έφτασε στο υψηλότερο σημείο της ακμής του επί Μιθριδάτη ΣΤ', του Ευπάτορα, που επιχειρώντας να πραγματοποιήσει τη φιλοδοξία του για την ίδρυση εξελληνισμένου ασιατικού κράτους, ήλθε αντιμέτωπος με την πανίσχυρη τότε ρωμαϊκή αυτοκρατορία.¹⁹

1.2.1.7. Η ρωμαϊκή κυριαρχία.

Η ρωμαϊοκρατία στον Πόντο αρχίζει με την ήττα και το θάνατο του Μιθριδάτη ΣΤ' του Ευπάτορα και όταν ο Πομπήιος ιδρύει τη διπλή επαρχία Βιθυνία και Πόντο, που εξαρτάται από τη σύγκλητο. Αυτή εκτείνεται κατά μήκος της νότιας παραλίας του Έύξεινου Πόντου και περιελάμβανε ουσιαστικά τις επαρχίες Βιθυνία, Παφλαγονία και Πόντο. Οι παλιές παραλιακές πόλεις όπως η Ηράκλεια, η Σήσαμος, η Σινώπη, η Αμισός, η Κερασούς και η Τραπεζούς διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στον εξελληνισμό της περιοχής.

Από τις αρχαίες παράλιες ελληνικές πόλεις, η Αμισός διατηρεί αρχικά το καθεστώς της συμμαχικής ελεύθερης πόλης, χάρη στο Λούκουλλο, ενώ η Σινώπη αποτελεί αποικία, διοικούμενη σύμφωνα με το δίκαιο των Ιταλών.

Η Αμισός χάνει την ανεξαρτησία της, επί Μάρκου Αντωνίου και ξαναγίνεται ελεύθερη πόλη επί Αυγούστου/Οκταβιανού. Στα χρόνια του Τραϊανού, η Βιθυνία και ο Πόντος είναι συγκλητική επαρχία. Ο Οκταβιανός και οι διάδοχοί του εκχωρούσαν συστηματικά γαίες σε βετεράνους των λεγεώνων, σε ευνοούμενους τους, σε οικογένειες αρχοντικές της Μικράς Ασίας και του Πόντου. Το χρονικό αυτό

¹⁹ Γεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 29.

διάστημα, ενισχύεται ο ρόλος των αρχαίων ιερών, π.χ. της Μα, στ Ποντικά Χόμανα, που κατέχουν τεράστιες εκτάσεις, που τις καλλιεργούν "ιερόδουλοι", δηλαδή δούλοι του ιερού.

Περί το 100 μ.Χ., τα λατιφούντια - μεγάλα αγροκτήματα - αρχίζουν να παρακμάζουν και η εργασία των δούλων γίνεται λίγο-λίγο ασύμφορη. Τον ίδιο καιρό, ο εξελληνισμός της Μικράς Ασίας συνεχίζεται με την αφομοίωση τόσο των ξένων στοιχείων, όσο και των Ρωμαίων αποίκων. Παράλληλα, διαδίδεται η φιλοσοφία, στις μάζες του λαού, και οι φιλόσοφοι, ιδιαίτερα οι κυνικοί, παίζουν ένα ρόλο διαβρωτικό σε ό,τι αφορά τη στάση προς το ρωμαϊκό κράτος. Ταυτόχρονα διαφοροποιείται και η στάση της Ρώμης προς τις επαρχίες. Από τη μια οι αυτοκράτορες φαίνονται να συμπαθούν και να υποστηρίζουν, να εδραιώνουν τον ελληνισμό, παραχωρώντας στις ελληνικές πόλεις του Πόντου και της Μικράς Ασίας εδάφη και δικαιώματα. Παράλληλα, ενίσχυαν με κάθε δυνατό τρόπο την τάξη της ντόπιας αριστοκρατίας, για να την έχουν σε κάθε περίπτωση βοηθό και συνεργό. Ταυτόχρονα, χρησιμοποιούσαν τις πόλεις αυτές σαν αμυντήρια εναντίον των βαρβάρων, που περικυκλώνουν την αυτοκρατορία. Η περιοχή του Πόντου ήταν τότε, και αργότερα, ευάλωτη στις βαρβαρικές επιδρομές, κι αυτό αποδείχθηκε από την καταστροφή της Τραπεζούντας από τους Έρουλους, το 275 μ.Χ.

Στα χρόνια των Αντωνίων, η "ελευθερία" των ελληνικών πόλεων του Εύξεινου Πόντου περιορίζεται. Οι συνελεύσεις του λαού, οι εκκλησίες, έχουν καταργηθεί. Διοικούν οι ευπορότεροι από τους πολίτες. Ουσιαστικά όμως και αυτοί διαθέτουν μόνο τίτλους και σχεδόν καθόλου εξουσία. Παράλληλα, οι πόλεις ανταγωνίζονται η μια την άλλη, αλλά μετά τα μέσα του ίδιου αιώνα, οι πόλεις αρχίζουν να παρακμάζουν. Η κοινωνική και η οικονομική τους ζωή ατονούν ταυτόχρονα, ο μαρασμός απλώνεται και στην ύπαιθρο, όπου οι τεράστιοι φόροι ταλανίζουν τους αγρότες.

Το 193-197 μ.Χ., οι πόλεις του Πόντου, όπως άλλωστε όλες οι ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας, χάνουν τα "δικαιώματά" τους, γιατί είχαν ταχθεί με το μέρος του χαμένου σ' έναν εμφύλιο πόλεμο.

Βλέπουμε πως η περιοχή του Πόντου, κάθε φορά που άλλαζε ο αυτοκράτορας της Ρώμης, άλλαζε και αυτή μορφή διοίκησης, αλλά όλα αυτά συμβαίνουν μέχρι την εποχή του Διοκλητιανού. Ο Διοκλητιανός εκτός της μεταρρύθμισης της εξουσίας που επιβάλλει, ανακαινίζει διοικητικά και την αυτοκρατορία. Παρόλες τις διοικητικές

αλλαγές, το αποτέλεσμα ήταν να ενισχύεται το ελληνικό στοιχείο. Έτσι, οι ελληνικές πόλεις συνέχισαν να ακμάζουν και να ευημερούν με πρώτη απ' όλες την Τραπεζούντα, που είχε ήδη εξελιχθεί σε μεγάλο εμπορικό κόμβο για το διαμετακομιστικό εμπόριο της Ευρώπης προς την Περσία και την Άπω Ασία.

Τη μακρά περίοδο σχετικής ειρήνης και οικονομικής ανάπτυξης διέκοψαν οι ληστρικές επιδρομές των Γότθων. Η Τραπεζούντα ήταν αποδέκτης της ανελέητης επίθεσής τους με καταστροφικές συνέπειες για τη μέχρι τότε ευημερία της. Μετά τον 5ο αι. μ.Χ., άρχισε να ανακτά και πάλι τις χαμένες της δυνάμεις, με απόγειο τη βυζαντινή εποχή.

Παρόλη την οικονομική άνθηση των ποντικών πόλεων και την άρχουσα τάξη να συντάσσεται με τη Ρώμη, οι μάζες μισούσαν έντονα τη ρωμαϊκή εξουσία. Σε αυτό συνετέλεσε και η διάδοση του χριστιανισμού, στα πλατιά στρώματα του πληθυσμού, ενώ στην κυρίαρχη τάξη επικρατεί ο σκεπτικισμός.

Η αυτοκρατορία ενώνεται ξανά και εφαρμόζεται ένα πιο συγκεντρωτικότερο σύστημα διακυβέρνησης στα χρόνια του Μεγάλου Κωνσταντίνου. Οι πόλεις παρακμάζουν, η μεγάλη γαιοκτησία αναπτύσσεται ολοένα και περισσότερο. Ταυτόχρονα, ο χριστιανισμός αναγνωρίζεται σαν επίσημη θρησκεία.²⁰

1.2.1.8. Οικονομική ζωή κατά την αρχαιότητα στον Πόντο.

Το χρονικό διάστημα από τη Νεολιθική και την εποχή του Σιδήρου μέχρι και τη ρωμαϊκή κυριαρχία και συγκεκριμένα μέχρι την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου, η ανάπτυξη της οικονομίας παρουσίασε σε γενικές γραμμές ανοδική πορεία, μ' ενδιαμέσες περιόδους κόπωσης ή και στασιμότητας.

Αντίθετα απ' ό,τι πιστεύεται, δεν ήταν μόνο η ύπαρξη μεταλλευμάτων αυτή που έφερε τους Έλληνες στις παράλιες περιοχές του Νότιου και του Νοτιοανατολικού Ευξείνου. Η χώρα, με τους άφθονους ψαρότοπους, τα εύφορα χώματά της, με το δασικό της πλούτο, γρήγορα πρέπει να έστρεψε την προσοχή των πρώτων Ελλήνων αποίκων και προς άλλες κατευθύνσεις. Πηγές πλούτου για τους Έλληνες της χώρας αποτελούσαν η ξυλεία, η ναυπηγήσιμη και μη, η αλιεία και άλλα προϊόντα. Συνοπτικά, μπορούμε να πούμε ότι ο Πόντος εξήγαγε στην κυρίως Ελλάδα, κατά την αρχαιότητα,

²⁰ Γεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 34-35 & 57-64.

αλίπαστα, δέρματα, ζώα, μέλι και κερί, δούλους, μίλτο, (προϊόν ορυχείου), ξυλεία, κιννάβαρη, μέταλλα, όπως άργυρο, κασσίτερο, χρυσό σε μικρές ποσότητες, σίδηρο, και δημητριακά σε ρυθμούς ακανόνιστους.²¹

Η οικονομική ανάπτυξη δημιούργησε τη δυνατότητα να κάνουν την εμφάνισή τους πόλεις που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην ιστορία της περιοχής και που υπάρχουν μέχρι σήμερα.

1.2.1.9. Γράμματα και Επιστήμες στον Αρχαίο Πόντο.

Τα γράμματα στον Αρχαίο Πόντο αναπτύχθηκαν αρκετά, παρόλη τη σιωπή που κρατάει η σχετική βιβλιογραφία. Οι Ποντικοί λόγιοι, στην πλειοψηφία τους Σινωπείς και Ηρακλεώτες, εγκαθίστανται στην Αθήνα και εκεί δημιουργούν. Επίσης, στην περίοδο του Μιθριδάτη ΣΤ' Ευπάτορα, η αυλή των βασιλέων του Πόντου είναι ο άλλος χώρος δράσης τους. Αντίθετα, στη ρωμαϊοκρατία, εκμεταλλεύονται το ευρύ πεδίο που τους προσφέρει το ενοποιημένο ρωμαϊκό κράτος κι αναπτύσσουν το έργο τους είτε στην πρωτεύουσα Ρώμη είτε στις επαρχίες.

Την περίοδο αυτή αναπτύχθηκε το θέατρο, με κύριο εκπρόσωπο το Δίφιλο, από τη Σινώπη, που επηρέασε σημαντικά τη λατινική κωμωδία. Γενικά, στον Πόντο αναπτύχθηκε η κωμωδία περισσότερο, χωρίς αυτό να σημαίνει πως η τραγωδία ήταν ανύπαρκτη. Με την τραγωδία ασχολήθηκε ο Σπίνθαρος ο Ηρακλεώτης, σύγχρονος του Σοφοκλή. Στην ποίηση, αναπτύσσεται κυρίως η επιγραμμιατική και μετά ακολουθούν η δραματουργική και η επική.

Την εποχή του Πλάτωνα, με ονόματα μικρά ή μεγάλα, ανθεί στον Πόντο και η φιλοσοφία. Η φιλοσοφία στον Πόντο θα μπορούσαμε να πούμε ότι περατώνεται με τους σοφιστές, που κύριος εκπρόσωπός της είναι ο Διογένης ο κυνικός. Αυτός συσχέτιζε άμεσα τη φιλοσοφία με την ηθική, αντιτιθέμενος τόσο στη διαλεκτική όσο και στη μεταφυσική. Αποζητούσε την ψυχική και ηθική υγεία του ανθρώπου και απομόνωνε την ηδονή.

Αναπτύχθηκε ακόμη και η Ιστορία και η Γεωγραφία. Από τους κυριότερους ιστοριογράφους μπορεί να καταταχθεί και ο Φλάβιος Αρριανός, που το έργο του συνδέεται στενά με τον Πόντο. Σε ό,τι

²¹ Γεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 71.

αφορά τη γεωγραφία, το βάρος πέφτει στο Στράβωνα, που συχνά χαρακτηρίστηκε σαν ο πιο κατ' εξοχή γεωγράφος της αρχαιότητας.

Ο Διογένης ο Λαέρτιος μας παραδίδει πως ο πρώτος Πόντιος που ασχολήθηκε με τη φιλολογία ήταν ο Ηρακλείδης ο Ποντικός. Πιο σημαντικός όμως ήταν ο Τυραννίων, που του οφείλουμε την κριτική έκδοση των έργων του Αριστοτέλη. Σα σκλάβος μεταφέρθηκε στη Ρώμη, όπου έγινε γνωστός σα δάσκαλος και ασχολήθηκε με την αποκατάσταση του κειμένου των έργων του Αριστοτέλη.²²

Οι γεροντότεροι πρόσφυγες από τον Πόντο, μαρτυρούν πως στο σχολειά τους, τους δίδασκαν την ιστορία της περιοχής από την αρχαιότητα μέχρι τη σύγχρονη, αναφερόμαστε για τις αρχές του 1900, και πως μάθαιναν για όλους τους αρχαίους προγόνους τους που είχαν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των γραμμάτων και καμάρωναν για το γεωγράφο τους, εννοώντας το Στράβωνα.

Τα παιδιά, οι μάνες τα κοιμίζουν λέγοντάς τους σαν παραμύθια την ιστορία του Ιάσονα με τους Αργοναύτες, για τον Τρωϊκό πόλεμο και πολλές άλλες ιστορίες από τη μυθολογία και την ιστορία του τόπου.²³

1.2.2. Ο Έκχριστιανισμός του Πόντου.

Σύμφωνα με τις εκκλησιαστικές παραδόσεις το λόγο του Κυρίου κήρυξαν στον Πόντο οι απόστολοι Πέτρος και Ανδρέας. Ο Πέτρος ευαγγέλισε μάλλον το εσωτερικό του Πόντου, ενώ ο Ανδρέας δίδαξε την πίστη του Χριστού στα παράλια. Έτσι η εκκλησία της Αμάσειας υποστήριζε ότι ιδρύθηκε από τον απόστολο Πέτρο. Η εκκλησία της Σινώπης ιδρύθηκε από τον απόστολο Ανδρέα και η παράδοση αναφέρει πως ίδρυσε και τις εκκλησίες της Τραπεζούντας και της Αμισού.

Ωστόσο, το Β' μ.Χ. αιώνα, στην περιοχή φαίνεται να επικρατούν διάφορες αιρετικές απόψεις, όπως του Μαρκιανός του Ποντικού. Ο Πόντιος αιρεσιάρχης απέρριπτε όλα τα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης και από την Καινή δεχόταν μόνο τις επιστολές του Παύλου και το Κατά Λουκά ευαγγέλιο.

Στον Πόντο, ιδιαίτερα διαδομένος ήταν και ο προφητισμός. Στην πρώτη εκκλησία οι προφήτες έπαιζαν μεγάλο ρόλο. Σύντομα όμως οι

²² Τεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 76-85.

²³ Προσωπική μαρτυρία Ιορδανίδη Ιορδάνη.

προφήτες υπέπεσαν σε υπερβολές. Οι υπερβολές του προφητισμού καταδικάστηκαν πολύ γρήγορα.

Εκτός από τις χριστιανικές πηγές, για τον εκχριστιανισμό του Πόντου, πληροφορίες μας παρέχει επίσης και ο Πλίνιος ο νεότερος. Ο Πλίνιος είχε οριστεί από τον αυτοκράτορα Τραϊανό διοικητής της Βιθυνίας και του Πόντου, το 111 μ.Χ. Η επιστολή που αφορά τους χριστιανούς της διοίκησής του γράφτηκε το 113 μ.Χ. Αποδέκτης ήταν ο αυτοκράτορας. Ο Πλίνιος δηλώνει πως ο χριστιανισμός ήταν ευρύτατα διαδομένος στον Πόντο, τόσο στην ύπαιθρο όσο και στα χωριά, ότι οι χριστιανοί ανήκουν σε κάθε κοινωνικό στρώμα και είναι πολυάριθμοι. Εκφράζει ακόμη τη γνώμη ότι οι διωγμοί δε θα αποδώσουν σαν μέτρο καταστολής, αν και παραδέχεται ότι ψύχραναν το ζήλο ορισμένων ατόμων που σκόπευαν να γίνουν μέλη των χριστιανικών κοινοτήτων.

Άλλος "εθνικός" συγγραφέας που ασχολείται με το χριστιανισμό είναι ο Λουκιανός ο Σαμοσατεύς.

Στην εποχή που αναφέρονται ο Πλίνιος και ο Λουκιανός, οπωσδήποτε ένα μεγάλο μέρος των χριστιανών του Πόντου ανήκουν μάλλον σε διάφορα αιρετικά ρεύματα παρά στην ορθοδοξία.

Στην περιοχή έδρασαν και οι Νικολαΐτες, που μαρτυρείται ότι είχαν παρασύρει στο δόγμα τους ένα μέρος των χριστιανών της Ασίας. Άλλοι από αυτούς ήταν δυαρχικοί, άλλοι μοναρχικοί. Ζηλωτές απόστολοί τους περιέτρεχαν τις μικρασιατικές πόλεις, ακάμαντοι και ανυποχώρητοι. Το κλίμα της εποχής, που οδήγησε στο συγκρητισμό της θρησκείας με τη μαγεία και τη φιλοσοφία, ευνοούσε τα θαύματα.

Ο χριστιανισμός πορευόταν ανάμεσα σ' όλα αυτά καταδιωγμένος όχι μόνο από το επίσημο "εθνικό" κράτος, αλλά σπαρσασόμενος και από δογματικές διαφορές, οι οποίες έφταναν μέχρι την υπερβολή ορισμένες φορές. Η δράση των αιρέσεων στον Πόντο εξηγεί και τη σχετική σιωπή του Ευσέβιου, πατέρα της εκκλησιαστικής ιστορίας, σε όσα αφορούν τον πρώτο χριστιανισμό στις νότιες ακτές του Ευξείνου και την ευδοχώρα τους.

Για την περίοδο πριν από την εμφάνιση του Γρηγορίου του Θαυματουργού, για συγκεκριμένες πόλεις του Πόντου, είναι πως μαρτύρησε ο επίσκοπος Σινώπης, Φωκάς. Ακόμη, μας είναι γνωστό το όνομα του επισκόπου της Άμαστρης, Πάλμας, που προέδρευσε στη σύνοδο των επισκόπων του Πόντου, που έγινε γύρω στο 190 μ.Χ. και είχε σαν αποτέλεσμα την ευθυγράμμιση των εκκλησιών της περιοχής με τη ρωμαϊκή ορθοδοξία.

Η κατάσταση ξεκαθαρίζει με την εμφάνιση του Αγίου Γρηγορίου του επιλεγόμενου Θαυματουργού, επισκόπου Νεοκαισαρείας. Μ' αυτόν, από τα αμφιλεγόμενα και τα παραδιδόμενα, μπαίνουμε στην ιστορία, γιατί ο Γρηγόριος είναι μια καθ' όλα ιστορική προσωπικότητα. Ο ιεραποστολικός του ζήλος φαίνεται από τα εγκώμια του βιογράφου του, Γρηγορίου επισκόπου Νύσσης, αδελφού του Μεγάλου Βασιλείου. Στην εντονότερη ανάπτυξη και εδραίωση του χριστιανισμού στον Πόντο, εκτός από τον Άγιο Γρηγόριο, σημαντικό ρόλο έπαιξε και η σχετική ελευθερία, διοικητικά, της περιοχής, με συνέπεια τη μεγάλη αύξηση των χριστιανών. Ο αριθμός τους ήταν που έστρεψε προς την περιοχή το ενδιαφέρον των χριστιανομάχων αυτοκρατόρων Μαξιμίνου και Λικίνιου, που πρόσταξαν και υποκίνησαν τους τελευταίους διαγμούς εναντίον των χριστιανών της περιοχής.²⁴

1.2.2.1. Εκκλησιαστική γραμματεία.

Η ανάπτυξη των γραμμάτων στον Πόντο, δεν ήταν μόνο στην ποίηση, το θέατρο, τη φιλοσοφία, αλλά αναπτύχθηκε και η εκκλησιαστική γραμματεία.

Μέσα στη χορεία των μεγάλων Μικρασιατών πατέρων της Εκκλησίας, που διασαφήνισαν με τα γραπτά τους τη χριστιανική διδασκαλία, συγκαταλέγονται και ορισμένοι που ή κατάγονταν από τον Πόντο ή συνδέονται με αυτόν.

Με τον Πόντο συνδέεται στενά το έργο και η ζωή του Μεγάλου Βασιλείου, που γεννήθηκε στη Νεοκαισάρεια. Στον Πόντο ασκήτεψε και η αδελφή του, η Μακρίνα, ενώ οι αδελφοί του Γρηγόριος και Πέτρος, έγιναν αντίστοιχα επίσκοποι Νύσσης και Σεβάστειας. Όπως έχουμε ήδη αναφερθεί, με τον Πόντο στενά συνδέεται και το έργο του Γρηγορίου του Θεολόγου, του Ναζιανζηνού. Άλλος γνωστός για το έργο του είναι ο Ευάγγριος ο Ποντικός.²⁵

Όλοι οι σημαντικοί αυτοί ιεράρχες άφησαν θεάρεστο έργο πίσω τους, που η αξία του μένει σταθερή και ακλόνητη μέχρι σήμερα.

²⁴ Τεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 66-69.

²⁵ Τεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 85-86.

1.3. Πόντος και Βυζάντιο.

Η περίοδος της ιστορίας του βυζαντινού Πόντου εκτείνεται χρονικά από τη βασιλεία του Διοκλητιανού και τη μονοκρατορία του Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι την ίδρυση του κράτους των Μεγαλοκομνηνών, συγχρόνως ή λίγο πριν την Α' άλωση της Κωνσταντινούπολης, Απρίλιος του 1204, από τους Σταυροφόρους της Δ' Σταυροφορίας.

Στο Βυζαντινό Πόντο έχουμε σταδιακή επικράτηση της χριστιανικής θρησκείας. Ιδιαίτερη τάση εμφανίζεται στον ασκητικό και προφητικό χριστιανισμό.

Ο εκκλησιαστικός ιστορικός Σωζομενός αναφέρει πως ο Μ. Βασίλειος, στα μέσα του Α' αι., εγκαταστάθηκε στον Πόντο, ίδρυσε μοναστήρια και με τη διδασχή του μετέστρεψε τον κόσμο προς τις δικές του απόψεις. Η μεταστροφή του πληθυσμού προς το Χριστιανισμό χρειάστηκε χρόνο, αλλά όταν στερεώθηκε ανέδειξε πολλούς εκκλησιαστικούς ηγέτες.

Στους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες συνέχισε να λατρεύεται σε περιοχές του Πόντου ο Μίθρας. Ο τόπος λατρείας του ήταν στο όρος "Μίθριο βουνό", σημερινό Μποζ Τεπέ, λίγο έξω από την Τραπεζούντα. Η ουσιαστική νίκη του χριστιανισμού επί του παγανισμού συνδέεται με την επίθεση των τεσσάρων θαρραλέων νεαρών Χριστιανών, του Ευγενίου, του Ουαλεριανού, του Κανίδιου και του Ακύλα, στον τόπο λατρείας του Μίθρα, του οποίου το άγαλμα και το βωμό κατέστρεψαν, με αποτέλεσμα να υποστούν μαρτυρικό θάνατο κατά διαταγή του Διοκλητιανού. Ο Ευγένιος, που μερικές παραδόσεις το θέλουν πρώτο χριστιανό επίσκοπο Τραπεζούντας, έμελλε σύντομα να αγιοποιηθεί και να γίνει Προστάτης Άγιος της πόλης σαν πραγματικό σύμβολο της επικράτησης της χριστιανικής θρησκείας στην περιοχή.

Ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 4ου αι. κάνουν έντονη την παρουσία τους οι εκκλησιαστικοί ηγέτες του Πόντου: το 325 στην Α' Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας, ο επίσκοπος Δόμνος, το 451 στην Δ' Οικουμενική Σύνοδο της Χαλκηδόνας, ο επίσκοπος Ατάρβιος, το 518 σε σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη κατά του Μονοφυσιτισμού ο Αντίπατρος, το 680/681 στην ΣΤ' Σύνοδο της Κωνσταντινούπολης ο Θεόδωρος και το 787 στην Ζ' Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας κατά των Εικονομάχων, ο Χριστόφορος. Την ίδια περίπου περίοδο, μεταφέρθηκε, σύμφωνα με την παράδοση, στον Πόντο από δύο

Αθηναίους μοναχούς, το Βαρνάβα και το Σωφρόνιο, η εικόνα της Παναγίας Σουμελά, γνωστή και ως Παναγία η Αθηνιώτισσα, οπότε χτίστηκε η φημισμένη μονή της Παναγίας Σουμελά του Πόντου.

Κατά την εποχή της βασιλείας του Ιουστινιανού Α' (527- 565) σημαντικότερη και καθοριστική υπήρξε η ανάπτυξη του Πόντου και ιδιαίτερα της Τραπεζούντας. Μετά από μια σημαντική διοικητική αναδιοργάνωση η Τραπεζούντα γίνεται η νέα ποντιακή πρωτεύουσα αντί της Νεοκαισάρειας. Το γεγονός αυτό έφερε την πόλη του Αγίου Ευγενίου στο πολιτικό, στρατιωτικό, πνευματικό και οικονομικό προσκήνιο της ιστορίας του μεσαιωνικού ποντιακού Ελληνισμού.

Παράλληλα ο Ιουστινιανός ξεκίνησε μια πολιτική εκχριστιανισμού διαφόρων λαών της αρχαίας Κολχίδας (Λαζικής) και του Καυκάσου, όπως των Λαζών, Μόσχων, Αβασγών και Τζάννων.

Οι ποντιακές περιοχές, και ιδιαίτερα η Λαζική, θα γίνουν θέατρο συγκρούσεων από τα μέσα του 7ου αι. ανάμεσα στην Αυτοκρατορία και τη νέα μεγάλη δύναμη στην Εγγύς και Μέση Ανατολή, το Ισλάμ.

Τον 8ο αι. ο Πόντος δέχτηκε αλλεπάλληλα κύματα αραβικών επιθέσεων την εποχή της Ισαυρικής δυναστείας.

Η περίοδος 9ος-11ος αι. αποτελεί σταθμό στην πνευματική ζωή του Πόντου. Πρώτα απ' όλα αυτό αφορά το ακριτικό έπος που είναι αναμφίβολα ποντιακής προέλευσης. Ακριτικά τραγούδια διασώθηκαν σε μεγάλο αριθμό με πολύ πλούσια θεματολογία, σε διάφορες παραλλαγές στις περιοχές του Πόντου, αρκεί να αναφερθεί το τραπεζουντικό χειρόγραφο του έπους του Διγενή Ακρίτα. Τρεις μεγάλες πνευματικές προσωπικότητες του 10ου και 11ου αι. ήταν ποντιακής καταγωγής: ο Όσιος Νίκων ο "Μετανοείτε", ένας από τους φλογερότερους ιεραποστόλους της διάδοσης του χριστιανισμού, που έγινε τελικά προστάτης άγιος της Σπάρτης, ο Όσιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης, πνευματικός αδελφός του αυτοκράτορα Νικηφόρου Β' Φωκά και ιδρυτής του πρώτου μεγάλου αγιορείτικου μοναστηριού της Μεγίστης Λαύρας, το 963, και ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωάννης Η' Ξιφιλίνος, γόνος επιφανούς οικογένειας, που διακρίθηκε ιδιαίτερα στον πνευματικό τομέα κατά τον 11ο αι.

Το 1022 ενσωματώνεται το Βασπουρακάν (αρμενικό βασίλειο - κρατίδιο), το 1047 το αρμενικό Ανί και το 1064 το αρμενικό Κάρς. Οι ενσωματώσεις αυτές συνοδεύτηκαν εντελώς κοντόφθαλμα και από εξόντωση καθώς και από εξανδραποδισμούς και βίαιες μεταφορές αρμενικών πληθυσμών, κάτι που σαν αποτέλεσμα είχε να ευνοηθεί η

συστηματική, από τα μέσα του 11ου αι., εισβολή και εγκατάσταση μεγάλου τμήματος της μικρασιατικής χερσονήσου από τα νεοφερμένα τουρκόφωνα φύλα, τους Σελτζούκους και τους ημινομάδες Τουρκομάνους. Παρά την ηρωική προσπάθεια του τελευταίου αξιοπόλεμου εκπροσώπου της δυναστείας των Κομνηνό-Δουκών, του Ρωμανού Α' Διογένη, να τους αντιμετωπίσει, τελικά η βυζαντινή συντριβή στο Μαντζικέρτ, στις 19/26 Αυγούστου του 1071, σφράγισε την τύχη της Μ. Ασίας και η τουρκική προέλαση πήρε πλέον φρενήρη ρυθμό. Μέσα σε μια δεκαετία μετά το Μαντζικέρτ μεγάλο τμήμα της χερσονήσου είχε κατακλυστεί από τους νέους εισβολείς, και αργά, αλλά σταθερά άρχισε ο σταδιακός εξισλαμισμός της μέχρι πρότινος "οπονδυλικής στήλης του Βυζαντίου". Η ίδρυση του Σελτζουκικού Σουλτανάτου του "Ρουμ", δηλαδή των πρώην ρωμαϊκών - βυζαντινών κτήσεων στη Μ. Ασία, πρώτα στη Νίκαια και κατόπιν στο Ικόνιο, καθώς επίσης και η ίδρυση του Εμιράτου των Ντανισμεντιδών με έδρα την ποντιακή Νεοκαισάρεια, χάραξε τη μελλοντική τύχη της ελληνικής Μ. Ασίας.

Οι Σελτζούκοι Τούρκοι, πάντως, συνάντησαν σφοδρή αντίσταση στον Πόντο και ιδιαίτερα στην Τραπεζούντα. Είναι η εποχή που στο προσκήνιο εμφανίζεται η ονομασσότερη ίσως ανάμεσα στις μεσαιωνικές ελληνικές οικογένειες του Πόντου, οι Ταβράδες σαν "δούκες Χαλδίας", με χρόνους μεγάλης ακμής την εποχή της δυναστείας των Κομνηνών στο Βυζάντιο. Οι Σελτζούκοι κατόρθωσαν να καταλάβουν προσωρινά την έδρα της Χαλδίας, την Τραπεζούντα, περίπου το 1071, αλλά το 1075, ο πρώτος σημαντικός Ταβράς, ο "δούκας" Θεόδωρος Α', οργάνωσε την αντίσταση και τους έδιωξε, πετυχαίνοντας μάλιστα να επεκτείνει την κυριαρχία του ανατολικά. Ταυτόχρονα αποστάτησε, ανεξαρτητοποιήθηκε από την επικυριαρχία της Κωνσταντινούπολης. Η κυριαρχία όμως αυτής της σημαντικής μορφής δεν κράτησε για πολύ, αφού ο Θεόδωρος Ταβράς συνελήφθη και εκτελέστηκε από τον εμίρη των Τουρκομάνων της Θεοδοσιούπολης και Βαϊβερδώνας, τον Αλί, γιατί αρνήθηκε να ασπαστεί το Ισλάμ, στις 2 Οκτωβρίου του 1098, μέρα που θεσπίστηκε αργότερα ο εορτασμός της μνήμης του. Το Βυζάντιο αναλαμβάνει πάλι τη θέση που είχε πριν την εμφάνιση του Θεόδωρου Ταβρά.

Τα κινήματα αποστασίας του Πόντου συνεχίστηκαν και στο πρώτο μισό του 12ου αι., αφού οι διάδοχοι του Θεόδωρου Α' αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν την επικυριαρχία της Κωνσταντινούπολης. Το

Βυζάντιο για πάνω από 15 χρόνια έχασε και πάλι τον έλεγχο της περιοχής. Μετά τη σταδιακή παρακμή και παραγκώνιση της ημιανεξάρτητης δυναστείας των Ταβράδων και την επαναπρόκτηση της εξουσίας στην περιοχή από την Κωνσταντινούπολη, συχνά οι ποντιακές επαρχίες γνώρισαν μεγάλες αναταραχές λόγω των τουρκικών επιδρομών.

Ιδιαίτερη σημαντική υπήρξε η σύνδεση με τον Πόντο, στο 2ο μισό του 12ου αι., του περιβόητου Ανδρόνικου (Α') Κομνηνού. Μετά από μια κόντρα με το Μανουήλ Α' για την εξουσία στο Βυζάντιο, ανέλαβε τη διοίκηση της ποντιακής Οινός. Μετά το 1180 όμως, και συγκεκριμένα το 1182 εισβάλλει στη Βασιλεύουσα και τότε ξέσπασε η μεγάλη σφαγή των Λατίνων της βυζαντινής πρωτεύουσας, το Μάιο, και το 1183 ακολούθησε η δολοφονία του "συμβασιλέως" Αλεξίου Β'. Η μεγάλη επανάσταση το Σεπτέμβριο του 1185, ανέτρεψε τον Ανδρόνικο Α' και ξεκλήρισε μεγάλο τμήμα του οίκου του, συνδέεται άμεσα με τα προεόρτια των απαρχών της αυτοκρατορίας των Μεγαλοκομνηνών της Τραπεζούντας. Τα δύο εγγόνια του Ανδρόνικου, από το γιο του Μανουήλ, που τυφλώθηκε από τους επαναστάτες, ήταν σε νηπιακή ηλικία όταν ξέσπασε η επανάσταση, φυγαδεύτηκαν στην Τιβρίδα. Τότε στην Τιβρίδα βασίλευε η μεγάλη Ταμάρ - Θάμαρ, που υποδέχτηκε τα δύο νήπια και τα κράτησε μέχρι το 1204, δίνοντάς τους ελληνογεωργιανή μόρφωση, αλλά φρόντισε να διατηρήσουν τον ελληνικό τους χαρακτήρα. Τα παιδιά αυτά έμελλαν να ιδρύσουν τη μεσαιωνική Ελληνική Αυτοκρατορία του Πόντου. Ο λόγος που έτυχαν αυτής της φροντίδας από τη βασίλισσα Ταμάρ ήταν πως ο πατέρας τους είχε παντρευτεί Γεωργιανή πριγκίπισσα. Οι νεαροί Αλέξιος και Δαβίδ, οι Μεγαλοκομνηνοί, πολιόρκησαν την Τραπεζούντα όταν η Κωνσταντινούπολη γνώριζε την Α' άλωση από τους ιππότες της Δ' Σταυροφορίας. Η πόλη, η Τραπεζούντα, παραδόθηκε και έτσι ξεκίνησε η απαρχή της εγκαθίδρυσης του μεσαιωνικού Ελληνικού κράτους, που έμελλε να αντέξει την οθωμανική λαίλαπα για 8 χρόνια περισσότερο από την Κωνσταντινούπολη (1453-1461).²⁶

1.4. Η αυτοκρατορία των Μεγάλων Κομνηνών.

Στα 1214, το ελληνικό κράτος της Τραπεζούντας, εκτεινόταν από το χώρο ανατολικά της Σινώπης μέχρι τη μυθική Κολχίδα.

²⁶ Γεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 103-115.

Κέντρα της αυτοκρατορίας ήταν οι παλιές ελληνικές αποικίες Οίναιον/Οινόη, Λίμνια, Κερασούς, Τρίπολις, Τραπεζούς και Ρίζαιον, πόλεις που επικοινωνούσαν μεταξύ τους κυρίως μέσω της θάλασσας. Η επικράτεια τους περιλάμβανε και κατά καιρούς τις πόλεις του εσωτερικού Πόντου, όπως η Λαοδίκεια (Λαντίκ), την Παϋράη, την Αμάσεια, την Κολώνεια, τη Νεοκαισάρεια και τη Βαϋβερδώνα. Οι αυτοκράτορες της Τραπεζούντας, αρχικά διεκδίκησαν και το θρόνο και τον τίτλο του πιστού βασιλέως και αυτοκράτορος Ρωμαίων, που τον ήθελαν όμως αποκλειστικά οι Παλασιολόγοι και ιδιαίτερα εκείνοι που ανακατέλαβαν τη Βασιλεύουσα και έδιωξαν τους Λατίνους. Συμβιβαστική λύση βρέθηκε με το γάμο του Ιωάννη Β', αυτοκράτορα της Τραπεζούντας, με την κόρη του αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, του Μιχαήλ Η', την Ευδοκία. Στη συνέχεια οι δύο αυτοκρατορίες συνυπήρξαν χωρίς να απειλούν η μια την άλλη, λιγότερο σα μακρινά κράτη και περισσότερο σα συγγενείς.

Μετά το 1258, όταν οι Μογγόλοι κατέλαβαν και κατέστρεψαν τη Βαγδάτη, ο δρόμος των καραβανιών μετατοπίστηκε από τα λιμάνια της Ανατολικής Μεσογείου προς τον Εύξεινο. Πρώτοι οι Γενουάτες και μετά οι Βενετοί άρχισαν να εμπορεύονται μέσω της Τραπεζούντας με την αυτοκρατορία των Μογγόλων, φτάνοντας συχνά μέχρι την Κίνα του Κουμπλάι Χαν. Και το εμπόριο αυτό διεξαγόταν με νομίσματα τραπεζουντιανά, που ήταν κατασκευασμένα από ασήμι.

Μοναδική ήταν και η γεωγραφική θέση της αυτοκρατορίας εξάλλου, γιατί της παρείχε το δικαίωμα να ενεργεί σαν οικονομικός ενδιάμεσος τόσο στα σουλτανάτα όσο και στα εμιράτα του εσωτερικού της Μ. Ασίας όσο και τον εκάστοτε εκπρόσωπο της Γένουας.

Η Τραπεζούντα αποτελούσε το απαραίτητο πέρασμα για τις πρεσβείες από και προς το κράτος των Μογγόλων ή τις έδρες των διαφόρων Σελτζούκων και Τουρκομάνων ηγεμόνων.

Οι Μεγάλοι Κομνηνοί της Τραπεζούντας υπήρξαν η μακροβιότερη βυζαντινή δυναστεία από όλες. Κυριάρχησαν επί 257 χρόνια και στα μέλη της οικογένειας, που ηγεμόνευσαν, συγκαταλέγονταν αυτοκράτορες διαφόρων κλίσεων. Το Μανουήλ Α' χαρακτηρίσαν σα στρατηγικώτατο. Τον Αλέξιο Β' γενναίο σαν το Σαμφών, ήμερο όπως το Δαβίδ, όμορφο σαν τον Ιωσήφ, σοφό όπως το Σολομώντα και φιλόξενο σαν τον Αβραάμ. Ο ικανότατος όλων πάντως υπήρξε ο Αλέξιος Γ'.

Στα 1223, οι Τραπεζούντιοι, με τη βοήθεια του Αγίου Ευγενίου, απέκρουσαν τις δυνάμεις του Σελτζούκου σουλτάνου Κεϊκοβάδη Α, αλλά η αυτοκρατορία σύντομα έγινε φόρου υποτελής στους Σελτζούκους και λίγο αργότερα, το 1253, στους Μογγόλους. Μετά το θάνατο του Ιλχανίδη Μογγόλου ηγεμόνα Χουλαγκού, η Τραπεζούντα απόλαυσε μια σύντομη περίοδο πλήρους ανεξαρτησίας.

Επί Ιωάννη Β', η αυτοκρατορία έρχεται σε συνεννόηση με την Κωνσταντινούπολη, και ο γιος του αυτοκράτορα κρατείται στη βυζαντινή πρωτεύουσα σαν όμηρος, πράγμα που ίσως σημαίνει πως το κράτος των Μ. Κομνηνών έγινε υποτελές στους Παλαιολόγους. Την ίδια περίοδο οι Γενουάτες αποκτούν μια μόνιμη εγκατάσταση στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας και ο Αλέξιος ο Β' τους παραχωρεί προνόμια, παρόμοια με αυτά που απολάμβαναν στη Βασιλεύουσα.

Σε όλη τη διάρκεια της, σχεδόν, η αυτοκρατορία γνώρισε τη διαμάχη δύο μερίδων, των Σχολαρίων, εκπροσώπων μιας πολιτικής που απέβλεπε στη φιλική συνεργασία με την Κωνσταντινούπολη και των ντόπιων αριστοκρατών. Οι Τζανιχίτες, οι Σχολάριοι, οι Καβαζίτες, οι Δωρανίτες, οι Καμαχηνοί κυβερνούσαν το κράτος, ενώ ο εκάστοτε αυτοκράτορας απλώς βασιλευε. Η αποκατάσταση της ηρεμίας ήταν κυρίως έργο του Αλέξιου Γ', ενός αυτοκράτορα που ηγεμόνευσε επί 45 χρόνια, αμέσως μετά τη δεκαετή περίοδο των εμφυλίων ρήξεων. Το όνομα του ίδιου αυτοκράτορα συνδέεται επίσης, εκτός από τον εκβυζαντινισμό της αυτοκρατορίας, και με την υπερίσχυση της φιλοκωνσταντινουπολικής μερίδας, και με τη δημιουργία ή τη στήριξη διαφόρων μονών, όχι αποκλειστικά στο χώρο του Πόντου. Ο Αλέξιος ίδρυσε τη μονή Διονυσίου στο Άγιο Όρος, επισκέφθηκε και βοήθησε τη Σουμελά, ίδρυσε τη μονή του Αγίου Γεωργίου Χουτουράς και ενίσχυσε πολλά άλλα μοναστήρια.

Ο Αλέξιος Γ' ξεκίνησε και την πολιτική των επιγαμιών, δηλαδή οι κόρες των Μεγάλων Κομνηνών, που ήταν ξακουστές για την ομορφιά τους, να παντρεύονται με ξένους ηγεμόνες και κυρίως μουσουλμάνους.

Η Τραπεζούντα των Μεγάλων Κομνηνών μαζί με τη Βασιλεύουσα και το Μυστρά αποτελούσε κέντρο καλλιέργειας των ελληνικών γραμμάτων. Πολλά τέκνα της Τραπεζούντας έδρασαν περισσότερο στο εξωτερικό, όπως ο καρδινάλιος Βησσαρίων ή ο Γεώργιος Τραπεζούντος. Στις μονές της Τραπεζούντας υπήρχαν βιβλιοθήκες με πολύτιμα χειρόγραφα και μια εξίσου μ' αυτές καλή

βιβλιοθήκη πρέπει να βρισκόταν στο παλάτι των Μ. Κομνηνών. Στα μοναστήρια του περίγυρου της πρωτεύουσας γίνονταν μαθήματα αστρονομίας ή συζητήσεις θεολογικές. Στη βιβλιοθήκη της Σουμελά εντοπίστηκε πρώτα το χειρόγραφο του Βασίλειου Διγενή Ακρίτα.

Η αυτοκρατορία επέζησε 8 χρόνια μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, αφού έγινε πρώτα υποτελής στο Μωάμεθ Β'. Ο τελευταίος αυτοκράτοράς της, ο Δαβίδ, διαδέχτηκε τον αδελφό του Ιωάννη Δ', το 1458 ή το 1460 κατά κάποιους μελετητές, με πλήρη συνείδηση των δυσκολιών που θ' αντιμετώπιζε. Ζήτησε βοήθεια από ορισμένους Δυτικούς ηγεμόνες για να σώσει το κράτος του, αλλά μάταια. Στα τέλη του θέρους του 1461, ο Μωάμεθ έφτασε με το στρατό του έξω από την Τραπεζούντα και με τη βοήθεια του Γεωργίου Αμιρουντζή, που ήταν εκπρόσωπος του αυτοκράτορα στις συνομιλίες για την παράδοση της πόλης, κατέλαβε την πόλη χωρίς σχεδόν αντίσταση. Στην πρώτη Νοέμβρη του 1463, ημέρα Κυριακή εκτελέστηκαν ο πρώην αυτοκράτορας της Τραπεζούντας και οι γιοι του. Αυτό ήταν το τέλος του τελευταίου των Μεγάλων Κομνηνών.²⁷

1.5. Ο Ελληνισμός του Πόντου υπό την κυριαρχία των Τούρκων.

Μετά την πτώση της Τραπεζούντας, τα περισσότερα χωριά της καταστράφηκαν, τα κάστρα της ερημώθηκαν ή επαυδρώθηκαν από οθωμανικό στρατό, ενώ από τους κατοίκους άλλοι θανατώθηκαν, άλλοι εξισλαμίστηκαν για ν' αποφύγουν τα δεινά και άλλοι κατέφυγαν στην Ιβηρία και τη γενική περιοχή του Καυκάσου. Πολλοί άρχοντες, κυρίως των παραλίων, που έχασαν πλούτη, τιμές και αξιώματα, κατέφυγαν στις ελεύθερες ακόμη ορεινές περιοχές της Ρωμανίας και εκεί εξακολούθησαν την αντίσταση.

Η διείσδυση των Τούρκων στο εσωτερικό του Πόντου έγινε αιτία για νέες καταστροφές χωριών, καινούργιες σφαγές και νέους εξισλαμισμούς, ενώ οι κάτοικοι κατέφυγαν κατά κύματα στα πιο ορεινά και απρόσιτα μέρη.

Όταν τελικά κατακτήθηκε η χώρα και μοιράστηκε σε Τούρκους στρατιωτικούς, τους Σπαχήδες, τότε στα τιμάρια τους επιβλήθηκε κάποια τάξη και μετριάστηκαν κάπως τα δεινά των κατοίκων. Οι Σπαχήδες εξάλλου έδωσαν σ' αυτούς νέους κτηματικούς τίτλους ή

²⁷ Γεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 116-121.

αναγνώρισαν τις μικρές τους ιδιοκτησίες, εισπράττοντας τους ανάλογους φόρους.

Ο αποδεκατισμός του ελληνικού πληθυσμού του Πόντου είχε επιπλέον σα συνέπειες και το μαρασμό της εκκλησίας του. Έτσι από τις 15 ανθηρές επισκοπές της μητρόπολης της Τραπεζούντας του 10ου αι., έμεινε μόνο μία. Πολλοί ναοί τόσο στην Τραπεζούντα όσο και σε άλλες αστικές περιοχές μετατράπηκαν σε τζαμιά.²⁸

1.5.1. Οι πρώτοι εξισλαμισμοί.

Ήταν φυσικό τα δεινά των χριστιανών, με τη συνεχή επανάληψή τους, μέσα σ' ένα κλειστό σχεδόν από παντού χώρο, να κάμπτουν την αντοχή πολλών χριστιανών, να κλονίζουν την πίστη τους και τελικά να προκαλούν τη συνειδητή ή και προσποιητή προσέλευση τους στον ισλαμισμό.

Παρόλο που το οθωμανικό κράτος επίσημα δε βίαζε τη θρησκευτική συνείδηση των κατακτημένων, οι συνθήκες της ζωής των τελευταίων ήταν τόσο δύσκολες και η διαφοροποίηση, κοινωνική, οικονομική κ.ά., μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων τόσο αισθητή, ώστε η προσέλευση των πρώτων στον ισλαμισμό, που αποτελούσε τη μοναδική διέξοδό τους από τα δεινά, να είναι μεγάλος πειρασμός. Μια απλή ομολογία της μουσουλμανικής πίστης τους έφερνε αμέσως στην παράταξη των κατακτητών.

Η κατάληψη της Τραπεζούντας προκάλεσε εξισλαμισμούς και μέσα στην πόλη και προπύργιων στην ύπαιθρο. Σύμφωνα με την παράδοση, οι πρώτοι εξομώσαντες στην περιοχή του Πόντου, μετά το 1461, ήταν οι Λαζοί.

Επίσης, εξισλαμίστηκαν πολλά χωριά της περιοχής Νικόπολης και Κολώνειας, όπως η Ζάαπα, Αγιουτμούς, το Ορτάκιοϊ και η Πάρου. Οι κάτοικοί τους παράλληλα έγιναν πιο φανατικοί μουσουλμάνοι και από τους Τούρκους. Μόνη εξαίρεση αποτέλεσαν οι κάτοικοι της Ζάαπας, που κρατούσαν σε απόσταση τους άλλους Τούρκους, δεν έκαναν γάμους μαζί τους, ενώ αντίθετα είχαν φιλικές σχέσεις με τους Έλληνες. Οι χριστιανοί κάτοικοι της Νικόπολης, και δύο ή τριών χωριών γύρω απ' αυτήν, είχαν πάψει να μιλάνε την ελληνική γλώσσα πριν την οθωμανική κατάκτηση. Την ελληνική γλώσσα οι

²⁸ Γεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 180.

κάτοικοι των παραπάνω περιοχών άρχισαν να την ξαναμαθαίνουν από τους Ποντίους της Χαλδίας, μετά το 16ο αι.²⁹

1.5.2. Φυγή των ελληνικών πληθυσμών προς τον Κρύκασο.

Η προσπάθεια των Ελλήνων του Πόντου να αποφύγουν τα δεινά της σκλαβιάς (κακοδιοίκηση, παιδομάζωμα, βαριά φορολογία, σκληρότητα και πολλές αυθαιρεσίες των κατακτητών κ.ά.), τους ωθεί προς τη φυγή, που χαρακτηρίστηκε από δύο τάσεις: α) προς τα ορεινά και απόκεντρα μέρη του εσωτερικού, όπου δεν ήταν ιδιαίτερα αισθητός ακόμη ο ζυγός των κατακτητών, και β) προς την Ιβηρία και γενικότερα στις χώρες του Κρυκάσου.

Οι πρώτοι Πόντιοι φυγάδες εγκαταστάθηκαν στην Ιβηρία και μετά την προέλαση των Τούρκων προς τον Κρύκασο. Σιγά-σιγά αποσύρθηκαν προς τα ενδότερα. Πολλοί Έλληνες των βορείων παραλίων της Μ. Ασίας κατέφυγαν και στους Τάτάρους της Κριμαίας, απ' όπου αργότερα, στα 1777, μετοίκησαν στην περιοχή της Μαριούπολης, στην Αζοφική. Κάποιοι απ' αυτούς έχασαν την ελληνική γλώσσα και μίλησαν τατάρικα.

Το δεύτερο ρεύμα φυγής, προς τα ασφαλέστερα, έστω και τουρκοκρατούμενα, μέρη της ποντιακής ενδοχώρας, υπήρξε μάλλον πολύ πιο μεγάλο και σημαντικό. Οι μετακινήσεις αυτές γίνονταν συνήθως κατά ομάδες και σπανιότερα κατ' άτομα.

Υπήρχαν όμως και περιπτώσεις που οι Οθωμανοί εφάρμοσαν πρόγραμμα μετατοπίσεων του πληθυσμού για να αλλοιώσουν την αναλογία του.

Η κατάλυση της αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας έφερε την πτώση του εμπορίου, την φτώχεια και την απομόνωση.

Στα ορεινά κρησφύγετα, που είχαν αποσυρθεί οι Πόντιοι, πρόβαλαν επίμονη αντίσταση στην αγριότητα και μισαλλοδοξία των μουσουλμάνων επιδρομέων. Εκεί, διατήρησαν για ένα απροσδιόριστο διάστημα την ανεξαρτησία τους, αλλά και διαφύλαξαν τις παραδόσεις τους, τα ήθη και έθιμά τους, τους χορούς, τα τραγούδια τους, τις φορεσιές τους, γενικά ολόκληρο το λαϊκό τους πολιτισμό, κατάλοιπο του βυζαντινού κόσμου, που μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών στα

²⁹ Γεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 247-248.

1923 τον μετέφεραν στην ευρωπαϊκή Ελλάδα, στις νέες τους πατρίδες.³⁰

1.5.3. Ο ανασυνοικισμός της Κωνσταντινούπολης και οι μετακινήσεις πληθυσμών.

Αμέσως μετά την άλωση, που άφησε την Κωνσταντινούπολη σχεδόν έρημη από κατοίκους, ο Μεχμέτ Β' στράφηκε προς τον ανασυνοικισμό της. Έτσι, μεταφέρθηκαν οικογένειες τόσο από την Μικρά Ασία, όσο και από τα Βαλκάνια. Μεταφέρθηκαν οικογένειες και από διάφορα μέρη του Πόντου, όπως στην Άμαστρη, τη Σινώπη και την Ηράκλεια. Μετά το 1461, πολλοί πολίτες της Τραπεζούντας και των γύρω περιοχών εποίκισαν τη νέα πρωτεύουσα του οθωμανικού κράτους. Στο Πέραν ήρθαν και έζησαν αργότερα και οι ποντιακής καταγωγής οικογένειες των Μουρουζάντων, των Υψηλάντων, των Καρατζάδων και των Νερουλών. Στο Φανάρι, μετά τη μεταφορά του Οικουμενικού Πατριαρχείου, κοντά στα σπίτια των Εβραίων κατοίκησαν οι αρχοντικές και βασιλικές οικογένειες, όπως των Παλασιολόγων, των Κομνηνών, των Καντακουζηνών κ.ά.

Έχουμε και μετακινήσεις πληθυσμών, όπως οι Κριππαδόκες και οι Καραμανίτες που κατευθύνθηκαν προς τα παράλια του Εύξεινου και οι Πόντιοι της ενδοχώρας προς την Κριππαδοκία, γεγονός που αποδεικνύεται και από τις αλληλοεπιδράσεις στα γλωσσικά τους ιδιώματα.

Οι Έλληνες της Γάγγρας, σύμφωνα με το Γάλλο περιηγητή V. Cuinet, των τελευταίων αιώνων ήταν εν μέρει απόγονοι των παλιών κατοίκων της Παφλαγονίας και εν μέρει απόγονοι Ελλήνων εμπόρων της Καισάρειας και της Άγκυρας.

Η Ποντοηράκλεια, που το 1404 κατοικούνταν κυρίως από Έλληνες, στη διάρκεια του 15ου αι. έχασε ένα μέρος από τον ελληνικό πληθυσμό της και έμεινε μόνο ένας μικρός πυρήνας του παλιού βυζαντινού πληθυσμού, που ενισχύθηκε με την προσέλκυση νέων εποίκων από διάφορα μέρη της Μικράς Ασίας, στην πλειοψηφία τους τουρκόφωνων, κατά τα τέλη του 17ου αι. και μετά.

Αλλά και στις περιοχές Κασταμονής και Σινώπης, οι Έλληνες προέρχονταν, τουλάχιστον κατά ένα μέρος, από απογόνους αρχαίων

³⁰ Γεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 248-250.

Ελλήνων αποίκων. Στη Σινώπη, ο ντόπιος ελληνικός πληθυσμός ελαττώθηκε υπερβολικά, αλλά ένα τμήμα του επέζησε.

Στην Αμισό (Σαμσουντα), διασώθηκε ένας πυρήνας από τον ελληνικό και ελληνόφωνο πληθυσμό των βυζαντινών χρόνων, που και εδώ ενισχύθηκε με την κάθοδο Ελλήνων κατοίκων του εσωτερικού της Μ. Ασίας, κυρίως από την περιοχή της Καισάρειας. Οι Έλληνες των Κοτυώρων (Ορντού) δεν ήταν γηγενείς στο μεγαλύτερο μέρος τους, αλλά κατάγονταν από τα περίχωρα της Αργυρούπολης και κατέβηκαν στα παράλια.

Μικρός ελληνικός πληθυσμός από τους παλαιότερους χρόνους διασώθηκε και στην Κερασούντα, που παραδόθηκε στο Μεχμέτ Β' έπειτα από πολιορκία οκτώ χρόνων, με συνθήκη. Οι όροι της συνθήκης προέβλεπαν πως Έλληνες και Τούρκοι μπορούσαν να ζουν μέσα στο κάστρο της πόλης.

Ζωτικός πυρήνας του ελληνισμού στον ανατολικό Πόντο υπήρξε η Χαλδία. Μετά το 1461, στην περιοχή της Τραπεζούντας, παρατηρήθηκε αύξηση του χριστιανικού πληθυσμού.

Η περιφέρεια μεταξύ Κερασούντας και Ριζαίου, γύρω στο 1500, ήταν η πιο πυκνοκατοικημένη και η πλειοψηφία βέβαια ανήκε στους Έλληνες, με ποσοστό 84-89%.³¹

1.5.4. Οι εποικισμοί των κατοίκων της Χαλδίας.

Η μείωση των εισοδημάτων των μεταλλείων της Αργυρούπολης, υπήρξαν τα αίτια να σκορπιστούν οι άποικοι σε όλα τα σημεία του ορίζοντα και συγκεκριμένα στην Τρίπολη, στην Εοτία, την Κασσιόπη, την Κερασούντα και τον Πατλαμά, γύρω από την Πουλαντζάκη, την Ορντού και τη Φαδίσανη, πιο πέρα από την Οινόη και την Αμισό. Ανατολικά, αυτοί ήταν οι ιδρυτές των ελληνόφωνων χωριών γύρω από την Αλεξανδρούπολη του Καυκάσου, την Τιφλίδα και τα χωριά της καυκασιανής ενδοχώρας.³²

1.5.5. Δεύτεροι εξισλαμισμοί.

Οι χριστιανοί της περιοχής Τραπεζούντας υπέφεραν πολλά και από τους γειτονικούς τους λαούς, καθώς και από άλλους εξισλαμισμένους συμπατριώτες τους, που κατοικούσαν σε ορεινά χωριά

³¹ Γεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 253-255.

³² Γεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 255.

της περιφέρειας. Πολλοί κάτοικοι της περιοχής Όφεως και Ριζαίου στην απελπισία τους, προσχώρησαν στο Ισλάμ. Την έναρξη της μεταστροφής έκανε ο ίδιος επίσκοπος Όφεως, Αλέξανδρος, που είχε παράκτονα εναντίον του τότε μητροπολίτη Τραπεζούντας. Το παράδειγμά του ακολούθησαν οι περισσότεροι από το ποίμνιο του, ενώ άλλοι χριστιανοί της περιοχής μπήκαν σε καράβια και κατέφυγαν σε διάφορα μέρη, ιδίως στην Κριμαία και τη Μολδαβία, όπου ως τα τέλη του 19ου αι. διατηρούσαν ακόμη αρκετά έθιμα και τη γλώσσα τους. Οι περισσότεροι από αυτούς που εξισλαμίστηκαν μετά το 1600, δηλ. οι κάτοικοι των περιοχών του Όφεως, της Θοανίας, της Ματσούκας και της Κρώμνης, μιλούσαν ελληνικά.³³

1.5.6. Οι Κρυπτοχριστιανοί.

Ανάμεσα στον πληθυσμό που εξώμοσε, εξισλαμίστηκε, παρατηρήθηκε και το φαινόμενο του κρυπτοχριστιανισμού. Οι Κρυπτοχριστιανοί Έλληνες του Πόντου ήταν γνωστοί στην περιοχή με το όνομα Κλωστοί και διατήρησαν και την ελληνική γλώσσα. Κρυπτοχριστιανοί υπήρχαν στην επαρχία της Τραπεζούντας, οι περισσότεροι, στις επαρχίες Θεοδοσιουπόλεως, Νικοπόλεως και Νεοκαισαρείας, καθώς και στη Χαλδία. Πιο γνωστοί ήταν εκείνοι που κατοικούσαν στην Κρώμνη και στο Σταυρίν. Επίσης υπήρχαν κρυπτοχριστιανοί και στις περιοχές της Σάντας και των Σουρμένων. Οι κρυπτοχριστιανοί τελούσαν τις τελετές τους τη νύχτα ή μεταμφιεσμένοι. Εξομολογούνταν, μεταλάμβαναν, παντρεύονταν και βάφτιζαν τα παιδιά τους.³⁴

1.6. Ο Πόντος στα χρόνια 1774-1908.

Το 1774, υπογράφηκε στο Κιουτσούκ – Καϊναρτζή της Μολδαβίας, η ομώνυμη συνθήκη ειρήνης ανάμεσα στη Ρωσία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Μ' αυτήν έκλεινε ένας εξαετής πόλεμος μεταξύ της Τουρκίας και της Ρωσίας, με ήττα της πρώτης. Στη συνθήκη αυτή υπήρχε ένας όρος που έδινε στη Ρωσία το δικαίωμα να προστατεύσει τους χριστιανούς υπηκόους του σουλτάνου. Οι υπήκοοι της Τουρκίας μπορούσαν ελεύθερα να ασκούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα.

³³ Γεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 255, 257.

³⁴ Γεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 257.

Το 1789, ιδρύεται η Οδησσός, που από τους 3.150 αρχικούς κατοίκους της, οι 2.500 ήταν Έλληνες του Πόντου, που είχαν μετοικήσει εκεί.

Μετά από μια μακρά περίοδο χωρίς έντονες διακυμάνσεις, οι κάτοικοι της Οινόης, μετά από μια επιδρομή Λαζών πειρατών, την εγκαταλείπουν και καταφεύγουν στη Σινώπη.

Το 1814, ιδρύεται η Φιλική Εταιρεία, στην Οδησσό, και το 1820, ο Αλέξανδρος Υψηλάντης αναλαμβάνει την ηγεσία της Φιλικής Εταιρείας και το 1821, το Μάρτιο, συγκροτείται ο Ιερός Λόχος με τη συμμετοχή πολλών Πόντιων Ελλήνων. Τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου, ο Σουλτάνος κηρύσσει τον Ιερό Λόχο ποντιακή στρατιωτική μονάδα και διατάσσει τη λήψη μιας σειράς μέτρων εναντίον των Ελλήνων της Αργυρούπολης, γιατί από εκεί κατάγονταν πολλοί Ιερολοχίτες. Ξαναρχίζει ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος και Ρωσικά στρατεύματα, το 1828, εισβάλλουν στον Πόντο και με την έλευση των Ρώσων πολλοί κρυπο-χριστιανοί φανερώνονται. Σ' ένα χρόνο όμως, με τη συνθήκη της Αδριανούπολης, στις 2 Σεπτεμβρίου, μεταξύ Ρωσίας – Τουρκίας, οι Ρώσοι αποχωρούν από την περιοχή της Αργυρούπολης και μαζί τους εγκαταλείπουν την περιοχή και πολλοί κάτοικοι των ελληνικών χωριών της Χαλδίας. Την περίοδο αυτή ερημώνονται 72 χωριά. Όταν το 1854 ξεσπάει ο πόλεμος της Κριμαίας, πολλοί Έλληνοπόντιοι συμμετέχουν. Οι Ρώσοι καταλαμβάνουν το Καρς, το 1855. Αυστηρώς όμως, το 1856 και συγκεκριμένα στις 31 Μαρτίου, υπογράφεται συνθήκη που τερματίζει τον Κριμαϊκό πόλεμο, επιβάλλει την ουδετεροποίηση του Πόντου και επιβάλλει στους Τούρκους να σέβονται τη θρησκευτική ελευθερία των χριστιανών υπηκόων της. Οι Ρώσοι αποχωρούν από το Καρς. Οι Τούρκοι δεν τηρούν τον όρο της συμφωνίας για πολύ καιρό. Έτσι την περίοδο 1878-1884 Πόντιο πρόσφυγες εγκαθίστανται σε 72 χωριά της περιοχής του Καρς και του Σαρίσταμς. 2.500 άλλοι καταφεύγουν στην περιοχή Αρταχάν, 15.000 στα περίχωρα του Βατούμ και 10.000 στην περιοχή του Βλαδικαυκάσου.³⁵

Μέσα σε αναταραχές, διώξεις, μετατοπίσεις πληθυσμών θα κυλήσουν τα χρόνια στον Πόντο μέχρι και το 1908. Στην αυγή του 1909, άρχισε η αντίστροφη μέτρηση των έντονων διωγμών, της Γενοκτονίας και ακολούθησε ο Μεγάλος Ξεριζωμός.

³⁵ Γεωργιάδης Θ., 1991, σελ. 305-355.

1.7. Η πορεία προς το Μεγάλο Ξεριζωμό.

Μέσα στο καθεστώς της τρομοκρατίας ζούσαν οι λαοί της Τουρκίας και ανάμεσά τους και οι Έλληνες του Πόντου, οι οποίοι έχοντας διαπρέπει στο εμπόριο, στις τέχνες και στα γράμματα και αποτελώντας συνεχή κίνδυνο για τους Τούρκους, τους είχε απαγορευθεί η πολιτική τους ανεξαρτησία και ήταν έρμαιοι της αυθαιρεσίας των κυβερνώντων με αποκορύφωμα στην εποχή του Κεμάλ.³⁶

1.7.1. Ο διαωγμός: Α' Περίοδος (1909-1914).

Στα 1909 το απολυταρχικό καθεστώς του Σουλτάνου και των λεγόμενων «Παλαιότουρκων» δίνει τη θέση του στο καθεστώς των Νεότουρκων, οι οποίοι μετά την τελική επικράτησή τους ανακηρύσσουν το «Σύνταγμα» της Τουρκίας. Τότε ενώ θα περίμενε κανείς να εφαρμοσθούν οι διακηρύξεις για ισότητα, ελευθερία, δικαιοσύνη και αδελφoσύνη, οι Νεότουρκοι ρίχνονται με φανατισμό και μισαλλοδοξία εναντίον των Ελλήνων της Μ. Ασίας και του Πόντου. Έτσι ξεκίνησε μια εποχή βίας και πιέσεων που έκανε πολλούς να νοσταλγούν ακόμα και εκείνο το απολυταρχικό καθεστώς του Σουλτάνου.

Με την σωβινιστική και σκληρή τους πολιτική οι Νεότουρκοι προκάλεσαν την δυσπιστία και αντιπάθεια των γειτονικών προς την Τουρκία κρατών, της Ελλάδος, Σερβίας, Βουλγαρίας και Μαυροβουνίου, τα οποία και κήρυξαν τον πόλεμο εναντίον της τον Οκτώβριο του 1912. Έτσι άρχισε ο Πρώτος Βαλκανικός Πόλεμος, ο οποίος οδήγησε σε θριαμβευτικές νίκες τα Ελληνικά στρατεύματα, με αποκορύφωμα την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης (26 Οκτωβρίου 1912). Η ανειλικρινής, ύπουλη και επετακτική πολιτική όμως των τότε συμμάχων της Ελλάδος και ιδιαίτερας αυτή της Βουλγαρίας οδήγησε στον Δεύτερο Βαλκανικό Πόλεμο, με τελική νικήτρια και πάλι την Ελλάδα.

Οι Τούρκοι, φανερά θορυβημένοι από τις συνεχείς νίκες του Ελληνικού στρατού ξέσπασαν με φοβερά καταπιεστικά μέτρα και έντονη αυθελληνική προπαγάνδα εναντίον των Ελλήνων του Πόντου και της Μικράς Ασίας. Χαρακτηριστικά της Τούρκικης βαρβαρότητας οι εγκληματικές πράξεις, όπως λεηλασίες, εμπρησμοί, ξυλοδαρμοί,

³⁶ Εφραϊμίδης Α., 1986, σελ. 21

μαστιγώσεις και φόντοι. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο μπροστά στην θλιβερή αυτή κατάσταση κατέφυγε στο έσχατο μέτρο διαμαρτυρίας, το κλείσιμο εκκλησιών, πού προκάλεσε αίσθηση στον λαό σχηματίζοντας την ιδέα ότι η Εκκλησία τελεί υπό διωγμό. Ακολούθησαν εξορίες και διωγμοί των Ελλήνων μέτρο που εφαρμόστηκε μετά από εισήγηση των Γερμανών και παρουσιάστηκε εντονότερο κατά την τελευταία περίοδο του διωγμού (1921-1922).

Το κλείσιμο των εκκλησιών δεν έφερε κανένα αξιόλογο αποτέλεσμα. Οι καταπιέσεις και διωγμοί κατά των Ελλήνων συνεχίζονταν. Την κατάσταση αυτή επιδείνωσε η έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, στον οποίο συμμετείχε και η Τουρκία (1914-1918).³⁷

1.7.2. Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος και η Τουρκία – Η Συνθήκη των Σεβρών – Το Κίνημα του Κεμάλ.

Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους (και την γνωστή ήττα της) η Τουρκία μπαίνει ξανά σε πολεμικές περιπέτειες καθώς ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος είχε ήδη αρχίσει στην Ευρώπη, παίρνοντας το μέρος της Τριπλής Συμμαχίας (Γερμανία, Αυστροουγγαρία, Ιταλία). Η συμμετοχή αυτή της Τουρκίας στον πόλεμο δυνάμωσε τα πιεστικά μέτρα σε βάρος των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και του Πόντου, όπως θα δούμε παρακάτω.

Μετά τη νίκη της Αντάντ (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία) και την ανακαωχή (18 Οκτωβρίου 1918), η ηττημένη από τον πόλεμο Τουρκία «σύρθηκε» να υπογράψει στις Σέβρες την περίφημη Συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920), με την οποία τελείωνε ο πόλεμος, μεταξύ Αντάντ και Τουρκίας και λυνόταν το λεγόμενο «ανατολικό ζήτημα». Σύμφωνα με την συνθήκη αυτή κατακερματίζεται κυριολεκτικά το κράτος της Τουρκίας, με την ίδρυση των εξής κρατών: Προς Ανατολάς η Μεγάλη Αρμενία, προς Δυσμάς εδίδετο στην Ελλάδα η Σμύρνη με την ενδοχώρα της ενώ χωρίς να γίνεται επίσημα ο λόγος έτεινε να ανεξαρτοποιηθεί το κράτος του Πόντου. Επιπλέον ιδρύονταν τα αραβικά κράτη της Συρίας, του Ιράκ, της Σαουδικής Αραβίας, της Ιορδανίας και της Παλαιστίνης. Ο πρωτοφανής αυτός κατακερματισμός της Τουρκίας αποτέλεσε τον βασικότερο λόγο του κινήματος του Κεμάλ

³⁷ Εφραϊμίδης Α., 1996, σελ. 21-22.

Ο Κεμάλ, όργανο των «Συμμάχων», ύψωσε την σημαία της ανταρσίας και αφού σχημάτισε την κυβέρνηση στις 28 Σεπτεμβρίου 1919, ζήτησε την απόρριψη των συμμαχικών όρων. Ζήτησε όμως από την Τούρκικη εθνοσυνέλευση και την καθιέρωση του «Εθνικού Όρκου» για την διαμόρφωση των νέων εθνικών τουρκικών συνόρων καθώς και την «κήρυξη του αγώνος εναντίον στις Ελληνικές και Αρμενικές οργανώσεις». Έτσι άρχισε ο τελευταίος κύκλος του δράματος του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας και του Πόντου.³⁸

1.7.3. Διωγμός: Β' Περίοδος (1914-1922).

Έχοντας εμπλακεί στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο οι Τούρκοι, και θέλοντας να εξοντώσουν τον Χριστιανικό-Ελληνικό πληθυσμό της Τουρκίας και ιδίως αυτόν των Ποντίων, κήρυξαν επιστράτευση σε αυτόν για τριάντα ηλικίες (20-50 ετών). Σκοπός τους δεν ήταν να ρίξουν τους αγύμναστους και απειροπόλεμους Χριστιανούς στον πόλεμο, αλλά χρησιμοποιώντας τους στα μετόπισθεν, να αποστερήσουν τους Έλληνες του Πόντου από τις εργατικές και παραγωγικές τους ασχολίες αφενός και αφετέρου να επιφέρουν τον αφανισμό και την φθορά τους, όπως έδειξε αργότερα η πραγματικότητα. Ιδρύθηκαν έτσι τα λεγόμενα «εργατικά τάγματα», τα οποία αποτελούσαν 250.000 Έλληνες και ισάριθμοι περίπου Αρμένιοι. Οι δε συνθήκες κάτω από τις οποίες ζούσαν οι άντρες των ταγμάτων αυτών (τα περισσότερα από τα οποία, σημειωτέον, δεν είχαν όπλα, παρά χρησιμοποιούνταν σε βοηθητικές εργασίες), ήταν άθλιες. Οι άντρες των ταγμάτων αυτών στεγαζόντουσαν κυριολεκτικά ο ένας πάνω στον άλλο στα επιταγμένα -για να πάφουν να λειτουργούν-κτίρια της Εκκλησίας και Φροντιστήρια. Οι άθλιες αυτές συνθήκες έφεραν με τη σειρά τους τις φείρες και τον τύφο ...

Χωρίς να μπορούν πλέον να ανεχθούν την κατάσταση αυτή, οι Πόντιοι άρχισαν να λιποτακτούν και να συσπειρώνονται στα πρώτα αντάρτικα σώματα. Είναι η εποχή που οργανώνεται αντάρτικο στον Πόντο, αντίστοιχο με αυτό του '21, όπως χαρακτηριστικά γράφει ο γνωστός συγγραφέας και ευθυμογράφος Δημ. Ψαθάς. Οι Τούρκοι απήντησαν με ακόμα σκληρότερα μέτρα, ιδιαίτερα εναντίον των συγγενών των ανταρτών. Σχημάτισαν καταδιωκτικά αποσπάσματα που προέβησαν σε φοβερές αγριότητες: σφαγές και λεηλασίες

³⁸ Εφραιμίδης Α., 1986, σελ. 22-23.

περιουσιών για εκδίκηση. Με την συνεχή όμως προέλαση των Ρωσικών στρατευμάτων (Ρωσοτουρκικός Πόλεμος), τη νίκη των Ρώσων στον Καύκασο, και τον σχηματισμό του Ρωσοαρμενικού Κομιτάτου, οι αντάρτικες ομάδες άρχισαν να προμηθεύονται όπλα. Αυτό όμως πού τους έλειπε ήταν ο συντονισμός και η ενιαία διοίκηση.

Μπροστά στον αυξανόμενο κίνδυνο να γενικευθεί η αντίσταση, οι Τούρκοι προχώρησαν σε μετακινήσεις πληθυσμών (1916-1917).

Η εκδικητική μανία των Τούρκων, μετά την αποχώρηση των Ρώσων (εξαιτίας της επαναστάσεως των Μπολσεβίκων), ξέσπασε άγρια στον Έλληνισμό του Καυκάσου. Νέοι διαγωμοί, καμμιά κοινωνική πρόνοια για τους δυστυχισμένους, εκτοπίσεις και εξορίες. Τις πενήντα χιλιάδες φτάνουν οι εκτοπισμένοι Έλληνες των περιοχών Τριπόλεως, Κερασούντος, Κοτυώρων και Αμισού, οι περισσότεροι από τους οποίους πέθαναν από τις κακουχίες στον σκληρό δρόμο της εξορίας. Όσοι από αυτούς επέζησαν, επέστρεψαν ξανά στις εστίες τους μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου (Οκτώβριος 1918) για να κυνηγηθούν και πάλι από το καθεστώς του Κεμάλ.

Μετά την συνθήκη των Σεβρών και την αποκοπή μεγάλων τμημάτων από την Τουρκία και απόδοση στα γειτονικά της κράτη, και έχοντας δημιουργηθεί έτσι το κλίμα δυσφορίας για την κεντρική εξουσία της Κωνσταντινουπόλεως, έρχεται σαν επακόλουθο η ανταρσία του Κεμάλ, ο οποίος σχηματίζοντας κυβέρνηση το 1919, κηρύσσει τον αγώνα ενάντια στις Ελληνικές και Αρμένικες οργανώσεις. Οι βασικότεροι λόγοι της επιτυχίας του κινήματος του Κεμάλ - και κατά συνέπεια του ανθελληνικού του έργου - ήταν η δυσμενής για την Ελλάδα στάση των Γάλλων και Ιταλών σε συνδυασμό με τη χλιαρή στάση των Εγγλέζων και την εχθρική στάση των Μπολσεβίκων, όσον αφορά τον διεθνή χώρο. Μάλιστα οι τελευταίοι (οι Μπολσεβίκοι) βοήθησαν ενεργά το κίνημα του Κεμάλ με χρήματα και όπλα, ακολουθώντας πολιτική αντίθετη από αυτή των Τσάρων (η οποία ήταν κατ' αυτούς κατακτητική) και θέλοντας να εκδικηθούν τους Έλληνες επειδή είχαν στείλει και αυτοί στρατό στην Ουκρανία για να πολεμήσουν την επανάστασή τους. Στην Ελλάδα οι βασικότεροι παράγοντες που τελικά έπαιξαν ευνοϊκό ρόλο για την επιτυχία του έργου του Κεμάλ ήταν ο διχασμός (από το 1915), η αποβίβαση Ελληνικού στρατού στην Σμύρνη και οι εκλογές του 1920.

Όλοι οι παραπάνω λόγοι οδήγησαν στην ήττα τής Ελλάδος, στην σύγκρουση της με την Τουρκία, θλιβερό αποτέλεσμα η Μικρασια-

τική Καταστροφή και ο Διωγμός των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και του Πόντου.

Τα δεινοπαθήματα των Ελλήνων του Πόντου στην περίοδο 1919-1922 μετά την επικράτηση του Κεμάλ ήταν φοβερότερα και στην ένταση και στην έκταση από τα προηγούμενα.

Με την εγκατάσταση του στην εξουσία ο Κεμάλ ξεκίνησε το έργο της εξοντώσεως των Ποντίων. Ίδρυσε αρχικά άτακτα σώματα, «τσέτες» από εγκληματίες και φυλακισμένους, τα οποία με αρχηγό τον Ισπακλ Οσμάν έσφαζαν, έκαιγαν και κατέστρεφαν ότι έβρισκαν μπροστά τους, από άκρη σ' άκρη του Πόντου.

Ο Τοπάλ Οσμάν, ο αιμοδιψής αυτός, βαρκάρης στο επάγγελμα, εκστρατεύοντας εναντίον των Ποντιακών αντάρτικων σωμάτων κατέστρεφε χωριά ολόκληρα με πρωτοφανή αγριότητα. Στίγματα στην Ιστορία έμειναν οι σφαγές στο Τεπέ Κοι, Χάβ, Μερζιφούντα, Αδά της Σαμψούντος και Τζορούμ, καθώς και άλλες βαρβαρότητες που ακολούθησαν.

Αλλά αυτό αποτελούσε ένα μόνον από τα μέτρα, τα οποία οι σύμμαχοι της Τουρκίας συμβούλευαν και πήρε ο Κεμάλ εναντίον των Ελλήνων του Πόντου. Ο διωγμός κορυφωνόταν με άλλα μέτρα, όπως συλλήψεις και «φτιαχτές» δίκες προουχόντων, ιερέων, εμπόρων και δασκάλων, εξορίες, δημεύσεις περιουσιών και στη συνέχεια ακόμα πιο σκληρά όπως σφαγές και λεηλασίες. Χαρακτηριστικές της Τούρκικης θηριωδίας οι εκτοπίσεις σε εννέα «αποστολές» των κατοίκων της Αμισού (Σαμψούντος), κατά τις οποίες το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού πέθανε από την πείνα και τις κακουχίες ή δολοφονήθηκε «από άγνωστου προελεύσεως πυρά» κατά την ξεκούραση του στον δρόμο προς την εξορία. Παράλληλα ο εγκληματίας Τοπάλ συνέχιζε το «έργο» του με σφαγές και αποτεφρώσεις γυναικόπαιδων, όπως μαρτυρούν φωτογραφίες Ευρωπαίων ναυτικών που προσέγγιζαν τα παράλια του Πόντου την εποχή εκείνη.

Άλλο χαρακτηριστικό της Τούρκικης βαρβαρότητας η τραγωδία της Πάφρας ή Μπάφρας, πόλεως στον νομό Αμισού (Σαμψούντος), η οποία απογυμνώθηκε από τον Έλληνικό πληθυσμό σε εννέα φάσεις-αποστολές, κατά την διάρκεια των οποίων ελάχιστοι επέζησαν από τις κακουχίες.

Βλέποντας ότι το μέτρο αυτό της εκτοπίσεως και εξορίας «αποδίδει» άρχισαν οι Τούρκοι την γενική του εφαρμογή. Κατά ομάδες άρχισαν να απομακρύνονται οι Πόντιοι από τις εστίες τους,

μεταφερόμενοι στις κεντρικές περιοχές της Τουρκίας, πεθαίνοντας οι περισσότεροι στον δρόμο από την πείνα και τις αντίξοες συνθήκες. Όσοι έμειναν πίσω ήταν αναγκασμένοι να υποστούν τις αγριότητες του τουρκικού όχλου, ο οποίος παρακινούμενος τις περισσότερες φορές από την ίδια την Εξουσία προέβαινε σε λεηλασίες, δολοφονίες και καταστροφές σε βάρος των Ελλήνων.

Η είδηση της Μικρασιατικής Καταστροφής έφτασε συγκλονιστική στους κουρασμένους από τους συνεχείς διωγμούς Πόντιους. Από την άλλη ο Κεμάλ βλέποντας πώς μετά την ανακωχή που είχε σημαίνει το άδοξο τέλος του πολέμου για την Ελλάδα, το Ελληνικό Στοιχείο θα ξαναγεννιόταν σαν μυθικός φοίνικας, μεγαλουργώντας και πάλι μέσα στην Τουρκία, ανακοίνωσε με σχετική διαταγή (1922) ότι οι «πρόσφυγες», όπως ονόμαζε αυτός τους εξόριστους, ήταν ελεύθεροι να φύγουν έξω από τα Τουρκικά σύνορα. Η διαταγή αυτή οδήγησε τους Πόντιους μέσα από νέες κακουχίες να καταφύγουν άλλοι στην Ρωσία, και άλλοι (το μεγαλύτερο μέρος) να επιβιβαστούν σε ότι πλωτό μέσο εύρισκαν και να κατευθυνθούν στην Ελλάδα. Η φυγή των Ελλήνων που είχαν απομείνει ολοκληρώθηκε με την Συνθήκη Ανταλλαγής των Πληθυσμών.

Κάνοντας έναν σύντομο απολογισμό των διωγμών των Ελλήνων της Τουρκίας, βρίσκουμε ότι αυτός είναι φοβερός και σε αίμα και σε χρήμα. Ειδικότερα για τον Πόντο οι απώλειες σε έμπυχο υλικό (που έφτανε ως τότε τις 650.000) ήταν 350.000 νεκροί. Η δε αξία των περιουσιών που καταστράφηκαν ή εγκατελείφθηκαν στα τελευταία χρόνια του Διωγμού φτάνει, τα 5 δις χρυσές λίρες Τουρκίας για τα Μικρασιατικά Παράλια και τον Πόντο.³⁹

1.7.4. Ο ρόλος της εκκλησίας την εποχή του διωγμού.

Αναμφισβήτητα ο ρόλος της Εκκλησίας ήταν πολύ σημαντικός στην δύσκολη εποχή της Σκλαβιάς και του Διωγμού. Απόλυτα ταυτισμένη με τον Ελληνισμό, η Εκκλησία κράτησε στις δύσκολες εκείνες στιγμές άσβεστη την Εθνική φλόγα. Με μοναδική ίσως μελανή στιγμή την εγκατάλειψη του Ποιμνίου της, από τις «κεφαλές» των πέντε Μητροπόλεων (πλην του Μητροπολίτη Τραπεζούντος Χρύσανθου, ο οποίος στάθηκε στο ύψος των περιστάσεων), που δικαιολογείται όμως από την πολύ πιθανή ακούσια απενεργοποίηση των

³⁹ Εφραϊμίδης Α., 1986, σελ. 23-28.

Μητροπολιτών αυτών.

Η στάση πάντως του Οικουμενικού Πατριαρχείου, το οποίο έκλεισε όπως προαναφέραμε τις εκκλησιές και τα ιδρύματα του διαμαρτυρόμενο για τον διωγμό του Ελληνισμού, μόνο σαν ηρωική μπορεί να χαρακτηριστεί. Όπως ηρωική χαρακτηρίζεται και η άρνηση των κληρικών που κλήθηκαν να υπηρετήσουν τους ύποπτους σκοπούς του Κεμάλ για την ίδρυση «τουρκορθόδοξης Εκκλησίας».

Άξια θαυμασμού επίσης ήταν η στάση όλων εκείνων των ανώνυμων ιερέων που έδωσαν ακόμα και τη ζωή τους προσπαθώντας να διασώσουν ότι μπορούσαν από την βαρβαρότητα των Τούρκων. Αξιέπαινη ήταν και η προσπάθεια που κατέβαλαν τόσο τις τελευταίες στιγμές της μεταφοράς των προσφύγων στην μητέρα Ελλάδα όσο και κατά την εγκατάστασή τους εδώ.⁴⁰

1.8. Ο ελληνισμός της Ρωσίας.

Κατά την τελευταία περίοδο του τσαρισμού, ένας δεύτερος ποντιακός ελληνισμός ζούσε και μεγαλουργούσε στη Ρωσία. Πάνω από μισό εκατομμύριο Πόντιοι κατοικούσαν εκεί, οι οποίοι το 1918 ξεπέρασαν τις 650.000 με τις ομαδικές μετοικήσεις των καταδιωγμένων Ποντίων, αμέσως μετά την υποχώρηση και επιστροφή των ρωσικών στρατευμάτων.

Πέρα από τις πρώτες ομαδικές εγκαταστάσεις των αρχαίων Ελλήνων σ' όλη τη Μαύρη Θάλασσα, ο Καύκασος, η Γεωργία, η νότια Ρωσία, η μεσημβρινή Ρωσία και οι παραδουνάβιες ηγεμονίες έγιναν σ' όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας το καταφύγιο των Ελληνοποντίων.

Η πρώτη μαζική μετακίνηση έγινε μετά την άλωση της Τραπεζούντας, όταν χιλιάδες Πόντιοι κατέφυγαν στις περιοχές του Καυκάσου, του Αντικαυκάσου και της μεσημβρινής Ρωσίας. Στα χρόνια της Αικατερίνης της Μεγάλης, πολλοί Πόντιοι πήγαν και εγκαταστάθηκαν στη Νότια Ρωσία. Το 1763, οκτακόσιες οικογένειες αρχιμεταλλουργών εγκαταστάθηκαν στη Γεωργία, ύστερα από πρόσκληση του βασιλιά Ηρακλή Β'. Μαζικές μετοικεσίες έχουμε και το 1804 εξαιτίας των Ντερεμπέηδων. Η ελληνική επανάσταση και λίγο αργότερα ο Α' ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1828-29, προκάλεσαν νέο κύμα εγκατάλειψης των πατρογονικών εδαφών. Πάνω από 90.000

⁴⁰ Εφραϊμίδης Α., 1996, σελ. 29.

Πόντιοι, που απροκάλυπτα τάχθηκαν με το μέρος των Ρώσων, αναγκάστηκαν ν' αποχωρήσουν μαζί τους για να γλυτώσουν. Οι περισσότεροι πήγαν στην Τσάλκα, τη μεσημβρινή και τη νότια Ρωσία. Ο Κριμαϊκός πόλεμος του 1853-56, η αποκάλυψη των Κρυπτοχριστιανών και η ανανεωμένη συμπάθεια των Ποντίων προς τους Ρώσους, έγιναν αιτία νέων αναγκαστικών μετακινήσεων. Η μαζικότερη μετοικεσία ποντιακών πληθυσμών στις ρωσικές περιοχές, έγινε αμέσως μετά τον β' Ρωσοτουρκικό Πόλεμο του 1876, κατά την οποία υπολογίζεται ότι πάνω από 100.000 έφυγαν από τις πατρίδες τους. Η τελευταία πάντως δραματικότερη έξοδος πραγματοποιήθηκε το 1918, όταν οι ποντιακοί πληθυσμοί, του ανατολικού κυρίως Πόντου, αναγκάστηκαν να ακολουθήσουν τα ρωσικά στρατεύματα που αποχωρούσαν, φοβούμενοι τις σφαγές και τις άλλες δραματικές συνέπειες.

Στον ιστορικό Πόντο, το τέλος της ιστορίας του, που επήλθε βίαια με την απάνθρωπη αναγκαστική ανταλλαγή των πληθυσμών, με τη συνθήκη της Λωζάννης του 1923, υπήρξε πολύ τραγικό. Οι Νεότουρκοι και οι Κεμαλικοί, αφού είδαν, ότι οι διάφορες μορφές βίας δεν αρκούσαν, για να επιτύχουν τον εκτουρκισμό των χριστιανικών μειονοτήτων, αποφάσισαν, με την ανοχή της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας, να τους εξαφανίσουν, εφαρμόζοντας τις πιο σατανικές μεθόδους που μπορεί να συλλάβει ο ανθρώπινος νους. Είναι γνωστή η γενοκτονία του αρμενικού λαού, το 1915, από τους Νεότουρκους. Δεν είναι όμως γνωστή η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου, την περίοδο 1916-1923, που είχε τις ίδιες ποσοτικές και ηθικές αναλογίες με τη γενοκτονία των Αρμενίων. Η συγκάλυψη και από ελληνικής πλευράς, δεν είναι τυχαία. Από τους 697.000 Πόντιους που ζούσαν το 1913 στον Πόντο, πάνω από 350.000, δηλαδή περισσότεροι από το 50%, βρήκαν οικτρό θάνατο ως το 1923, με βάση τα επίσημα ντοκουμέντα Νεότουρκων και Κεμαλικών, στις πόλεις και τα χωριά, στις χαράδρες και τα βουνά, στις εξορίες και τις φυλακές, στα τάγματα εργασίας, τα «αμελέ ταμπουρού», που ήταν τάγματα θανάτου.⁴¹

Το 1923 είναι σημαδεμένο με τη μοιραία, αναγκαστική ανταλλαγή των πληθυσμών της συνθήκης της Λωζάννης, που εξευτέλισε την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, αφού χρησιμοποίησε τον άνθρωπο και από τις δύο μεριές ως ανταλλάξιμο αντικείμενο. Στην ιστορία είναι το μοναδικό παράδειγμα υποχρεωτικού ολοκληρωτικού

⁴¹ Αγτζίδης Β., 1990, σελ. 39-40.

ξεριζωμού ενός λαού από τη γενέθλια γη σε μια άλλη.⁴²

Και ο Ποντιακός Ελληνισμός της Ρωσίας δεν είχε καλύτερη τύχη. Μετά την μπολσεβίκικη επανάσταση και την εμφάνιση στο κεντρικό «τιμόνι» της Σοβιετικής Ένωσης του Ιωσήφ Στάλιν, άρχισαν τα νέα βόσκανα των Ποντίων. Πολλοί αναγκάστηκαν, για να μη ζήσουν ένα νέο ξεριζωμό, να αλλάξουν υπηκοότητα και τα επίθετά τους σε ρωσικά. Κάποιοι, με γνωριμίες κατάφεραν να έρθουν στην Ελλάδα. Οι πιο πολλοί, εξορίστηκαν στα ενδότερα της Ασιατικής Ρωσίας. Τους έστειλαν στη Σιβηρία, στο Κάζακστάν, στο Ουζμπεκιστάν.

Θα πρέπει να διευκρινιστεί πως ο Ποντιακός ξεριζωμός δεν έγινε και τελείωσε με το 1922, τη Μικρασιατική καταστροφή. Συνεχίστηκε το 1936-39, τη δεκαετία του '60 και τελευταία από το 1988 και μετά. Τώρα όμως ήταν οι περισσότεροι, από τις περιοχές της Ρωσίας. Οι τελευταίοι αυτοί ξεριζωμοί συνοδεύτηκαν με το θρήνο, που έλεγαν οι «νέοι ξεριζωμένοι».

Ανάθεμά σε Ρούσια
του νόμου ντο εξ' εγκές
στο Κριμ και σ' όλον το Καυκάς
Ρωμαίον ξάϊ κι εφέκες.⁴³

⁴² Αγτζίδης Β., 1990, σελ. 41.

⁴³ Ανάθεμά σε Ρωσία / το νόμο που έβγαλες / στην Κριμαία και σ' όλο τον κόσμο / Ρωμιοί καθόλου δεν άφησες. Προσωπική μαρτυρία Σιδηροπούλου Σ. Πρόσφυγας του 1939.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ. ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ.

Ο τρόπος με τον οποίο ζουν και φέρονται οι άνθρωποι στον κοινωνικό τους βίο ή οι θεσμοί που διέπουν την κοινωνική ζωή και που καθορίζονται από κοινωνικούς κανόνες συμπεριφοράς είναι τα ήθη.⁴⁴

Κάθε ομαδική αντίληψη ή πίστη που εκδηλώνεται έμπρακτα και επανειλημμένα, έτσι που ν' αποτελεί παράδοση είναι το έθιμο. Είναι δηλαδή μια κοινωνική πρακτική, που με τη μακρόχρονη άσκηση της έχει προσλάβει δεσμευτικό χαρακτήρα και ανάγεται σε κοινωνικό κανόνα.⁴⁵

Ο Σάμνερ όρισε τα ήθη και τα έθιμα σαν πρότυπα πολιτιστικής και ηθικής δράσης, που συντείνουν στη συνέχεια της ανθρώπινης ομάδας. Τα ήθη και τα έθιμα είναι παραδοσιακά περιγραφικά πρότυπα, που διατηρούν την ανθρώπινη ομάδα μέσα από τη ρύθμιση της ατομικής συμπεριφοράς.⁴⁶

Αναρίθμητα ήθη και έθιμα είχαν δημιουργήσει και οι Πόντιοι στην πατρώα γη του Πόντου, πριν τον ξεριζωμό τους. Έτσι, στηριζόμενοι πιο πολύ σε μαρτυρίες υπερηλίκων, που μερικοί δε ζουν πια, και σε διηγήσεις των συγγενών μου, γιατί κι εγώ κατάγομαι από τον Πόντο και συγκεκριμένα από την περιοχή της Τραπεζούντας, προσπάθησα και κατέγραψα όσα ήθη και έθιμα μου καταμαρτύρησαν. Μελέτησα και όσα στοιχεία βρήκα, μετά από έρευνα, στον πολύτιμο και πολύτομο έργο "Άρχειό του Πόντου" και σας παρουσιάζω τ' αποτελέσματα της έρευνας.

2.1. Έθιμα του κύκλου της ανθρώπινης ζωής.

Η οικογένεια διατηρεί το συνεκτικότερο και πιο συναισθηματικό δεσμό της ανθρώπινης ζωής και για το λόγο αυτό τα οικογενειακά τελεστικά έθιμα παρουσιάζουν έντονο ενδιαφέρον. Όσο πιο βαθύ είναι το συναίσθημα της στοργής μέσα στην οικογένεια, τόσο πιο ισχυρός γίνεται ο φόβος και οι προφυλάξεις που παίρνονται για τη διατήρηση του δεσμού. Ο φόβος οδηγεί στη δεισιδαιμονία, οι

⁴⁴ Abercrombil N., 1992, σελ. 145.

⁴⁵ Τσακούσης Δ., 1987, σελ. 74.

⁴⁶ Τσακούσης Δ., 1987, σελ. 99.

προφυλάξεις στη "μαγεία", αλλά και με το θρησκευτικό αίσθημα, στην επιζήτηση της θεϊκής προστασίας και στη λατρεία. Από την άλλη, το αίσθημα της ικανοποίησης και της χαράς οδηγεί στα εορταστικά έθιμα και στα θρησκευτικά ευχαριστήρια. Η στοργή για το νέο παιδί, η έγνοια για το νέο ανδρόγυνο κι η ανησυχία για τη μεταθανάτια τύχη του νεκρού έχουν δημιουργήσει ένα πλήθος εθίμων γύρω από τους τρεις σταθμούς της ανθρώπινης ζωής, τη γέννηση, το γάμο και το θάνατο.⁴⁷

2.1.1. Γέννηση.

Στη γέννηση του ανθρώπου ανήκουν τα στάδια: εγκυμοσύνη, τοκετός, λοχεία, βάφτιση. Η περίοδος αυτή, τα παλαιότερα χρόνια κυρίως, παρακολουθείται με μεγάλο φόβο από την οικογένεια για τα "δαιμονικά" που φθονούν τη νέα ύπαρξη και ζητούν να ματαιώσουν την παρουσία της στη γη. Ο φόβος αυτός εξηγείται λογικά από την ευπάθεια της λεχώνας και του νεογέννητου στις ώρες του τοκετού. Ο λαός δεν ήταν ήσυχος για τη στερέωση της νέας γέννας, αν δεν έβλεπε τη μητέρα να "σαραντίσει" και το βρέφος να προχωρήσει στις ημέρες ή στους μήνες του και να βαφτιστεί.

Σε όλες τις περιοχές του Πόντου, για τα τρία βασικά στάδια στη γέννηση του ανθρώπου, την εγκυμοσύνη, το τοκετό και τη λοχεία, καταγράφονται τα ίδια ήθη και έθιμα, με ελάχιστες διαφοροποιήσεις.

Τα έθιμα της εγκυμοσύνης.

Η έγκυος γυναίκα λεγόταν βαρασμέντσα, (βαριασμένισσα), έμποδος (έμπαιδος) και δίφυχος. Δεν έπρεπε να πηγαίνει σε κηδείες, γιατί "πατεί ατέν η κηδεία", δηλαδή την πατάει, τη βλάπτει ο νεκρός, και σε γάμους, "γιατί πατεί ατέν η νύφε κι ο γαμπρόν", (την πατάει η νύφη και ο γαμπρός) και δεν κάνει παιδί μέχρι τα εφτά χρόνια του γάμου της. Όταν η έγκυος θυμόταν κάποιο φαγώσιμο, οι οικείοι της έπρεπε να της το φέρουν για να το βγάλει από το μυαλό της. Αυτό γινόταν μέχρι τα μέσα της εγκυμοσύνης.⁴⁸

⁴⁷ Λουκάτος Α., 1992, σελ. 205.

⁴⁸ Φωστηρόπουλος Α., 1952, σελ. 220.

Τα έθιμα της γέννας.

Όταν η έγκυος αισθανόταν τους πόνους της γέννας, καλούσαν τη μαμμήν και την εμπρομαμμήν, τη βοηθό της πρώτης. Η μαμμή και η εμπρομαμμή σηκώνόταν, όποια ώρα και αν ήταν, κι έτρεχαν να βοηθήσουν την ετοιμόγεννη, βάζοντας όλα τους τα δυνατά κι όλη την πείρα τους και τις γνώσεις που κατείχαν. Για τη γυναίκα που γεννούσε έλεγαν έπεσεν. Αν η γέννα τύχαινε χειμώνα, η πρώτη δουλειά της μαμμής ήταν να βάλει να δυναμώσουν τη φωτιά και να γυρίσει τη ράχη της γυναίκας προς το τζάκι. Έτσι, όπως ήταν, άρχιζε κι έτριβε τη ράχη της μαλακά-μαλακά με την παλάμη της και σε λίγο την ξάπλωνε ανάσκελα στο πάτωμα, πάνω σε μια γερή, μάλλινη κουβέρτα. Αυτή από το ένα μέρος και η εμπρομαμμή από το άλλο, έπιαναν την κουβέρτα από τις δύο άκρες, και σηκώνοντάς την τότε η μια και τότε η άλλη, ανάγκαζαν την ετοιμόγεννη να γέρνει ελαφρά, τότε προς το ένα μέρος και τότε προς το άλλο, για να ξεκοπεί το παιδί και το ύστερο από το σώμα της μητέρας. Αυτή ήταν η πρώτη φάση των κινήσεων. Ύστερα, καθώς η γυναίκα ήταν ξαπλωμένη ανάσκελα στο πάτωμα, έμπαινε ανάμεσα στα σκέλια της και πιάνοντας την με τα δύο της χέρια τα μεριά της, τη σήκωνε σιγά-σιγά, έτσι που ν' ακουμπάει μόνο το κεφάλι και οι ώμοι της στο πάτωμα, κι άρχιζε και την κουνούσε δεξιά κι αριστερά, ώσπου την ξάπλωνε και πάλι ανάσκελα στο πάτωμα. Τη φάση αυτή την έλεγε κατακεφαλίασμαν. Αμέσως ύστερα, την έπιανε από το πίσω μέρος με τα δύο της χέρια και τη σήκωνε απότομα όρθια. Οι κινήσεις αυτές και οι αναδιπλώσεις του σώματος, πίστευε, πως όχι μονάχα έκαναν να "ξεκοπεί" το παιδί από το σώμα της μάνας του, μα και να φέρει κάποια αναστάτωση στον οργανισμό της, που σαν συνέπεια είχε να δυναμώσουν οι πόνοι και τα "τραβήγματα", να γίνουν ζωηρότερες οι συσπάσεις της μήτρας, και με την τάση για εμετό, να δυναμώσουν τα "τανίσματα" και να γίνει πιο εύκολος ο τοκετός. Γι' αυτό, και σαν τέλειωναν όλα αυτά, έβαζαν τη γυναίκα να γονατίσει με ανοικτά τα σκέλια της μπροστά σε μια άλλη γυναίκα, που καθόταν σε μια καρέκλα, κι όπως πιάνονταν και σφίγγονταν απάνω της, γεννούσε, χωρίς να το καταλάβει. Η μαμμή, κόβοντας ύστερα τον οφαλό του νεογέννητου και δένοντάς του με μια βαμβακερή, γερή κλωστή, το τοποθετούσε μέσα σε ζεστά, άσπρα, καλοπλυμένα και λαναρισμένα μαλλιά, για να μην κρυώσει, κι έβγαζε το "ύστερο" από τον κόλπο της γυναίκας, χωρίς να το καταλάβει.

Αν το παιδί ήταν στα καλά του, βγαίνοντας από την κοιλιά της μάνας του, έβαζε τα κλάματα και τις φωνές. Αν όμως δεν έβαζε καθόλου λαλιά, τότε το 'πιανε από τα δυό του πόδια, το αναποδογύριζε με το κεφάλι προς τα κάτω, για να βγούν τα υγρά, που τυχόν είχε καταπιεί, και το κουνούσε, για να συνέλθει. Σε συνέχεια, σαν τελείωνε, και με τη μητέρα, έπαιρνε κι έπλενε το μωρό μέσα σε χλιαρό νερό και το 'βαζε να ησυχάσει, "απέσ' 'ς σο κουνίν".

Σε πολλές περιοχές, πριν βάλουν το παιδί να ησυχάσει, η μαμμή ανήγγελλε τη γέννηση στον παππού ή τη γιαγιά ή και στους δύο, με τη φράση "φως 'ς τ' ομμάτα σ' ", (φως στα μάτια σου), έβαζε το νεογέννητο στην αγκαλιά τους, και έπαιρνε δώρο ένα φωμί, σαπούνι και χρήματα. Το φωμί, επειδή τότε το έκαναν από προζύμι, συμβόλιζε την αναγέννηση, το σαπούνι την καθαριότητα, γιατί έπρεπε τα χέρια της μαμμής να ήταν πεντακάθαρα, αλλά και την εσωτερική καθαρότητα, γιατί το λειτούργημά της το θεωρούσαν θεϊκό χάρισμα. Πολλές μαμμές δε δεχόντουσαν τα χρήματα, άλλες πάλι τα άφηναν έξω από φτωχά σπίτια, σο κατωφίρ, (την εξώπορτα), και διάλεγαν στο σπίτι που τα άφηναν να είχαν πολλά παιδιά. Οκτώ μέρες συνέχεια αυτή άλλαζε τη λοχούσα (λεχώνα) και έλουζε το βρέφος, αφού έβαζε αλάτι στο νερό. Το αλάτι το έβαζαν στο νερό για να σφίξει το σώμα του μωρού, που ήταν μαλακό σα ζυμάρι.⁴⁹

Τα έθιμα της λοχείας.

Η λοχούσα, μέχρι το σαραντάρισμα, δεν έβγαине έξω από το σπίτι με τη σκοτίαν (το σκοτάδι), δεν έχυνε νερό κατά γης, δεν πήγαινε σε γάμους και κηδείες και σε ξένα σπίτια για να μη γεμίσουν από ποντικούς. Αν στο διάστημα της λεχωιάς πάθαινε κάτι η λεχώνα, τότε τη γήτευαν (τη "διάβάζαν" για να ξορκίζουν το κακό) με αυτά τα λόγια:

Ταβάρα, βάρα κι άγρυπνη
Κι αγρυπνοπιμπιλίστρα,
Καυκίν-καυκίν την θάλασσαν,
Κοκκίν-κοκκίν την άμμον
Μέτρα τ' ουρανού τάστρα,
Και των δέντρων τα φύλλα
Κι άμα έεις καιρόν,

⁴⁹ Σιδηροπούλου Σ., 78 ετών, Πολίχνη, προσωπική μαρτυρία.

Έλα και με τεμέν.

Και σε άλλα μέρη του Πόντου, έλεγαν την ακόλουθη παραλλαγή:

Ταβάρα, βάρα και κουντούρα

Και Ζωή κι Αναστασία.

Το δίφυλλον, το τρίφυλλον,

Πάει 'ς σήν Πόλη κι έρχεται.

Καυκίν-καυκίν την θάλασσαν,

Κοκκίν-κοκκίν την άμμου

Και μέτρα τ' άστρα τουρανού

Και των δεντρών τα φύλλα

Και τα προβατομάλλια,

Του ποταμού τα κούμια (τα λιθάρια)

Και τση ποχής (της απόχης) τα τρύπας

Κι αν έεις καιρόν, έλα και με τεμέν.

Η Ταβάρα ήταν κάποια νεράιδα που ενοχλούσε τη λεχώνα. Την έστελναν ν' αδειάσει τη θάλασσα με το καυκί, (μεταλλικό δοχείο ή ποτήρι), να μετρήσει τους κόκκους της άμμου στη θάλασσα, τα αστέρια του ουρανού, τα φύλλα από τα δέντρα, τα προβατομάλλια, (τις τρίχες των προβάτων), του ποταμού τα κούμια, (τα λιθάρια) και τις τρύπες της απόχης κι έτσι μέχρι να κάνει όλα αυτά, η ώρα περνούσε κι ερχόταν η μέρα, οπότε δεν μπορούσε άλλο να πειράξει τη λεχώνα, γιατί η Ταμάρα ενοχλούσε τις λεχώνες μόνο τη νύχτα. Η λοχούσα έπρεπε να προφυλάσσεται σαράντα μέρες και συνήθιζαν να λένε "τη λοχούσας το ταφίν ως τα σεράντα ανοιχτόν έν", (της λεχώνας ο τάφος μέχρι τα σαράντα είναι ανοιχτός) και όταν αρρώσταινε, έλεγαν "εμεταλοχούσεφεν" και έβαζαν τα πόδια της στο ζεστό νερό.

Όταν συνέβαινε η λεχώνα να μην είχε γάλα ή πέθαινε, έβρισκαν μια άλλη γυναίκα που είχε κι εκείνη γεννήσει κι είχε γάλα για να θηλάσει και το νεογέννητο που η μητέρα του ή δεν είχε γάλα ή είχε πεθάνει. Τα παιδιά αυτά τα έλεγαν "σιτ' γαρτασού", που σήμαινε γαλατάδελφα και αν ήταν αγόρι και κορίτσι δεν επιτρεπόταν να παντρευτούν.⁵⁰

Την κούνια, που κοιμίζαν τα παιδιά, τη λέγανε κουνίν. Το κουνίν ήταν ξύλινο, με δύο ημικυκλικά ξύλινα πόδια, που στη βάση του είχε μια τρύπα, που κρεμούσαν ένα τενεκεδάκι, για να μαζεύονται τα ούρα. Το φάσκωμα του παιδιού δεν το έκαναν με φασκιές και

⁵⁰ Σιδηροπούλου Σ., 78 ετών, Πολίχνη, προσωπική μαρτυρία.

σπάργαντα, αλλά το έβαζαν ανάσκελα, με τα χέρια σε στάση προσοχής και τα τύλιγαν με το φουστανάκι του, για να μην τα βγάζει. Αν ήταν αγόρι, του βάζανε ένα μπουκαλάκι ανάμεσα στα σκέλια του, για τα ούρα. Αν ήταν κορίτσι, του βάζανε δύο πλατιά φύλλα λαχανίδας, ένα από κάτω κι ένα από πάνω, αφού πρώτα τα ζέσταναν στη φωτιά, για να μαλακώσουν. Ύστερα, τύλιγαν το σωματάκι του με μια κουβερτίτσα, κι όλα μαζί τα σκέπαζαν με μια χοντρή πάνα, που την είχαν δεμένη και τεζαρισμένη σε δύο παράλληλα ξύλα, που το ένα ήταν ακίνητο, δεμένο πάνω στο κουνίν, και το άλλο κινητό, που τόδεναν με σκοινιά στην άλλη πλευρά της κούνιας. Το σύστημα αυτό και ο τρόπος που φάσκωναν ήταν καλό, γιατί το παιδί δεν έβρεχε τα πανιά του και ήταν πάντοτε ζεστό. Μόνο που ήταν υποχρεωμένο να μένει πάντα ανάσκελα και να διαμορφώνεται διαφορετικά το οστεϊκό σύστημα του κρανίου του, σχηματίζοντας πλάκα από πίσω. Για να κοιμίσουν τα παιδιά τους στο κουνίν, δεν ήταν αρκετό μονάχα το κούνημα της κούνιας με το χέρι. Έπρεπε το κούνημα να συνοδεύεται και με κάποιο γλυκό, ήσυχο και μελωδικό τραγούδι, που θα γλύκαινε την ψυχή του και θα κάλμαρε τα νεύρα του. Τα τραγούδια αυτά, που είναι γνωστά σα νανουρίσματα, είναι τραγούδια αυτοσχέδια, βασισμένα πάνω σε δημοτικά μοτίβα του κάθε τόπου.⁵¹

Αν το παιδί πάθαινε κάτι από βασκανία, τότε το πήγαιναν στον άνθρωπο που ήξερε να γητεύει, κι εκείνος, άλλοτε χασμουριώντας κι άλλοτε μουρμουρίζοντας, έλεγε: (ένα από τα πολλά που λέγονται στις περιπτώσεις αυτές)

Αι-Γιάννης και Αι-Θόδωρος
Οι δυο καβαλαραίοι,
Επρόφτασαν κι επίασαν
Της αιμαούρσας το λιμνίν
Κι ερρούξαν το συντζίρι (σκοινί).
Η Παναΐα πρόφτασε
Με τα πενηνταδύο γλώσσας,
Τ' ομμάτι ντ' ομματίασεν
Να βγαίν' και να στραβούται.⁵²

Όταν δεν ζούσαν τα νεογέννητα μιας μητέρας, μόλις ξαναέμενε έγκυος, έταζαν στον Άγιο Ιωάννη λαμπάδα ισοβαρή με το βρέφος που θα γεννηθεί, που λεγόταν "κεροζύγιαστον", το βάφτιζαν μαζί σα

⁵¹ Μυρίδου Θεόκληια, 66 ετών, Πόλιχνη, προσωπική μαρτυρία.

⁵² Νικολαΐδης Ν., γητευτής, +92 ετών, μαγνητοφωνημένη διήγηση.

δεξάμενοι (ανάδοχοι) δίδυμα αγόρι και κορίτσι και του έκαναν φυλαχτό ένα σταυρό ή ομμάτ (μάτι) από ασημικά, που μάζευαν από εφτά μονοστέφανα ανδρόγυνα, ανδρόγυνα που είχαν παντρευτεί μια φορά, ή ένα πουκαμισάκι από τεμάχια υφάσματος, που μάζευαν και πάλι από εφτά μονοστέφανα.⁵³

Κατά το πρώτο δεκαήμερο από τη γέννηση πήγαιναν οι γειτόνισσες στη λοχούσα διάφορα φαγητά, τα λεγόμενα παραμόνα, μέσα σε κατακάθαρα σκεύη τυλιγμένα με κάτασπρες πετσέτες και κατά προτίμηση πιλάφι, μακαρίνα (σπιτίσια μακαρόνια), ρυζόγαλα, χαλβιά και άλλα. Οι στενότεροι συγγενείς έφερναν τηγανιές φρούστρα, γάλα, γαλόσουπα και φρούτα. Οι μακρύτεροι επίσης συγγενείς τζιριχτά με αυγό και πρωτόγαλο. Όταν η θηλάζουσα μητέρα έβλεπε ή μύριζε κάποιο φαγητό, έπρεπε να της δοθεί λίγο να το δοκιμάσει για να μην πάθει βλάβη ο μαστός της, "ζελεύ' ατο το γάλαν ατ'ς και κακοπαθάν", έλεγαν, δηλαδή ζηλεύει το φαγητό και κακοπαθαίνει το γάλα της. Στις μέρες της λοχείας και των σαράντα ημερών έπρεπε να δοθεί προσοχή να μην περάσουν απ' το δρανί (το δρόμο) του σπιτιού ούτε κηδεία, ούτε σφίκ' (γαμήλια πομπή), ούτε να μεταφέρεται σφάγιο. Ύπηρχε η πρόληψη πως πατιέται (πατιέται) το νεογέννητο και η λεχούσα, οπότε το νήπιο δε θα πατούσε στα πόδια του, (θα εγίνοντον άπορον) και η λεχούσα θα πάθαινε επιλόchio, δηλαδή θα μετελοχούσευεν). Προς πρόληψη του πατέματος (του κακού), σήκωναν ψηλά το νήπιο και τη λεχώ όρθια, αν τύχαινε και περνούσε κάτι από τα παραπάνω.⁵⁴

Τα έθιμα του σαραντίσματος.

Την τεσσαρακοστήν ημέρα από της γέννησης του παιδιού, πήγαινε η μητέρα λουσμένη και ντυμένη γιορτινά στην εκκλησία, μαζί με το παιδί και με μια άλλη ηλικιωμένη γυναίκα και εσερανταρίουτου (σαράντιζε). Κατά την τελετή του σαρανταρίσματος το αγόρι έμπαινε στο Άγιο Βήμα, ενώ το κορίτσι έμενε έξω από αυτό. Μετά από την εκκλησία, η λεχώνα πήγαινε στο σπίτι της μητέρας της, όπου τη δεχόταν με χαρά και έρριχναν ζάχαρη και ρύζι στο κεφάλι του μωρού και το δώριζαν "φυλαχτό", λύρα, ή φλουρί, για να γίνει δυνατό-σιδερένιο, ή ματόχανδρο για να μην το ματιάζουν. Σε μερικά χωριά, η

⁵³ Φωστηρόπουλος Α., 1952, σελ. 239.

⁵⁴ Παπαγιαννίδης Α., 2004, σελ. 35.

λεχώννα έπρεπε να πάει και σ' ένα συγγενικό σπίτι του ανδρός της και τελευταία στον ανάδοχο. Έπρεπε δηλαδή να γυρίσει τρία σπίτια, που αντιστοιχούσε στην Αγία Τριάδα. Αν συναντιόντουσαν, κατά τη διάρκεια του σαρανταρίσματος, στην εκκλησία ή στο δρόμο, δύο λεχώνες, έπρεπε να αλλάξουν βελόνες ή δαχτυλίδι.⁵⁵

Τα έθιμα της βάπτισης.

Τα χαταλόπα (τα νήπια), τα βάπτιζαν συνήθως μέσα σε σαράντα μέρες ή λίγο μετά και όχι πάνω από πενήντα μέρες από τη γέννησή τους. Σε μερικά μέρη, όπως το Καπικόϊ, τα βάπτιζαν συνήθως σύντομα μέσα σε 10-20 μέρες. Στα φωτίσα, (βάπτιση), οι στενοί συγγενείς καλούνταν προφορικά και ο δεξάμενον (ο ανάδοχος) με μια λαμπάδα ή με μια πίτα. Στο Καπικόϊ και σε άλλα χωριά, που το βρέφος βαπτίζοταν μέσα σε είκοσι μέρες, η βάφτιση γινόταν πάντα στο σπίτι. Μεγάλη χάλκινη κολυμβήθρα στήνόταν στο μέσο του σπιτιού και δυο συγγενικά παιδιά ή και ξένα κρατούσαν δυο λαμπάδες αναμμένες. Η μαμμή που ξεγέννησε την λεχώννα έπρεπε να έχει έτοιμα το νερό, το λάδι, το θυμίαμα και τα φωτιστέρα. Μόλις ο ιερέας τελείωνε την ευχή του κατηχουμένου, πήγαινε στο χώρο που ήταν έτοιμη η κολυμβήθρα και τελούσε το μυστήριο της βάπτισης. Τα φωτιστέρα ήταν ένα άσπρο ή χρωματιστό σεντόνι, που δινόταν στο λαϊμό του δεξάμενου, απλώνονταν στα χέρια του και πάνω σ' αυτό άλλο προσόψι (πετσέτα), πάνω στο οποίο τοποθετείτο το νήπιο μετά την κατάδυση. Τα φωτιστέρα ήταν ιδιοκτησία της εκκλησίας ή κάποιας εύπορης οικογένειας. Στην πρώτη κατάδυση "βαπτίζεται ο δούλος του Θεού", φώναζαν δυνατά οι στενοί συγγενείς του παιδιού ή ο ανάδοχος το όνομα του νήπιου. Συνήθως στο πρωτότοκο παιδί, αν ήταν αγόρι, δινόταν το όνομα του παππού, αν πάλι ήταν θηλυκό το όνομα της μάμμης (της γιαγιάς), από το σόϊ του άνδρα. Αν όμως προηγουμένως είχαν πεθάνει παιδιά, τότε στα αγόρια έδιναν το όνομα Ευστάθιος (που σημαίνει καλώς να σταθεί, δηλαδή να ζήσει) και στα κορίτσια Ναζή (από το να ζήσει). Στην περίπτωση αυτή, το παιδί το βάπτιζε ο αδελφός ή η αδελφή του πατέρα ή της μητέρας του παιδιού. Σπάνια δινόταν και το όνομα του προπάππου ή και ξένο. Σε αρκετά χωριά, το όνομα το έδινε ο ανάδοχος. Στην τρίτη κατάδυση, οι καλεσμένοι στην τελετή φώναζαν "πολύχρονος, πολύχρονος" και στην αποδοχή του

⁵⁵ Παπαγιαννίδης Α., 2002, σελ. 35.

βρέφους από το δεξάμενο "άξιος, άξιος, να τα τριπλασιάσεις, καλά στεφανώματα, να σου ζήσει" και άλλες ευχές. Μετά τη βάφτιση στρωνόταν το τραπέζι στο σπίτι για όλους όσους παρευρίσκονταν στη βάφτιση. Μαγείρευαν σούπα και πιλάφι και με τα μαζεμένα παραμόνα έστρωναν το τραπέζι. Όταν τα βρέφη ήταν μεγαλύτερα των είκοσι ημερών, η βάπτιση γινόταν, κατά κανόνα, στην εκκλησία και πάντα Κυριακή και πάντα μετά τη λειτουργία, χωρίς κάτι το ιδιαίτερο από άποψη τελετής. Ήταν υποχρεωτικό το πρωτικόρ' (πρώτο παιδί) να βαπτισθεί από εκείνον που στεφάνωσε τους γονείς του. Έτσι το κουμπαριό, αν τα πρώτα παιδιά των κουμπάρων γονέων τύχαινε να είναι αγόρια, ακολουθούσε δύο με τρεις γενιές. Ο ανάδοχος, η λέξη νονός ή νονά δεν υπήρχε, ήταν ο δεξάμενος και η γυναίκα του η δεξαμένη και το νεοφώτιστο ήταν το δεξιμάτι. Το δεξιμάτι, σε όλη του τη ζωή, ήταν υποχρεωμένο να προσαγορεύει τους αναδόχους "δεξάμενε, δεξαμένη". Ο δεξάμενος είχε υποχρεώσεις απέναντι στον ανάδεκτό του. Εκτός των συνηθισμένων δώρων έδειχνε κάθε ενδιαφέρον που δείχνουν οι γονείς και αν ήταν εύπορος φρόντιζε για τη μόρφωση του αναδεκτού. Και ο αναδεκτός φερόταν πάντοτε με σεβασμό στον ανάδοχο, τον προσφωνούσε απαραίτητα "δεξάμενε" και γενικά, έδειχνε κάθε ενδιαφέρον ίδιο και ίσο μ' εκείνο που έδειχνε στους γονείς του. Η συγγένεια μέσω της κολυμβήθρας εθεωρείτο εξίσου στενή με την εξ αίματος συγγένεια. Δύο δεξιμάτα, βαπτισμένα από τον ίδιο ανάδοχο, δεν μπορούσαν να παντρευτούν, γιατί λογίζονταν σαν να ήταν αδέρφια. Γι αυτό, σε πολλά χωριά του Πόντου, λεγόντουσαν σύντεκνοι και οι παλαιότεροι αποκαλούσαν ο ένας τον άλλο σύντεκνε (οι άνδρες) και συντέκσα (συντέκνισσα-οι γυναίκες).

Ο θεσμός της κουμπαριάς στους Πόντιους, στα περισσότερα χωριά και κυρίως στα παράλια του Εύξεινου Πόντου, ήταν ελεύθερος και όχι κληρονομικός. Στα ενδότερα όμως του Πόντου, σε μερικά απομονωμένα χωριά ήταν κληρονομικός. Για να αλλάξουν ανάδοχο έπρεπε να ρωτήσουν το "κούτσουρο", δηλαδή τον κληρονομικό ανάδοχο. Αν εκείνος τους έδινε τη συγκατάθεσή του, τότε άλλαζαν ανάδοχο. Αν δεν τον ρωτούσαν και έδιναν το υποψήφιο βαπτιστήρι του σε κάποιον άλλο να το βαπτίσει, τότε "η κατάρα του αναδόχου ήταν βαρύτερη από την κατάρα του πατέρα". Ακόμη, οι Πόντιοι δεν είχαν τον ίδιο ανάδοχο για όλα τα παιδιά τους. Με τον τρόπο αυτό, η πνευματική συγγένεια μιας οικογένειας διακλαδιζόταν σε διάφορες κατευθύνσεις. Αν δύο φίλοι ή απλά δύο γνωστοί θέλανε να

συγγενέφουν μεταξύ τους και να γίνουν κουμπάροι, αποφάσιζαν να βαφτίσει ο ένας το παιδί του άλλου και όλα τέλειωναν. Έτσι, σα γινόταν η συμφωνία κι έδιναν και οι δύο το λόγο τους αποφάσιζαν να κάνουν "το σκούλλισμαν", για να επισημοποιήσουν τη συμφωνία τους. Για να γίνει όμως αυτό, συνεννοούνταν πρώτα οι δύο κουμπάροι για τη μέρα και για την ώρα που θα πήγαιναν, κι ένα βράδυ, ο μελλοντικός νουνός έπαιρνε μερικούς συγγενείς και φίλους μαζί του και μαζί μ' αυτούς, και τον κεμεντζετζή με τον κεμεντζέν (το λυράρη και τη ποντιακή λύρα), πήγαιναν στο σπίτι του μελλοντικού κουμπάρου, που τους περίμενε. Εκείνος, κάνοντας όλες τις ετοιμασίες για το γλέντι, που θ' ακολουθούσε, τους δέχονταν, τους καλωσόριζε και τους έβαζε να καθήσουν " 'ς σον καλόν τον οντάν", (στο καλό το καθιστικό). Πριν όμως τους κεράσουν και αρχίσει επίσημα το γλέντι, έπαιρνε ο ανάδοχος το μικρότερο παιδί του κουμπάρου του κι έκοβε με το φαλίδι λίγες τρίχες σταυρωτά από το κεφάλι του. Αν δεν είχε παιδιά, τότε έκοβε λίγες τρίχες από το κεφάλι της κουμπάρας, που ήταν έγκυος, και τις ζύμωνε με τα δάχτυλά του σε μια μπαλίτσα από γνήσιο κερί μέλισσας. Ύστερα, κολλώντας ένα ασημένιο νόμισμα στην μπαλίτσα, την έπιαναν και οι δύο μαζί και την κολλούσαν σ' ένα μαδέρι του ταβανιού λέγοντας: " Χαϊρλίδικα! Καλά βαφτίσια να χαρούμε!..", "Να μ' αξιών' ο Θεός, να βαφτίζ' αγουρίν!" έλεγε ο μελλοντικός ανάδοχος του παιδιού που θα γεννιόταν. Και αγκαλιάζοντας το μελλοντικό κουμπάρο του, φιλιόταν τρεις φορές σταυρωτά μεταξύ τους. Τή στιγμή αυτή, τους έπιαναν όλοι από το χέρι, καθώς στέκονταν γύρω τους, και τους εύχονταν: "Χαϊρλίδικα!... Να χαρείτε και 'ς σο βάφτισμαν!..". Στη συνέχεια τους κερνούσαν γλυκά και ρακίν και ο κεμεντζετζής με την κεμεντζέν, που ήταν απαραίτητος σε τέτοιες επίσημες εκδηλώσεις, άρχιζε κι έπαιζε χαρούμενους σκοπούς, για να γιορτάσουν το ευχάριστο αυτό γεγονός. Για την εποχή εκείνη το συγγένεμα με πολλούς ανθρώπους επιβαλλόταν για να δεθούν μεταξύ τους πολλές οικογένειες και να αλληλουποστηρίζονται σε δύσκολες καταστάσεις. Στο μεταξύ ο ανάδοχος κερνούσε χρήματα ή και κανένα φριστάν' (ρούχο), στο παιδί που έκοβε τα μαλλιά και από τότε φώναζε ο ένας τον άλλο κουμπάρε και κουμπάρσες τις γυναίκες τους. Το γλέντι, που έπαιρνε μεγαλύτερες διαστάσεις μετά το φαγητό, κρατούσε πολλές ώρες και καμιά φορά και πολλές μέρες, αν ήταν χειμώνας και δεν είχαν δουλειές στα χωράφια. Τότε η ρακί μαζί με τις κοσσάρες (κότες),

που ξεπουπουλίζονταν και φήνονταν σε κάθε σπίτι από τα κοτόπουλα της αυλής τους, έπαιρναν και έδιναν.

Στην περίπτωση που η βάπτιση γινόταν στην εκκλησία και ο ανάδοχος ήταν αυτός που στεφάνωσε το ζευγάρι ή και γενικά ξένος από το στενό οικογενειακό περιβάλλον του ζευγαριού, του έστελναν σαν ένδειξη πρόσκλησης κόκκινη λαμπάδα (κοκκινόκολον κερίνκαι αρνί αρματωμένον, δηλαδή στολισμένον με λουλούδια και άλλες διακοσμήσεις στο σώμα και στα κέρατα. Ο δεξάμενος ερχόταν στο σπίτι του βρέφους με αλάι (συνοδεία) καλεσμένων. Από εκεί πήγαινε η πομπή στην εκκλησία, όπου γινόταν η βάπτιση. Αμέσως μετά το τέλος της βάπτισης, έτρεχαν τα παιδιά στη μητέρα και της έλεγαν 'φως 'ς σ' ομμάτα σ', εσέγκαν από όνομαν (φως στα μάτια σου, του 'βαλαν όνομα). Την ίδια στιγμή, ξεκινούσε από την εκκλησία ο ιερέας με το δεξάμενον και όλους όσους παρευρίσκοντο στη βάπτιση και πήγαιναν στο σπίτι του βαπτισμένου παιδιού. Κατά τη διάρκεια της διαδρομής, ο ιερέας έφאלλε κάποιο τροπάριο. Στο σπίτι ήταν στρωμένα τα τραπέζια με φαγητά και μετά στήνονταν ο χορός. Πριν ξεκινήσει το γλέντι, μοίραζαν κουφέτα και ο ανάδοχος χάριζε στο δεξιμάτη σταυρό, ρούχα και παπούτσια και έπαιρνε κι αυτός τα δώρα του, που συνήθως ήταν πουκάμισο, κάλτσες και άλλα, τα λεγόμενα συντεκνέτ'τα (συντεκνιάτικα). Σε άλλα χωριά της περιοχής της Σαμψούντας και σε κάποια της Σάντας, τα έξοδα του βαπτίσματος ήταν του αναδόχου, που έπαιρνε μαζί του και κάποιον μάρτυρα. Ο μάρτυρας μοίραζε τα κεριά στην εκκλησία και το ρακί στο σπίτι. Αυτός έπαιρνε σα δώρο ένα ζευγάρι κάλτσες και μαντήλι. Ο ανάδοχος προσέφερε στον κουμπάρο του ένα ή δύο μπουκάλια ποτού και στην κουμπάρα του ένα ρούβλι μέχρι είκοσι γρόσια (σημερινές αξίες από 100 μέχρι 500 ευρώ). Η κουμπάρα πρόσφερε στον ανάδοχο ένα τσαντάκι (καλό ύφασμα) εγχώριας κατασκευής και ένα ή δύο ζευγάρια ορτάρα (τσοράπια-χονδρές κάλτσες πλεγμένες από μαλλί στο χέρι) ή κάλτσες. Ο ανάδοχος είχε την υποχρέωση να κάνει δώρα στο βαπτιστήρι του, που ήταν συνήθως ρούχα ή χρήματα.⁵⁶

Το έθιμο της υιοθεσίας.

Όσα ανδρόγυνα δεν είχαν παιδιά, για να απαλύνουν τον πόνο τους από την έλλειψη αυτή, και συνήθως το μεγαλύτερο ποσοστό των

⁵⁶ Ιερέας Υπαοπιστιδής Θ., +1967, 101 ετών, μαγνητοφωνημένη διήγηση.

συζύγων το εφάρμοζαν, ήταν το συνήθειο της Ευλατλουγουνά (της υιοθεσίας). Έτσι, άτεκνο ζευγάρι που κατείχε αρκετή κινητή ή ακίνητη περιουσία, υιοθετούσε ένα τέκνο, από μια πολύτεκνη οικογένεια, συνήθως κάποιου συγγενικού προσώπου και σπάνια κάποιου ξένου, που το έλεγαν ψυχοπαίδ' (το αγόρι) και ψυχοκόριτσον (το κορίτσι). Η διαδικασία της υιοθεσίας γινόταν ως εξής: Κάποια Κυριακή, ο άνδρας που ήταν να υιοθετήσει, μαζί με το παιδί, τους γονείς του παιδιού και με άλλους συγγενείς, πήγαιναν στην εκκλησία, όπου μετά το τέλος της λειτουργίας γινόταν η υιοθεσία. Αυτός που θα υιοθετούσε και το υιοθετούμενο πήγαιναν μπροστά στην Ωραία Πύλη, έχοντας πάντα το μέτωπό τους στην εικόνα της Παναγίας, που έφερε στην αγκαλιά της το Χριστό και γύρω του ήταν οι άλλοι συγγενείς. Σε λίγο εμφανιζόταν μπροστά στην Ωραία Πύλη ο ιερέας και διάβαζε την ευχή της υιοθεσίας. Μετά την ανάγνωση της ευχής, ο υιοθετών έδινε υπόσχεση με όρκο περίπου τα εξής: "Ορκίζομαι στην Αγία Τριάδα πως θα έχω σα γνήσιο παιδί μου τον ή την (έλεγε το όνομα που είχε ή αν ήταν βρέφος το όνομα που θα του έδιναν), θα τον αναθρέψω, θα το μορφώσω και θα το αποκαταστήσω...". Μετά έδινε χρήματα στον ιερέα, και όλοι πήγαιναν στο σπίτι του νέου πατέρα, όπου και γιόρταζαν το χαρμόσυνο γεγονός, διασκεδάζοντας για αρκετό χρόνο. Μετά το τέλος της διασκεδάσης, οι δύο γονείς πήγαιναν στο "μουχταρλούχ", (δημογεροντία), όπου διέγραφαν τον υιοθετούμενο από την οικογενειακή μερίδα του γνήσιου πατέρα και τον έγραφαν στην οικογενειακή μερίδα του θετού πατέρα. Το υιοθετημένο ήταν πια ο θησαυρός του σπιτιού, η πηγή της χαράς και της ευτυχίας και "έχ'ν άτο μη στράφτ' και μη βροντά", δηλ. το πρόσεχαν σαν κόρη οφθαλμού.⁵⁷

Το έθιμο της "ορφάνιας".

Ένα άλλο γεγονός, που επηρέαζε τα παιδιά, ήταν ο θάνατος των γονιών ή του ενός από τους δύο. Τότε έλεγαν "απομέν' νε 'ς σα στράτας", (έμεινε στους δρόμους, που σήμαινε πως ορφάνευαν). Στις περιπτώσεις αυτές, αν έμενε ο πατέρας ή η μητέρα και ξαναπαντρεύοντουσαν και ο νέος ή η νέα σύζυγος δεν ήθελε τα παιδιά, αυτά τα προστάτευαν οι στενοί συγγενείς, δηλ. παππούς, γιαγιά, θείοι... Αν η μητέρα ξαναπαντρεύόταν, τότε έπρεπε να αφήσει τα περιουσιακά της στοιχεία στα παιδιά της ή αν έμενε χήρα, τότε τα

⁵⁷ Σταματίου – Μπαλατζή Φρ., 1997, σελ. 18.

διαχειριζόταν αυτή, μα όλα τα περιουσιακά στοιχεία ανήκαν στα ορφανά. Αν ζούσε ο πατέρας, συνέχιζε να διαχειρίζεται την περιουσία, χωρίς αυτή να ανήκει στα παιδιά, και μπορούσε να ξαναπαντρευτεί χωρίς ν' απαρνηθεί τα περιουσιακά του στοιχεία. Στην περίπτωση θανάτου και των δύο γονιών, αν τα παιδιά ήταν πολλά, οι στενοί συγγενείς τα "υιοθετούσαν" και τα διαμοίραζαν μεταξύ τους. Βασική προϋπόθεση για την επιτροπεία ανηλίκων ήταν να γίνουν τα έγγραφα επιτροπείας. Πριν γίνει η ανάληψη της επιτροπείας των ορφανών, γινόταν το 'μεζλίο' γετιμλερίν", το συμβούλιο ορφανών, που το αποτελούσαν οι συγγενείς. Ο σκοπός του συμβουλίου αυτού ήταν 'να φέρ' ν ατα 'ς ση νερού τον πρόσωπον', δηλ. πως θα κατορθώσουν να τα αναθρέψουν. Στις περισσότερες περιπτώσεις αντί για έγγραφα επιτροπείας, γινόταν προφορικές συμφωνίες και αυτές εφαρμόζονταν κατά γράμμα και με ανιδιοτέλεια. Τα φαινόμενα μη τήρησης της προφορικής συμφωνίας επιτροπείας ήταν σπάνιο φαινόμενο.⁵⁸

2.1.1.1. Ήθη και Έθιμα παιδικής ηλικίας.

Από όσες μαρτυρίες έχουν συγκεντρωθεί, στον Πόντο δεν υπήρχαν κάποια συγκεκριμένα έθιμα για το μέγαλωμα των παιδιών. Τα παιδιά μεγαλώνουν μέσα στην οικογένεια σαν ισότιμα μέλη, αναλαμβάνοντας, ανάλογα με την ηλικία τους, ευθύνες, που έπρεπε να φέρουν σε πέρας. Τα αγόρια, αναλάμβαναν εργασίες εκτός σπιτιού, στην αυλή ή στα χωράφια και τα κορίτσια βοηθούσαν τη μητέρα μέσα στο σπίτι. Η οικογένεια ήταν και το πρώτο σχολείο. Μέσα στην οικογένεια μάθαιναν την ποντιακή γλώσσα, γιατί μετά στο σχολείο, στις μεγάλες πόλεις, θα διδάσκονταν και τουρκικά. Υπήρχαν όμως και πόλεις, όπως η Τραπεζούντα, που είχαν καθαρά ελληνικά-ποντιακά σχολεία. Εκτός από την ποντιακή γλώσσα, από πολύ μικρά διδασκαν στα παιδιά, με τη μορφή παραμυθιού, την ιστορία του τόπου τους. Όσα χωριά δε διέθεταν σχολεία, τα παιδιά συγκεντρώνονταν στο σπίτι αυτού που ήξερε γράμματα για να τα διδάξει. Την ιστορία τη μάθαιναν από τους αρχαιότερους χρόνους μέχρι την εποχή τους. Τα ανάθρεφαν σκληρά, για να μπορούν να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες του τόπου, λόγω της γεωμορφίας του, των συνθηκών διαβίωσης και κυρίως της συνύπαρξης με τους Τούρκους.⁵⁹

⁵⁸ Σταματίου – Μπαλατζή Φρ., 1997, σελ. 22.

⁵⁹ Σταματίου – Μπαλατζή Φρ., 1997, σελ. 22.

Παιξίον (παιχνίδι).

Τα παιδιά, κάθε φορά που ξέκλεβαν λίγη ώρα από τις δουλειές, που τους είχαν αναθέσει, έπαιζαν στις αυλές, στις πλατείες, μέσα στα σπίτια, στα βοσκοτόπια, τα "παρχάρια" και όπου αλλού μπορούσαν. Αφού μαζευόταν ο απαιτούμενος αριθμός παιδιών, αποφάσιζαν το παιχνίδι που θα έπαιζαν.

Παιχνίδια αγοριών ήταν: το "ασίχ-κοτσι", η τσάλτικα (το τσιλίκι), το κλυστόν (το κρυφτό), το γεσίρ' (σκλαβάκια), το λάγγεμαν (πήδημα), τσουντοσουβάνα (τραμπάλα), το τοπ (μπάλα) και πολλά άλλα.

Παιχνίδια κοριτσιών ήταν: τα λίντσια (πεντόβολα), λαϊστέρα (κούνια), καρακότς (κουτσό), το μεντέλ' (μαντηλάκι), πετά-πετά, τσιμ-τσιμ και άλλα.

Ο τρόπος που κανόνιζαν την προτεραιότητα στο παιχνίδι ήταν το πετραδάκι. Ένας τρόπος ήταν να πάρουν ένα πετραδάκι, στη μια επιφάνεια έφτυναν και ρωτούσαν: ήλιο ή βροχή; Η βροχή ήταν το φτύσιμο. Ένας άλλος τρόπος ήταν τα μονά ή ζυγά. Έπαιρναν στη τύχη πετραδάκια στη χούφτα του χεριού τους και ρωτούσαν: "Μονά ή ζυγά;" Μετά άνοιγαν τη χούφτα τους και μετρούσαν τα πετραδάκια. Όποιος είχε μαντέψει σωστά, κέρδιζε. Υπήρχε κι ένας άλλος τρόπος, που τον έλεγαν με το πόδι. Δύο παιδιά στέκοταν το ένα απέναντι στο άλλο σε απόσταση ενός με δύο μέτρων. Αρχίζουν να πλησιάζει ο ένας τον άλλο, βάζοντας πόδι, δηλαδή τη φτέρνα του δεξιού παπουτσιού ν' ακουμπάει στη μύτη του αριστερού κι έτσι προχωρούσαν. Όποιος πατούσε τον άλλο, έκανε και την επιλογή των παιχτών πρώτος.⁶⁰

Παιχνίδια.

Το ασίχ (κότσι).

Παιζόταν το χειμώνα μέσα στο σπίτι. Το κότσι ήταν από πόδι γουρουνιού, αρνιού ή μοσχαριού. Η μια πλευρά του ήταν ο "βασιλέας", η αντίθετη ο "βεζίρτς", η καμπυλωτή πλευρά ο "φωμάς" και η αντίθετή της, η βαθουλωτή, ο "κλέφτης". Το παιχνίδι παιζόταν από πολλά παιδιά. Καθόταν όλα κυκλικά και έριχναν το κόκκαλο με τη σειρά, για ποιος θα πάρει το "βασιλέα" και ποιος θα πάρει το "βεζίρ". Ο "βασιλέας" κρατούσε το "σκήπτρο" και ο "βεζίρς" το λουρί. Αν ο πρώτος που έριχνε έφερνε τον "κλέφτη", ο "βασιλέας" διάταζε το "βεζίρ" να του δώσει με το

⁶⁰ Σταματίου – Μπαλατζή Φρ., 1997, σελ. 35.

λουρί, όσες ξυλιές ήθελε. Αν έφερνε "βασιλέα", έπαιρνε το σκήπτρο και έπαιζε αυτός το ρόλο του "βασιλέα". Αν έφερνε "βεζίρ" έπαιρνε το λουρί. Αν έφερνε "φωμά" δεν άλλαζε τίποτα. Αν ο αστράγαλος στεκόταν όρθιος, φώναζαν τα παιδιά "τίκια" και ξανάριχνε ο ίδιος παίχτης.

Τζιζ (το κάψιμο).

Η μάνα έφερνε την αριστερή παλάμη, στο δεξιό πλευρό, έτσι ώστε να προσφέρεται για χτύπημα από τους άλλους από πίσω. Την δεξιά παλάμη την τοποθετούσε σαν παρωπίδα στο δεξιό μάτι, για να μην μπορεί να βλέπει ποιος θα τον χτυπήσει. Ένας από τους άλλους παίχτες χτυπούσε την παλάμη της μάνας, με τη δική του και αμέσως όλοι σήκωναν το δάχτυλο λέγοντας τζιζζζ! Η μάνα προσπαθούσε να μαντέψει ποιος τη χτύπησε. Αν τον εύρισκε άλλαζαν θέσεις. Αν όχι, ξανάμενε ο ίδιος μάνα.

Λίντζα (βόλοι).

Την εποχή εκείνη σπάνια μπορούσε κανένα κορίτσι να έχει γυάλινες μπίλιες. Τα "λίντζια". Έπερναν πέντε πέτρες και είχαν τα λίντζα τους. Το παιχνίδι είχε πολλές φριγούρες. Εκείνη που έπαιζε πρώτη, έπαιρνε 5 λίντζα στην παλάμη της, γυρισμένη προς τα πάνω, τα πετούσε προς τα πάνω κι όλα μαζί, λίγο ψηλά και αμέσως γύριζε το χέρι της να σχηματίζει κοίλωμα να συγκρατηθούν εκεί τα λίντζα, και τα μαζεύει όλα μαζί. Πρώτα, ρίχνουν ένα βόλο προς τα επάνω, μέχρι δε να τον πιάσουν στην παλάμη, αφήνουν καταγής άλλον, έπειτα αφήνουν δεύτερο, τρίτο και τέταρτο, και τέλος μαζεύουν και τους τέσσερις. Το παιχνίδι συνεχιζόταν έτσι και εμπλουτιζόταν από πολλές φριγούρες.⁶¹

2.1.2. Τα έθιμα του γάμου.

Ο γάμος είναι το οικογενειακό και κοινωνικό γεγονός, που οδηγεί τα άτομα από τη μια οικογένεια στην άλλη, αφού τα περάσει από το στάδιο της κοινωνικής ελευθερίας, αλλά και του κοινωνικού ελέγχου. Διαφέρουν οι συνθήκες της ελευθερίας αυτής και του ελέγχου για τον άνδρα από τη γυναίκα, ανάλογα προς τις κοινωνικές

⁶¹ Σταματίου – Μπαλατζή, Φρ., 1997, σελ. 37.

αντιλήψεις του τόπου και προς τις οικογενειακές παραδόσεις. Ο γάμος είναι θέμα οικογενειών, κάτω από κοινωνικό έλεγχο. Αλλά είναι και ένωση οικογενειών, που γίνεται για λογαριασμό και για όφελος της κοινωνίας. Το κοινωνικό σύνολο δύσκολα λειτουργεί χωρίς την οικογενειακή ομάδα.

Ο γάμος αποτελεί "κέντρο" εθίμων και παρουσιάζει τον πλούτο από ενέργειες και δοξασίες από την πρώτη αρχή της προξενιάς μέχρι την ώρα της εκκλησιαστικής ευλογίας.

Τα έθιμα του γάμου στην περιοχή του Πόντου παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις από περιοχή σε περιοχή μπορούν να χαρακτηρισθούν μηδαμινές. Σε σχέση με τον πανταχού Έλληνισμό, αυτά έχουν κάποια κοινά στοιχεία, αλλά οι διαφορές τους συναντιούνται μόνο στον Πόντο. Μερικά από τα ποντιακά έθιμα του γάμου, τα συναντάμε σε αρχαιότατους και μεσαιωνικούς χρόνους. Τα έθιμα αυτά τα συναντάμε κυρίως στα μεσόγεια της χώρας του Πόντου. Αντίθετα, στις παράλιες και μεγάλες πόλεις αρκετά από αυτά τα συναντάμε με αλλαγές πιο νεωτεριστικές.

Ο γάμος στην Ποντιακή διάλεκτο λέγεται χαρά. Αυτή η συνεκδοχή των δύο λέξεων γάμος και χαρά δίνει το μέτρο της χαράς και της ευτυχίας που αναλογεί στο γεγονός του γάμου. Τι' αυτό υπάρχει και ένας ιδιαίτερος πανηγυρικός τόνος με πολλές εθιμικές δοξασίες και έθιμα.

Ο γάμος στον Πόντο γινόταν στα στενά πλαίσια της Ελληνοχριστιανικής κοινωνίας, δίχως οικονομικές απαιτήσεις και συνήθως δίχως προίκα. Η νέα οικογένεια, που δημιουργούνταν, συνέχιζε να ζει στα πλαίσια της πατριαρχικής ζωής της πατρικής στέγης χωρίς αυτοτέλεια και ανεξαρτησία. Ο νέος δεν είχε οικονομικά προβλήματα εξαιτίας του γάμου. Συγκατοικούσε με τον πατέρα του και έμενε αμέριμνος από τις έγνοιες του αρχηγού της οικογενείας. Τι αυτό και η εκλογή της νύφης ήταν βασικά μέλημα των γονιών και των συγγενών. Ο νέος κατά την αντίληψη της Ποντιακής κοινωνίας, έπρεπε να παντρευτεί, να γυναικίζ' στα 16-18 του χρόνια και η νέα, το κορίτσι, ν' αντρίζ' με την πρώτη ζήτηση. Στην εκλογή της νύφης καθοριστικό ρόλο είχαν η οικογένεια της, η τιμιότητά της, η εργατικότητα και η ομορφιά της. Τα καλά κορίτσια ήταν τα καματερά, τα χρονιάτ'κα, τα πίχερα, προπαντός όμως αυτά που ήσαν από καλόν γεναύν, (καλό σόϊ).

Όταν ο νέος έφτανε στα 19-20 χρόνια του φρόντιζε να βρει τη

μέλλουσα σύντροφο της ζωής του από τα κορίτσια της γειτονιάς ή άλλης περιφέρειας. Με τα αυστηρά ήθη της εποχής εκείνης το πράγμα δεν ήταν εύκολο, γι' αυτό έπρεπε να βρεθεί το κατάλληλο μεσάζον πρόσωπο, που θα φρόντιζε να φέρει σ' επαφή σε κάποιο κρυφό μέρος τους ερωτευμένους, που εκμυστηρεύονταν την αμοιβαία τους αγάπη και κατόπιν με το ίδιο πρόσωπο γνωστοποιούσαν το γεγονός στους γονείς τους και προετοίμαζαν τα πνεύματα για την ευνοϊκή έκβαση της υποθέσεως.

Το μεσάζον αυτό πρόσωπο με την πεποίθηση ότι κάνει θεάρεστο έργο πήγαινε στο σπίτι του νέου για να πει στους γονείς του την απόφαση του γιου τους και να τους πείσει. Μετά από πολύωρη συζήτηση και αφού εξέταζαν το θέμα της ηθικής κυρίως πλευράς αποφάσιζαν να αναθέσουν στην προξενήτρα (τουγιουρτσήδαινα) να έρθει σ' επαφή με τους γονείς της νέας. Η ζήτηση μιας κόρης σε γάμο λεγόταν ψαλάφεμαν.

Η προξενήτρα με 2 - 3 συγγενικά ή φιλικά πρόσωπα πήγαιναν κατά το βράδυ στο σπίτι της νέας για να βολιδοσκοπήσουν τις διαθέσεις των γονιών της. Εκείνη που αντιλαμβάνόταν το σκοπό της επίσκεψης τους δεν παρουσιάζοταν καθόλου. Οι τουγιουρτσήδες μετά από συζήτηση για θέματα άσχετα, με τέχνη φανέρωναν τον κύριο σκοπό για τον οποίο ήρθαν. Οι γονείς της νέας δεν έλεγαν αμέσως το ναι και πρόβαλαν διάφορες προφάσεις, ότι η κόρη τους είναι μικρή και ότι δεν έχουν οικονομική δυνατότητα για αρραβώνα και γάμο, που απαιτούν πολλά έξοδα. Οι προξενήτρες που γνώριζαν τα προσχήματα αυτά επαναλάμβαναν τις επισκέψεις 3 - 4 φορές μέχρι να αποφασίσει ο πατέρας της νέας να πει το ναι, οπότε έκανε νεύμα στη γυναίκα του να τους κεράσει. Τότε άνοιγαν και οι προξενητές το χεϊπέ (δισάκι) που έφερναν πάντοτε μαζί τους κι αφού έπιναν 2-3 ρακιά κι έτρωγαν εκλεκτούς μεζέδες, όριζαν τη μέρα του αρραβώνα, που ήταν συνήθως το βράδυ της επόμενης Κυριακής. Έπειτα χαρούμενοι επέστρεφαν στο σπίτι του νέου για να αναγγείλουν στους γονείς του ότι «άδειασαν το δισάκι, πήραν όμως το λόγο».

Ειδικά πρόσωπα προξενητών και προξενητριών δεν υπήρχαν.

Καμιά φορά οι συνεννοήσεις γίνονταν ανάμεσα στις δύο ενδιαφερόμενες οικογένειες και τυπικά μόνο ρωτούσαν τους υποψηφίους που η απάντησή τους ήταν συνήθως καταφατική.

Η παρέμβαση των γονιών είχε και την ηθική της δικαίωση, όπως φαίνεται από το Ποντιακό γνωμικό: Το κορίτζ αν αφνις, για

ζουρνατζήν θα παίρ για ταουλιτζήν, που μεταφορικά σημαίνει ότι στην εκλογή του συντρόφου η αγάπη τυφλώνει. Γι' αυτό οι μεγάλοι με την ωριμότερη κρίση τους έπρεπε να προφυλάξουν τα παιδιά τους από λαθεμένες αποφάσεις τους που θα είχαν επίπτωση σ' όλη τους την κατοπινή ζωή.

Υπήρχαν και περιπτώσεις που οι γονείς δεν έδιναν τη συγκατάθεση τους, αν και ήξεραν ότι υπάρχει αμοιβαία αγάπη στα παιδιά τους, οπότε ο νέος με τη βοήθεια φίλων κατέφευγε στην απαγωγή της εκλεκτής του και πήγαιναν σ' άλλο χωριό και στεφανώνονταν.

Προίκα: Γενικά στον Πόντο δεν υπήρχε πρόβλημα υποχρεωτικό για προικοδότηση. Η νύφη έπρεπε να έχει μόνο είδη ρουχισμού για τον εαυτό της, το γαμπρό και τα πεθερικά της και δώρα για τους πλησιέστερους συγγενείς του γαμπρού μέσα σ' ένα κιβώτιο (σεντούκι), καθώς και στρώμα με όλα τα εξαρτήματα. Αντίθετα ο γαμπρός πλήρωνε στους γονείς της νύφης ορισμένο ποσό ανάλογα με την περιουσιακή του κατάσταση και τα προσόντα της νύφης. (Ο πατέρας μου πλήρωσε 3 λίρες για να πάρει τη μητέρα μου και ο παππούς μου 5 λίρες για να πάρει τη γιαγιά μου.)

Παλιότερα όταν πήγαιναν οι συγγενείς του γαμπρού στο σπίτι της νύφης για το λογόπαρμαν και πριν φύγουν παίρνοντας το λόγο ότι ο γάμος θα γίνει την προσεχή Κυριακή, ο πατέρας του γαμπρού έδινε στη μητέρα της νύφης ένα χρηματικό ποσό για σιουτ χακκή, δηλαδή δικαίωμα γάλατος, για να κάνει χαλάλι το γάλα που βύζαζε η κόρη της και άλλο ποσό για τα γιολλούκια, δηλαδή οδοιπορικά, σαν έξοδα ετοιμασίας για την αναχώρηση.

Ακόμη τα χρήματα δίνονταν και για αντιστάθμισμα των εργατικών χεριών που έχανε το σπίτι της νύφης με το γάμο της κόρης τους.

Σουμάδεμαν: Ο αρραβώνας στη γλώσσα της περιοχής λεγόταν νισάν' βερμέκ και γινόταν κατά κανόνα στο σπίτι της νέας. Τις βραδινές ώρες της ορισμένης για τον αρραβώνα Κυριακής οι γονείς του νέου με το γιο τους, με τον παπα του χωριού, με μερικούς πλησιέστερους συγγενείς, με τα απαραίτητα δώρα (παχσίσια) και την πατροπαράδοτη λύρα πήγαιναν στο σπίτι της νέας όπου αφού συζητούσαν για διάφορα θέματα και επαινούσαν τις αρετές των νέων, στρωνόταν το τραπέζι πάνω στο οποίο έβαζαν τα τισάνια (δαχτυλίδια - σουμάδια) και ο παπάς με τις καθορισμένες ευχές άλλαζε τα

δαχτυλίδια και μετά προσφέρονταν ως δώρα στη νύφη δαχτυλίδι, βραχιόλια, ασημένια ή χρυσά, ανάλογα με την οικονομική κατάσταση του γαμπρού και από τη νύφη στο γαμπρό υποκάμισο, κάλτσες και γραβάτα. Έπειτα ακολουθούσαν τα συγχαρητήρια και τα δώρα των παραβρισκομένων και άρχιζε το γλέντι και το φαγοπότι με τραγούδια και χορούς, που διαρκούσαν ως τις πρωινές ώρες.

Ο αρραβώνας διαρκούσε από ένα μήνα ως ένα χρόνο ή και περισσότερο. Όλο το διάστημα του αρραβώνα η νέα απόφρευγε να συναντήσει τα πεθερικά της, γιατί τους ντρεπόταν, και τον αρραβωνιαστικό της, που μόνο 3 - 4 φορές τον συναντούσε και αυτό με την παρέμβαση μεσάζοντος συγγενικού πρόσωπου.

Η σινέα: Μια εβδομάδα πριν από τη στέψη η μελλοννυμφη με τις στενές φίλες της, αφού της έβαζαν τα καθημερινά ρούχα και της έβαζαν καινούργια και στο κεφάλι τσεμπέρια (ένα άσπρο κι από πάνω ένα κίτρινο), ερχόταν η νουνά της και τις έπαιρνε στο σπίτι της όπου καλούσε κι ένα λυράρη ή τεφτσίν (σειίστρο) κι άρχιζαν να τραγουδούν και να χορεύουν ώσπου να ετοιμαστεί το φαγητό. Στο μεταξύ ετοιμαζόταν και η σινέα (κηνά), που τη ζύμωναν με χλιαρό νερό και με το πολτώδες μίγμα έβαφαν τις παλάμες και τα νύχια των κοριτσιών, καθώς και τα νύχια και τα μαλλιά της μελλοννυμφης, που έτσι σινιασμέντζα, αφού της δώριζε η νουνά της μια ζουπούνα ή άλλο φόρεμα, όλη την εβδομάδα μετά από πρόσκληση πήγαινε στα συγγενικά σπίτια, όπου της πρόσφεραν διάφορα δώρα, κυρίως είδη ρουχισμού, και το Σάββατο την επανέφεραν στο πατρικό της σπίτι.

Πρόσκληση: Τινόταν με κεριά από αγνό μελισσοκέρι. Μια εβδομάδα πριν από το γάμο ετοιμαζόνταν τα κεριά στα σπίτια των μελλοννυμφων και στέλνονταν συνήθως με γυναίκες σ' όλους τους συγγενείς και γείτονες στους οποίους άφηναν ένα κερί λέγοντας: Ελάτε την Κερεκήν 'ς σο γάμον κι έπαιρναν φιλοδώρημα. Με λαμπάδες καλούσαν το δεσπότη ή τον παπά του χωριού και τους προκρίτους.

Σε μερικά χωριά η πρόσκληση γινόταν με ούζο που το έδινε στα σπίτια μ' ένα ποτηράκι ένας άνδρας και καλούσε στο γάμο και στο άνοιγμα των φαθυριών.

Ετοιμασία φαθυριών ή κετέδων: Στα μέσα της εβδομάδας άρχιζε και στα δυο σπίτια η προετοιμασία των φαθυριών (= εύγεστο ζυμαρικό με βούτυρο και αυγό), συνήθως από συγγενείς γυναίκες ή γειτόνισσες. εφτά πρωτοστέφανες γυναίκες, άλλες κοσκίνιζαν το αλεύρι, άλλες

ζύμωναν, άλλες άνοιγαν τα φύλλα με τη χλαγον (πλαστήρι) και άλλες έφηναν τα γαμήλια φαθουριών.

Το γαμήλιο λουτρό: Το πρωί του Σαββάτου, παραμονή του γάμου, συγκεντρώνονταν στο σπίτι της νύφης συγγενείς γυναίκες και φίλες της και άρχιζαν την προετοιμασία για τη μεταφορά της νύφης στο λουτρό. Την καθορισμένη ώρα έπαιρναν τη νύφη και με πομπή πήγαιναν στο λουτρό, όπου ενώ λούζονταν οι άλλες νέες, τη νεγάμ'σας, δηλαδή τη μελλονύμφη, την έλουζαν πεπειραμένες γυναίκες με τη χαμαμτζάβα ή τερλεκ πάνω στο κεπεκ ταση (πέτρινη στρόγγυλη πλάκα που από κάτω θερμαινόταν με ατμούς από το λέβητα). Μετά την τελετή του λουσίματος, έδιναν φιλοδώρημα στην τερλέκ, έπαιρναν τη νύφη οι φίλες της και με τη συνοδεία της λύρας και με κάθε μεγαλοπρέπεια πήγαιναν σε κάποιο συγγενικό σπίτι απ' όπου μετά από φαγοπότι οδηγούνταν στο πατρικό της σπίτι, όπου έφταναν οι προσκαλεσμένοι με τα γαμήλια δώρα τους και άρχιζε το φαγοπότι στα στρωμένα τραπέζια τα γεμάτα κετέδες, μπιρέκια, κεσκίκ, διάφορους εκλεκτούς μεζέδες και το απαραίτητο τουτ ρακισί (ούζο από μοϋρα). Το γλέντι με τραγούδια και χορό συνέχιζε ως τις πρωινές ώρες της Κυριακής. Το ίδιο γινόταν και στο σπίτι του γαμπρού.

Το έθιμο του λουτρού συμβόλιζε την κάθαρση των μελλονύμφων από κάθε μόλυσμα και την εξασφάλιση τους από κάθε κίνδυνο των κακοποιών δαιμόνων.

Το ντύσιμο της νύφης: Το πρωί της Κυριακής πήγαιναν στο σπίτι της νύφης συγγενικά κορίτσια και οι φίλες της και την έντυναν με τραγούδια και χαρές, της έπλεκαν τις πλεξούδες και κάλυπταν το κεφάλι της με δύο τσεμπέρια, το ένα ήταν κοκκινωπό με πούλια δεμένο στο κεφάλι πάνω από την τάπλα και το άλλο κίτρινο και κάλυπτε το πρόσωπο. Τα νυφικά που τα έστελνε ο γαμπρός ήταν ζουπούνα, ζωνάρ' με κρεμασμένα πισκούλια, σαλβάρ' και κουρσίν (τάπλα) με μικρά φλουριά τριγύρω και τρία μεγάλα στα πλάγια.

Το πρωί της Κυριακής ντυνόταν και ο γαμπρός. Η νύφη έστελνε ένα καμίσιν (υποκάμισο), αλλαξιά και κάλτσες στο γαμπρό.

Τον νυφόπαρμαν: Την ώρα που η νύφη ντυνόταν, οι γονείς του γαμπρού, ο γαμπρός και ο κουμπάρος καβάλα σε σελωμένα αλόγα συνοδευόμενοι κι απ' όλους τους προσκαλεσμένους, που ήταν άλλοι έφιπποι κι άλλοι πεζοί, έχοντας μπροστά τα μουσικά όργανα πήγαιναν στο σπίτι της νύφης. Όταν η θεαματική αυτή πομπή (ο

γαμόστολος) έφτανε κοντά στο σπίτι της νύφης, άρχιζαν οι χοροί και τα τραγούδια κάτω από τους ήχους της λύρας και δεν μπορούσαν αυτοί που συνόδευαν το γαμπρό να πλησιάσουν στην πόρτα της, γιατί μερικοί νέοι μ' ένα τεντωμένο σχοινί τους εμπόδιζαν να περάσουν με σκοπό να πάρουν φιλοδώρημα από τους γονείς του γαμπρού. Συγχρόνως ένας συγγενής της νύφης κρατώντας ένα πιάτο με φούστορο (ομελέττα) το έφερνε μπροστά στον έφιππο γαμπρό και τον εμπόδιζε να μπει στο σπίτι, ώσπου να πάρει φιλοδώρημα. Μετά το φιλοδώρημα άλλος νέος κρατώντας το δεξί χέρι του γαμπρού έκανε τρεις φορές το σημείο του σταυρού πάνω στο φούστορο που κατόπιν το διαμοιράζονταν οι νέοι. (Από το έθιμο αυτό έμεινε και η παροιμία γαμπρέ, φούστορον τρως;). Το σημείο του σταυρού πάνω στο φούστορο σήμαινε ότι έλειψαν τα εμπόδια και τότε ο γαμπρός κατέβαινε από το άλογο, ενώ συγχρόνως άλλοι νέοι από μέρους της νύφης προσπαθούσαν ποιος πρώτος ν' ανεβεί στο άλογο του γαμπρού κι ο τελευταίος αναβάτης έκανε 5-6 γύρους και δεν έδινε πίσω το άλογο, αν δεν έπαιρνε φιλοδώρημα από τον κουμπάρο ή από τους γονείς του γαμπρού.

Μετά την άρση όλων των εμποδίων οι γονείς της νέας υποδέχονταν με χαρά το γαμπρό και τη συνοδεία του, τους οδηγούσαν σε μια γωνιά του σπιτιού και τους πρόσφεραν εκλεκτά φαγητά, ενώ οι άλλοι μπαινόβγαιναν, χόρευαν, τραγουδούσαν, έπιναν τούτ' ρακισί και εύχονταν στους γονείς φως στα όμματα σου, δηλαδή φως στα μάτια σας, να σας ζήσουν οι μελλόνυμφοι.

Κατόπιν η νύφη, που βρισκόταν με τις φίλες της σε ιδιαίτερο μέρος του σπιτιού, μακριά από το γαμπρό και τον άλλο κόσμο, έβγαине με τη συνοδεία της για να ανεβεί στο καθορισμένο και σελωμένο άλογο του γαμπρού, ενώ ο λυράρης έπαιζε το τραγούδι της αναχώρησης (αγλαμά γκαϊτεσί). Τότε οι γονείς της νύφης, αφού φιλούσαν το γαμπρό και την κόρη τους, ένωναν το δεξί χέρι του γαμπρού με τ' αριστερό της νύφης λέγοντας: Άτέν εδέκαμε την εσέν, εσέν πα δίμε σε 'ς σου θεόν (αυτή την κόρη τη δίνουμε σε σένα και σένα παραδίνουμε στο θεό). Το ίδιο έκαναν και οι γονείς του νέου και υπόσχονταν στα συμπεθέρια ότι θα έχουν τη νύφη τους σαν πραγματική τους κόρη και κάτι περισσότερο.

Εκκίνηση για την εκκλησία και στέψη: Με επιβλητικότητα γινόταν η εκκίνηση για την εκκλησία. Η νύφη, ο γαμπρός κι ο κουμπάρος ανέβαιναν στα σελωμένα αλόγα, ακολουθούσαν άλλοι

έφιπτοι κι άλλοι πεζοί κι ενώ ο λυράρης έπαιζε το λυπητερό αποχαίρετιστήριο σκοπό, η νύφη αναστέναζε για τον αποχωρισμό από τους δικούς της και έκλαιγε με αναφιλητά χωρίς να φαίνονται τα δάκρυα της κάτω από την καλύπτρα που σκέπαζε το πρόσωπο της.

Όταν ο γαμόστολος έφτανε στην εκκλησία, αμέσως έπαινε η μουσική κι ο παπάς ερχόταν κι έπαιρνε τους μελλόνυμφους και τους οδηγούσε στο μέσο της εκκλησίας, όπου στηνόταν τραπέζι, πάνω στο οποίο υπήρχαν τα στέφανα της εκκλησίας, το ευαγγέλιο και το κρασί και γινόταν το μυστήριο του γάμου με την καθιερωμένη ιεροτελεστία. Όταν ψαλλόταν το «Ήσαΐα χόρευε» οι παραβρισκόμενοι έριχναν στους νεόνυμφους και στον κουμπάρο άλλοι τσεμίτσε (= ξηρά μούρα), άλλοι ρύζι, άλλοι στάρι κι άλλα...

Μεταγαμήλια έθιμα

Στα χωριά μια εβδομάδα μετά το γάμο η νύφη με την παράνυμφη και μια άλλη συγγενή του γαμπρού έπαιρνε μια λεκάνη και το μπρίκι με χλιαρό νερό και πήγαιναν στα συγγενικά σπίτια του γαμπρού και έπλυνε τα πόδια των ηλικιωμένων προσφέροντας τους δώρα κάλτσες, μαντήλια, υποκάμισα κ.λπ. κι αυτοί της έδιναν δώρα ή χρήματα.

Επίσης από τη μέρα του γάμου της ήταν υποχρεωμένη να υποκλίνεται μπροστά σ' όσους έρχονταν στο σπίτι και να φιλάει το χέρι των ηλικιωμένων.

Η νεόνυμφη είχε κι άλλους περιορισμούς στο σπίτι του συζύγου της. Την ώρα που έτρωγαν οι άλλοι, αυτή όρθια και άφωνα από το μάχ ήταν υποχρεωμένη να εκτελεί χρέη σερβιτόρας. Αφού όλοι έτρωγαν και πήγαιναν να κοιμηθούν, τότε μόνο αυτή ήταν ελεύθερη να δειπνήσει και να πάει να κοιμηθεί.

Ακόμη η νύφη αμέσως μετά τον αρραβώνα και μετά το γάμο από σεβασμό απόφευγε να μιλάει στον πεθερό, στην πεθερά και στους ηλικιωμένους συγγενείς του γαμπρού ολόκληρα χρόνια ή σ' όλη της τη ζωή και συνειννοούνταν με νεύματα όταν δεν υπήρχε τρίτο πρόσωπο για διερμηνέας. Έλεγαν τότε: Η νύφη κρατεί μάχ (μάς: νυφадίκια). Η διάρκεια του μάχ εξαρτιόταν από τη θέληση και τη συγκατάθεση του πεθερού και της πεθεράς. (Η μητέρα μου κράτησε μάχ' κατά τις 28 μέρες μετά το γάμο της που έμεινε στον Πόντο πριν έλθει στην Ελλάδα). Το έθιμο αυτό της σιωπής είχε την αιτιολογία του μέσα στην πατριαρχική Ποντιακή οικογένεια όπου συγκατοικούσαν 2 και 3

συννυφάδες, οπότε ο κίνδυνος των καυγάδων ήταν μεγάλος. δηλαδή με τον τρόπο αυτό αποφεύγονταν οι καυγάδες με τις μεγαλύτερες συννυφάδες, κουνιάδες και κυρίως με τα πεθερικά, ήταν ακόμη και ένδειξη σεβασμού.⁶²

2.1.3. Θάνατος

Οι δοξασίες για το θάνατο στην Ελλάδα στηρίζονται το ίδιο στην αρχαία όσο και στη χριστιανική λαϊκή παράδοση.

Εκτός από την Κόλαση και τον Παράδεισο υπάρχει και ο απροσδιόριστος χώρος του «Κάτω Κόσμου», όπου ο Χάρος οδηγεί τις ψυχές, κι οι ψυχές (δίκαιες ή αμαρτωλές) υποφέρουν το ίδιο από το σκοτάδι και το κρύο. Η θύμηση των ζωντανών τους ανακουφίζει. Τι' αυτό κι οι φροντίδες που παίρνουν γι' αυτές οι ζωντανοί συγγενείς τους, από την ώρα του ξεψυχήματος ως τα Μνημόσυνα των μηνών και των χρόνων, είναι έργο αλληλεγγύης κι αμοιβαιότητας ανάμεσα σε ζωντανούς και σε νεκρούς.

Παράλληλα όμως οι φροντίδες και τα μνημόσυνα είναι και μια μεσολάβηση των ζωντανών προς το Θεό, για να συγχωρήσει και να ανακουφίζει στον πόνο τους τους νεκρούς.

Τα έθιμα του θανάτου, κινούνται μέσα σε τρεις σκοπούς: α) να βοηθήσουν τον νεκρό (την ψυχή του) στη μεταβατική πορεία του από τη ζωή προς το θάνατο και να ζήσει ήρεμος με τους άλλους νεκρούς, β) να εξασφαλίσουν από το Θεό τη συχώρεση με μνημόσυνα, ελεημοσύνες κτλ, γ) να προστατεύουν τους ζωντανούς από την πιθανή εχθρότητα ή εκδικητικότητα του νεκρού και να επιδιώξουν αντίθετα οικογενειακή και πλατύτερα κοινωνική προστασία. (Το τελευταίο αυτό εξηγεί τη συμμετοχή του κοινού στις κηδείες).

Έτσι μεταξύ των πολλών και ποικίλων εθίμων του Ελληνισμού του Πόντου εξαιρετική θέση κατείχαν και αυτά που αναφέρονταν στους νεκρούς.

Προγνωστικά του θανάτου.

Προμηνύματα και οίωνοι του επικείμενου θανάτου εθεωρούντο:

Οι φωνές ζώων. Το ούρλιασμα του σκύλου εθεωρείτο

⁶² Οικονομίδης Α., 1928, σελ. 31-147 / Λαπαρίδης Ν., 1983, σελ. 132-157 / Σπυράντης Α., 1990, σελ. 39-57 / Ιορδανίδης Ν., 64 ετών – Ιορδανίδου Παρθενοόπη, 60 ετών / Προσωπικές μαρτυρίες.

αλάνθαστο σημείο θανάτου. Προς αποτροπή του κακού λέγεται η φράσις «ἐξ και μακράν» και ετοποθετείτο αντίστροφα ἓνα τσαρούχι ἢ παπούτσι. Ομοίως το ἄσκοπο μούγγρισμα των αγελάδων ἢ βοδιῶν ἐν καιρῷ νυκτός.

Οι φωνές πτηνῶν. Ἡ φωνή του χόχορου (κουκουβάγιας) πλησίον της κατοικίας ἢ ἐπὶ της στέγης της οικίας του ασθενούς προμηνούσε θάνατο, για τούτο το πτηνὸ κατεδιώκετο αμειλίκτως. Ὅταν ἡ κότα λαλούσε ὅπως ο πετεινὸς ἢ ὅταν γεννούσε ασυνήθη μικροσκοπικὰ ἀβγά, προοιωνίζετο θάνατος ἢ μεγάλο κακὸ δια τους νοικοκυραίους της. Προς αποτροπή του κακού εσφάζετο ἡ κότα ἀμέσως. Ἡ φωνή του κόρακος πλησίον της οικίας θεωρεῖτο κακὸς οἰωνὸς και κυρίως χήρευσις ἀνδρὸς ἢ γυναικός. Προς πρόληψιν του ἀπευκταίου, ὅταν ἠκούετο ο κρωγμὸς κρρρ! κρρρρ! του ἔλεγαν «κρρρ' σὸ κιφάλι σ'».

Ο βόμβος ἐντόμων. Ο βόμβος του πούμπουβον (βομβυλίου) προεμήνυε κακὸν (θάνατον), κάποτε ὁμῶς και καλὴ εἶδηση.

Ἡ μετακίνηση ἐν τῷ ουρανῷ των διατιόντων ἀστέρων. Ἐπιστεύετο ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν στον ουρανὸ το οἶστρον τους. Το οἶστρον αὐτὸ ἐμφανίζεται στον ουρανὸ με τὴ γέννηση του ἀνθρώπου και φέγγει σαν κανδήλα ἐν ὧς ο ἄνθρωπος εὐρίσκεται ἐν τῇ ζωῇ. Ὅταν ὁμῶς μετακινήται και πίπτει στο χάος, σβήνει και προκαλεῖ το θάνατο ἐκείνου, στον ὁποῖο ἀνήκει. Ἡ φράσις «ἐρρουξεν τ' ἄστρεν ατ» (ἔπεσε το ἄστρο του) λεγομένη δι' ἀσθενούντα βαρέως ἐσήμαινε τὴν βεβαίαν προγραφὴν του.

Τὸ βούισμα των ὤτων. Το βούισμα των τύμπανων των ἀφτιῶν θεωρεῖτο ὡς προάγγελος του θανάτου οἰκείου ἢ συγγενούς.

Τὰ ὄνειρα. Το πέσιμο ὀδόντων, ἡ κατάρρευση οικίας, ἡ συνάντηση μετὰ νεκρῶν και ἡ συνομιλία μετ' αὐτῶν καθὼς και ἄλλα παρόμοια ὄνειρα ἐξελαμβάνοντο ὡς προμηνύματα θανάτου. ὅταν ο ἀσθενὴς σνειρεύεται νεκρὸς προσκαλόντας αὐτὸν νὰ τους συνοδεύσω, εἶναι βέβαιον ὅτι πλησιάζει το τέλος τῆς ζωῆς του.

Οι διάφορες ἀσυνήθιστες κινήσεις του ἀσθενούς. ὅταν ο ἀσθενὴς ἐπιμόνως προσπαθεῖ νὰ βγάλει ἢ νὰ μετρήσει τις κλωστές ἢ τις τρίχες των ἐνδυμάτων του, ὅταν καταλαμβάνεται ὑπὸ προφανοῦς φόβου, ὁπότε ἀπαιτεῖ νὰ παραμένουν πλησίον του οἱ οἰκεῖοι του και ὅταν παραμιλεῖ, σαν νὰ βλέπει διαφόρους ὀπτασίας, λ.χ. ἀγγέλους, διαβόλους, πεθαμένους κτλ., εἶναι βέβαιον ὅτι πλησιάζει πρὸς το τέλος του βίου του.

Ομοίως προμήνυε τερματισμό της ζωής και η επίμονη αναζήτηση υπό του ασθενούς προσώπων προσφιλών μακράν ευρισκομένων.

Προθανάτια έθιμα.

Ο ετοιμοθάνατος προαισθανόμενος το τέλος της ζωής του επιζητούσε να συγχωρεθεί με όλους τους περί αυτόν και προ πάντων με εκείνους, προς τους οποίους ευρίσκετο εν διαστάσει ή ήτο θυμωμένος για διαφόρους αιτίας. Συνήθως κατά στις τελευταίας ημέρας του ασθενούς ελάμβαναν χώραν συχνά και αδιάκοπες επισκέψεις των συγγενών, των φίλων και των γειτόνων του, οι οποίοι προσπαθούσαν να παρηγορήσουν τον άρρωστο και τους οικείους του τονώνοντας ούτω το ηθικόν αυτών.

Ο ηλικιωμένος ασθενής προσκαλούσε πλησίον του τους δικούς του και τους έδινε την ευχή του λέγων «την ευχή μ' να έχετε και τη Χριστού και τη Παναγίας».

Εν τω μεταξύ γίνονται ενέργειες προς ανακούφιση ή ανάρρωση του ασθενούς. Εκκαλείτο ο ιερέας «για να απορκίζ' τον αρρωστον», δηλ. να εξορκίζει για διαφόρων ευχών τα πονηρά πνεύματα να απομακρυνθούν από τον ασθενή. Το απόρκιαμα συντελούσε κυρίως για την απομάκρυνση του φόβου. Επίσης ετελείτο αγιασμός επί του στήθους του ασθενούς και αλείφετο δι' αυτού όλο το σώμα του για να ελαφρύνουν οι πόνοι και μετριασθεί η αγωνία του ετοιμοθάνατου.

Προς ηθική ενίσχυση του ασθενούς εκκαλείτο ο ιερέας για να εξομολόγηση και να δώσει μετάδοση στον άρρωστο, διότι «η κοινωνία κι' βλάφτ'» (δεν βλάφτει), «η μετάδοση δι' υαν» (δίνει υγεία) και προς τούτοις «για να έσ' χωρίουν τ' αμαρτίας άτ'» (για να συγχωρηθούν οι αμαρτίες του). Θεωρείτο «τρανόν αμαρτίαν» το να πεθάνει κανείς ακοινωνάιος. Επήγαινε κολατισμένος και η ψυχή του μόνο στην κόλαση είχε θέση.

Το κρίμα και η αμαρτία της περιπτώσεως ταύτης επεβάρυναν τον ιερέα, εάν ειδοποιηθής δεν έφθανε εγκαίρως να κοινωνήσει τον ασθενή, ή τους οικείους του, εάν δεν ειδοποιούσαν εγκαίρως αυτόν. Όλες οι πράξεις των ανθρώπων μετά το θάνατο αυτών θεωρούντο συγχωρημένοι, εφόσον εννοείται εξωμολογούνται και εκοινωνούσαν. Εν εναντία περιπτώσει το σώμα των έμενεν άλυτον, δηλ. δεν διελύετο εντός του τάφου, οπότε έπρεπε απαραίτητους να ζητηθεί η παρ' αρχιερέως συγχώρησις των. Προς τούτο ο δεσπότης «έβγαινεν άπαν' 'ς σο ταφίν», δηλ. ιστάμενος επ' του τάφου του νεκρού ανηγίνωσκε

διαφόρους ευχές υπέρ συγχωρήσεως των αμαρτιών του κεκοιμημένου. Γι' αυτόν το λόγο το εσπέρας της Μ. Παρασκευής ο ιερέας περιέφερε τον Επιτάφιο επ' των μνημάτων των νεκρών ευχόμενος «υπέρ συγχωρήσεως και αναπαύσεως της ψυχής αυτών».

Ψυχομάχεμαν.

Για το ψυχομάχεμαν (ψυχορράγημα) ελέγετο ψυχομαχεί ή χαροπαλαίβ'. Ο πνέων τα λοισθια δραματίζεται τον Χάρον και καταλαμβάνεται από δέος, δια τούτο επιμένει να τον συντροφεύουν πάντοτε οι οικείοι του. Έχων τους οφθαλμούς κλειστούς βλέπει διάφορες σχετικές με το θάνατο σκηνές. Ο ψυχορραγών πηγαίνει καλοθάνατα, όταν παραδίδει τη ψυχή του χωρίς να αγωνιά. Το ίδιο ελέγετο και στην περίπτωση φυσιολογικού θανάτου. ενώ όταν ο θάνατος προέρχεται από δυστύχημα ή κατόπιν αγωνιώδους ψυχορραγήματος θεωρείτο ότι πηγαίνει κακοθάνατα.

Η παράταση της αγωνίας του θανάτου ελέγετο «τρανόν ψυχομάχεμαν, το οποίο θεωρείτο ως κακός οίωνός ή ως συνέπεια της κατάρας κάποιου «να λαγκάζ' κ' η ψη άτ' να μη εβναίν'» (να αγκομαχάς κ' η ψυχή του να μη βγαίνει). Γενικώς έπιστεύετο ότι δεν βγαίνει η ψυχή του πνέοντος τα λοισθια δια στις εξής αίτιας:

- 1) Διότι έχει κατάρα των γονέων του ή άλλων ανθρώπων, η οποία έπρεπε να ανακληθεί υπό του δώσαντος αυτήν και να ραντισθεί με αγιασμένον νερόν ο ψυχορραγών.
- 2) Διότι ηδίκησε κάποιον και έπρεπε να παρουσιασθεί ο αδικηθείς να τον συχωρήση, ή αν η αδικία ήτο ηθική, να τον φτύσει.
- 3) Διότι δεν απήλαυσεν αρκούντως τα εγκόσμια, διο και ελέγετο «ακομάν ά νους άτ' όπισ' ιν', ή έχόρτααεν τον κόσμο» (ακόμη ο νους του είναι πίσω, δεν εχόρτασε τον κόσμο).
- 4) Διότι περιμένει να δει πρόσωπα προσφιλή ευρισκόμενα μακριά.

Προς τερματισμό της αγωνίας του μελλοθανάτου έπαυε κάθε όχλησης αυτού και επεκράτει απόλυτη ησυχία. Δεν επιτρέποντο φωνές και θόρυβοι απότομοι, διότι τρομάζει ο ετοιμοθάνατος και ούτω παρατείνεται η αγωνία του ακόμη επί 24 ώρες ή επί τρεις ημέρες. Ομοίως επεκαλούντο την Παναγία, τον Θεό και τους Αγίους και διάβαζαν τραβάγγελον (τετραευάγγελο) και περικοπές του ψαλτηρίου παρά την κλίνη του ασθενούς.

Τὰ μετὰ τὴν τελευτήν.

Ἀγγελία του θανάτου. Διὰ γοερῶν καὶ ἐνίοτε δι' ἀγρίων κραυγῶν, στίς ὁποῖες ἐξέβαλλαν οἱ οἰκεῖοι καὶ συγγενεῖς του ἀποθανόντος, ἀνήγγελλαν στίους συγχωριανούς των του θάνατον. Οἱ παρευρισκόμενοι κατὰ τὴν τελευτήν ξένοι ἀποχωροῦσαν ἀμέσως καὶ εἰδοποιοῦσαν τοὺς γείτονας των. Ἐστέλλοντο ὁμῶς καὶ διαλαλητοὶ γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸν καὶ με κάθε τρόπον εἰδοποιοῦντο ὅχι μόνον οἱ μακρὰν ευρισκόμενοι συγγενεῖς, ἀλλὰ καὶ οἱ γνωστοὶ καὶ φίλοι των πλησίον χωρίων. Συγχρόνως ἐκοινοποιεῖτο ἡ ἡμέρα καὶ ἡ ὥρα, κατὰ τὴν ὁποία θὰ ἐγίνετο ἡ κηδεία. Ἡ εἰδοποίησις ἐπείχε θέσιν προσκλήσεως. Ὅταν ὁ ἀποβιώσας ἦτο ἐχεμένος (πλούσιος), ἐκαλοῦντο πολλοὶ ἱερεῖς καὶ πολλοὶ ἀπὸ τὰ συνοχωρὰ (πλησιόχωρα) ὡς μαρτυρεῖ ὁ στίχος:

«ἐκάλεσαν τ' ἐφτά χωρὰ, τ' ἐννέα μαχαλάδας».

Ἡ ευρεία κοινοποίησις του θανάτου ἐπεβάλλετο, διότι ἅμα τὴν ἀναγγελίαν του λυπηροῦ μηνύματος ἔπρεπε νὰ σταματήσουν ὅλες οἱ ἐργασίαι μέχρι τοῦ ἐνταφιασμοῦ του νεκροῦ. «Ὄνταν κεῖται τὸ λείμψανον ἀταφον, δουλεῖα κι' γίνεται». Ἡ συνέχισις τῆς ἐργασίας ἐθεωρεῖτο ἀσέβεια πρὸς τοὺς νεκρούς ἢ πράξις ἀνίερως, ἐκ τῆς ὁποίας καμία ὠφέλεια δὲν ἐπρόκειτο νὰ προέλθῃ. Μετὰ τὴν διακοπὴν κάθε ἐργασίας συνέρρεαν πολλοὶ στήν οἰκίαν του θανόντος διὰ νὰ συλλυπηθoύν τοὺς οἰκεῖους του, νὰ συμμερίζωνται τὸ πένθος των καὶ νὰ τοὺς παρηγορήσουν.

Ἄλλες ἐνέργειαι. Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον ἀρχίζε ἡ περιποίησις του νεκροῦ. Ταυτοχρόνως ἀδείαζαν μακρὰν τῆς οἰκίας τὰ τυχόν γεμάτα δοχεῖα με νερό καὶ μετέφερα φρέσκο νερό ἀπὸ τὴ βρύση. Ἀπεμάκρυναν τοὺς οἰκεῖους ἀπὸ τὸ δωμάτιον του νεκροῦ, καθὼς καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ ἐπιπλὰ, στρώματα κτλ. Ἐτοίμαζαν τὸ σάβανον καὶ καθαρὰ ρούχα καὶ ἔπειτα πρὶν κρυώσει τὸ σῶμα του νεκροῦ τὸ ἐλούζαν. Ἐπλυναν καλὰ ὅλο τὸ σῶμα καὶ τὸ σκούπιζαν. Ἡ πετσέτα καὶ τὸ σαποῦνι ποὺ μετεχειρίζοντο ἀπερρίπτοντο.

Σαβάνωμα. Ἐπειτα περιέβαλλαν τὸ γυμνὸ σῶμα με σάβανον ἀπὸ πανί. Δὲν ἐκοπταν τὸ πανί με ψαλίδι οὔτε τὸ ἐρραπταν, ἀλλὰ τὸ ἔδεναν ἐπὶ τοῦ σώματος του νεκροῦ με λωρίδες ἀπὸ τὸ ἴδιον πανί. Κατὰ τὸ σαβάνωμα ἐτέντωναν τὰ μέλη του νεκροῦ, στίς δε χεῖρας του ἔδεναν σταυρωμένος ἐπὶ τοῦ στήθους διὰ νὰ λάβῃ τὸ σῶμα, πρὶν παγώσει, σχῆμα ευθυτενές. Οἱ χατζήδες (προσκυνητοὶ των Ἀγίων Τόπων) εἶχαν εἰδικὸ σάβανον φερμένο ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ. Μ' αὐτὸ εἶχαν λουσθεῖ στὸν Ἰορδάνη ποταμόν. Οἱ χατζήδες ἔφεραν Ἀγιοταφίτικα σάβαννα καὶ

σε άλλους φίλους των ως δώρα. Η προμήθεια σαβάνου σε πτωχούς θεωρείτο μεγάλο ψυχικό.

Ένδυση του νεκρού. Μετά το σαβάνωμα ένδυσαν τον νεκρό και τον τοποθετούσαν σε κρεβάτι εκ σανίδων στηριζόμενον επί χαμηλών σκαμνιών, έως ότου ετοιμασθεί η κασέλα. Τα θανατικά ρούχα ήσαν καινούργια ή καθαρά. Οι υπερήλικες εφύλατταν άσυρτα λώματα δηλ. αφόρετη αλλαξιά, την οποία φορούσαν, όταν απέθνησκαν. Τους νέους ένδυσαν έγχρωμα ρούχα και στις νύμφας τα νυμφικά των.

Τον νεκρό στόλιζαν με άνθη, προπάντων αν ήτο νέος και ο θάνατος συνέπιπτεν σε εποχή ανθοφορίας. Έχρησιμοποιούντο αγριολούλουδα, τριαντάφυλλα, αμάραντα, μενεξέδες, τουτουγιάδες κτλ. Ως προσκέφαλον ετίθετο συνήθως μαξιλάρι με μαλλιά, τα οποία κατά την ταφήν αντικαθίσταντο με χώμα.

Ο στολισμός αυτός αποτελούσε το λεγόμενον «Φανατικό κρεβάτι(ν)» ως φέρεται σε στίχον Ακριτικού άσματος: «στρώσον, καλή μ', και θέκο με θανατικόν κρεβάτι».

Μετά ταύτα ετοποθετείτο ο νεκρός εντός της κασέλας, του έβαζαν καινούργη παπούτσια και τον εστόλιζαν πάλιν, ως ελέχθη ανωτέρα. επί του στήθους του νεκρού ετοποθετείτο εικόνισμα και παρά την κεφαλήν του μόδιον πλήρες σίτου, επί του οποίου εστηρίζετο αναμμένη κανδήλα και εν ω εστήνοντο τα αναπτόμενα κηρία. Παρά τα αναμμένα κηρία ετοποθετείτο και θυμίατον με θυμίαμα.

Έλλείπει κασέλας ο νεκρός ετοποθετείτο επί ξύλινης κλίμακος χρησιμοποιούμενης αντί φέρετρου για την μεταφορά του νεκρού μέχρι του τάφου. Χαρακτηριστικοί είναι οι στίχοι, εν οίς ο νεκρός παραπονείται, διότι δεν θα το βάλουν σε κασέλα:

«Αν αποθάνω, μάννα μου, θέκ' νε μ' απάν' 'ς ση σκάλαν,

«αν θέλτς κλάφρον, αν θέλτς 'ματου κι αν θέλτς τον κόσμον χάλα».

Ειδική νεκροφόρος δεν υπήρχε. Άλλαχού διατηρούσαν μία κοινοτική κασέλα, με την οποία εγίνετο η εκφορά όλων των νεκρών του χωρίου μέχρι του τάφου, οπότε η κασέλα επεστρέφετο κενή στον ναό, όπου και εφυλάσσετο. Ο ενταφιασμός νεκρών άνευ κασέλας εθεωρείτο αμαρτία, πραξίς μη χριστιανική, για τούτο οι δυνάμενοι γείτονες εφρόντιζαν για την κασέλα των πτωχών.

Το θανατικό κρεβάτι μετά του νεκρού έτοποθετείτο στο μέσο του δωματίου με το πρόσωπο στραμμένο προς ανατολάς. Το πρόσωπο του νεκρού ήτο ακάλυπτον, μόνον σε περίπτωσιν δυσμορφίας ή αγρίας όψεως του νεκρού εσκέπαζετο με άσπρον πανίν.

Μοιρολόγια.

Το μοιρόλεμαν ήτο απαραίτητο για τους νεκρούς. Η διάταξη των μοιρολογουσών γυναικών είχε ως εξής. Εκάθηντο καταγής ή επί χαμηλών σκαμνιών ή επί των γονάτων σε σχήμα χορού πέριξ του νεκρού. Κατ' έθιμον το μοιρολόγι ήρχιζεν η πρεσβυτέρα γυναίκα της οικογενείας και ακολουθούσαν οι νεώτεροι κατά σειρά οικογενειακής ιεραρχίας, γιαγιά, μητέρα, αδελφές, νύμφες κ.ο.κ. Καθ' ον χρόνον μοιρολογούσε μία των γυναικών, οι άλλες ενεσύρναν, δηλ. έκλαιαν σιωπηρώς αναστενάζουσαι. Το μοιρολόγι συνεχίζετο επί ώρας συνοδευόμενο συνήθως με γοερούς θρήνους και κοπετούς, με στηθοκτυπήματα, μάδισμα ή τραχύβηγμα μαλλιών, παρατεταμένου φίλημα του νεκρού κτλ.

Για την αποτροπή τοιούτων υπερβασιών κατά τον θρήνο και την ματαιότητα αυτών χαρακτηριστικοί είναι οι στίχοι:

«Αν αποθάνω, κάλη μου, μ' ευτάς παρανομίας,
κλάφο μ' ατώρα ζωντανόν και φτούλτσον 'τα μαλλία σ'».

Οι μοιρολογούσες είχαν εις στις χείρας των μαντήλι μαύρου ή σκούρου χρώματος, το οποίο κρατούσαν εκ των δυο ακρών του και το κινούσαν μάλλον σταυροειδώς και ρυθμικώς προς το μέρος του νεκρού. Ενίοτε το μοιρολόγημα ήτο τόσο έντονο και συνεχές, ώστε προκαλούσε εξάντληση και λιποθυμία των μοιρολογουσών. Τότε παρενέβαιναν άλλες γυναίκες ψυχραιμότερες ή και άνδρες και απεμάκρυναν ή καθησύχαζαν στις κλαίουσας γυναίκας.

Υπήρχαν και ειδικές μοιρολογίστρες, στις οποίες εκκαλούν να μοιρολογούν τους νεκρούς έναντι αμοιβής. Χαρακτηριστική είναι η στιχομυθία μεταξύ της συζύγου νεκρού και μοιρολογίστρας, η οποία εσταμάτη το μοιρολόγημα, διότι η αμοιβή της δεν ήτο ικανοποιητική. Ερωτηθείσα δε περί της αιτίας απήντησε μοιρολογούσα:

- «Τα φάβατα μ' ολίγα είν' και ' κ' επορώ να κλαίω».
- «Βάλτ' απάν' αλλ' έναν βούραν», ανταπάντησε μοιρολογούσα και η σύζυγος του νεκρού.

Τα μοιρολόγια του Ποντιακού ιδιώματος ήσαν ως επί το πλείστον αυτοσχεδίαστα. Οσοδήποτε και αν διαφέρουν αναμεταξύ των λόγω των περιπτώσεων, της υποθέσεως των και των δημιουργών προσώπων, ακολουθούν όμοιον τρόπον εκφράσεως, ο οποίος καθιερώθη υπό προγενεστέρων γενεών και λαμβάνουν ένα κοινό τύπον ως προς την μορφή και το περιεχόμενο αυτών. Μεταξύ αυτών είναι άξιο λόγου για την σύνθεση του το λεγόμενον κατά την ώρα, που ελάμβανε

χώραν, μέγαν μοιρολέαμαν, περί του οποίου γίνεται λόγος περαιτέρω.

Μόνασμαν, ήτοι φύλαξις του νεκρού. Όλη την νύκτα εφύλατταν αδιαλείπτως τον νεκρό χωρίς να κοιμούνται ομάδες ηλικιωμένων γυναικών 1) δια να μη φοβάται η ψυχή του νεκρού, 2) δια να μη αισθανθεί λύπη δια την εγκατάλειψη ή περιφερόμενη εισέτι εντός του δωματίου ψυχή του νεκρού και 3) για να μη πλησιάσει ή διέλθει άνωθεν του νεκρού γάτα.

Ουδέποτε εκηδεύετο νεκρός την ίδια μέρα που πέθανε. Απαραιτήτως έπρεπε να μονάζ' νε το λείμψανο ένα βράδυ, δηλ. να διανυκτέρευση ο νεκρός μια νύχτα στο σπίτι του.

Οι οικείοι του νεκρού εξετέλουν πιστώως όλες τις παραγγελίες, τις οποίες έδιδε προ του θανάτου του.

Τέλος προς αποτροπή απροσδόκητων κακών επικρατούσαν και άλλες συνήθειες, ως η περιφορά του σαβάνου περί τον νεκρόν τρεις φορές προ του σαβανώματος, η απομάκρυνση εκ της οικίας των πραγμάτων των ανηκόντων στον αποβιώσαντα, τα οποία εθεωρούντο ως ακλερικά (άτυχα).

Ταφή.

Το φέρετρον λεγόμενον καπέλα ή κανόν' ή γανόν' κατεσκευάζετο εκ σανίδων. Έπαιρναν τον εξαμον (τα μέτρα) του σώματος με κλώστη ή βέργα για την κατασκευή της κασέλας και για το άνοιγμα του τάφου. Η βέργα και η κλώστη συνεθάπτοντο μετά του νεκρού. δια τους απόρους, ως ελέχθη, εχρησιμοποιείτο ως φέρετρο ξύλινη σκάλα ή φρόντιζαν δια κασέλα οι γείτονες. Η κασέλα περιεβάλλετο δια λευκού ή χρωματιστού υφάσματος, αν ο νεκρός ήτο νέος, δια μαύρου δε, αν ήτο ηλικιωμένος. Των πτωχών η κασέλα ήτο συνήθως άνευ περιτυλίγματος. Την σορό κατά τη μεταφορά σήκωναν με τα χέρια οι γείτονες, οι συγγενείς και ξένοι ακόμη.

Κατά την έξοδο του νεκρού από την εξώθυρα της οικίας εξεφωνείτο υπό τίνος των οικείων «Χάρε, επέρες τα μουράτα 'σ', 'ς αόν αγύριστον να πάς» και επακολουθούσαν θρήνοι και κοπετοί.

Της νεκρώσιμου πομπής προηγούντο τα κόλλυβα, το κασελοκάπακο, ο σταυρός, τα εξαπτέρυγα, οι ψάλται και οι ιερείς, έπειτα η νεκροφόρος περιστοιχουμένη υπό των οικείων και συγγενών και ακολουθούμενη υπό του αλλού πλήθους.

Εάν ο νεκρός ήτο πρωτικάρ' (πρωτότοκος), οι γονείς δεν παρηκολούθουν την κηδεία προς αποτροπήν επαναλήψεως της

συμφοράς. Ομοίως οι στενοί συγγενείς δεν συνώδευαν τον νεκρό μέχρι του τάφου, αλλά παρέμεναν προ της εισόδου του ναού κλαίοντες. Κατά την εκφορά οι κώδωνες του ενοριακού ναού ηχούσαν αργά και πένθιμα, ταυτοχρόνως δε ο νεκρός περιεφέρετο δια τελευταία φορά δια των κεντρικών οδών του χωρίου ή της συνοικίας δια να αποχαιρετήσει όλους και όλα. Η πομπή σταματούσε στα σταυροδρόμια δια να φάλει τρισάγιος.

Την κηδεία παρηκολούθουν όσοι ηδύναντο και όσοι ήθελαν. Μόνον οι έγκυοι γυναίκες και τα αχρόνια μωρά δεν παρηκολούθουν ποτέ, αλλά εστέκοντο σε υψηλότερο μέρος και άνωθεν της οδού, δια της οποίας διήρχετο τ' όψικ' και τούτο δια να μη πατίουνταν τα μωρά, δηλ. να μη βλάπτανται από τον νεκρό και μένουν καχεκτικά και δεν μπορούν να σταθούν στα πόδια των.

Μετά την νεκρώσιμη ακολουθία και τον τελευταίο ασπασμό του νεκρού η πομπή κατευθύνετο προς τον τάφο. Οι τάφοι ευρίσκοντο συνήθως εντός του περιβόλου της αυλής των ναών, ήσαν δε μάλλον οικογενειακοί. Διεκρίνοντο απ' αλλήλων από το πέτρινον κοιμητέρ' που εστήνετο σε το εν άκρον του τάφου. Τούτο είχε κούφωμα με θύρα, εν αύτω δε ετοποθετείτο κανδήλα ή αναμμένο κηρίον. Το κατέβασμα του νεκρού εντός του τάφου έγίνετο δια σχοινιών. Το πρόσωπο του εκαλύπτετο με πανί και το μαξιλάρι εγεμίζετο με χώμα. Έλυναν δε κάθε κόμβον ή δέσιμον των ενδυμάτων του νεκρού. Ο ιερέυς πλάθων κηρίον εν σχήματι σταυρού το τοποθετούσε στο στόμα του πεθαμένου για να μη εισέλθουν εντός αυτού ζώφια και σκώληκες. Έπειτα περιέχυνε σταυροειδώς τον νεκρό με έλαιο κανδήλας ή με σίνον και ερριπτεν επ' αυτού λίγο χώμα με το πτυάριον. Ο εκτελών χρέη νεκροθάπτου τοποθετούσε το καπάκι της κασέλας και το κάρφωνε στις τέσσαρες γωνίες. Οι παριστάμενοι αποχωρούντες έρριπταν με το χέρι των ολίγον χώμα επί του νεκρού λέγοντες «Θεός σ' χωρέσ' στον» ή «αιωνία του η μνήμη». επί του εξέχοντος χώματος του τάφου ετίθεντο σταυρωτά το φτυάρι και η σκαπάνη και έμεναν εκεί επί τρεις ημέρες. Κατ' έθιμον στους παρευρεθέντας στην κηδεία διενέμοντο κόλλυβα ή λαβάδα (λαγάνες) ή κολόθα (ψωμάκια).

Μετά τούτα όλοι κατευθύνονταν στην οικία του νεκρού δια να συλλυπηθούν τους οικείους του και ευχηθούν υπέρ αναπαύσεως της ψυχής αυτού. Το νίψιμο των χειρών και του προσώπου, τ.ε. ο από νεκρού καθαρκμός, γίνετο πλησίον της εξώθυρας ή εντός της αυλής της οικίας του αποθανόντος, όταν επέστρεφαν από το νεκροταφείο. Άκο-

λούθως, όπως και τώρα, εφάλλετο τρισάγιος, διενέμοντο κόλλυβα, προσεφέροντο ρακί και καφές. Οι ευπορούντες προσέφεραν και φαγητά λεγόμενα θανέσα, αποτελούμενα συνήθως από σούπα, πιλάφι κτλ.

Την επομένη της ταφής ημέρα γίνεται γενική καθαριότητα της οικίας και των επίπλων. Τα άκλερα, δηλ. ρούχα και γενικώς πράγματα ανήκοντα σε τον νεκρόν, διενέμοντο στους πτωχούς ή κατεκαίοντο μακράν της οικίας. Για ψυχικόν υπέρ του νεκρού εδίδοντο στους άπορους χρήματα ή προϊόντα της τοπικής παραγωγής.

Μνημόσυνα.

Υπέρ αναπαύσεως της ψυχής του αποβιώσαντος ετελούντο πολλά μνημόσυνα λεγόμενα φαλμοί ή λουτρονίες. Επί τεσσαράκοντα ημέρες έκαie κανδήλα στην οικία του νεκρού και κηρίον στο κοιμητήρι του. Αμέσως από της επομένης του ενταφιασμού ή αργότερα ήρχιζε το σερανταλουτρον, δηλ. επί τεσσαράκοντα ημέρες ετελείτο λειτουργία, καθ' ην εμνημονεύετο το όνομα του αποθανόντος. Εν τω μεταξύ ελάμβαναν χώραν τα τρίτα, τα εννέα, τα σεράνια του (τρίημερα, εννεάμερα, σαραντάμερα) και τέλος το ετήσιο μνημόσυνο, το χρονακόν, ως κατακλείς των υπέρ του νεκρού μνημοσυνών.

Μνημόσυνα ετελούντο και καθ' εκάστην επέτειο του θανάτου επί τρία έτη. Κατά το χρονακόν διενέμοντο στους προσερχόμενους εντός του ναού κεριά, κόλλυβα και κόλλυβα, επί πλέον προσεφέροντο και φαγητά τα λεγόμενα χρονέσα.

Η πρόσκληση στα μνημόσυνα έγινε με διανομή κολλύβων. Δυο νέες μαυροντυμένες περιήρχοντο στις οικίες του χωριού και εδάριζαν κοκκία, δηλ. διένεμαν κόλλυβα, ενώ συγχρόνως έλεγαν «για το μνημόσυνον ή το χρονακόν ή τον φαλμόν τον τάδε».

Εκ των άλλων μεταθανάτιων εθίμων αξιοσημείωτα είναι τα λαμβάνοντα χώρα κατά τα Θεοφάνεια, το Ψυχοσάββατο και την Μ. Παρασκευή. Επικρατούσε η δοξασία, ότι ο αποβιώσας απερχόμενος εκ του ματαίου τούτου κόσμου παραγγέλλει στους οικείους του ή στα προσφιλή του πρόσωπα να μη τον λησμονήσουν ποτέ, αλλά να τον ευθυμούνται, να ενδιαφέρονται δι' αυτόν και να τον τιμούν καθ' ορισμένες ημέρες εκάστου έτους, έως ότου φθάσει -η Δευτέρα Παρουσία του Κυρίου. Κάθε νεκρός επιτακτικώς λέγει στους ζώντας οικείους του: «τα Φώτα θέλω το κερί μ' και τη Ψυχού κοκκία
«και τη Μεγάλ' Παρασκευήν έναν μαντήλιν δάκρα».

Η απαίτηση αυτή των νεκρών ήτο βαθέως ριζωμένη στις ψυχές των επιζώντων οικείων του, οι οποίοι προσπαθούσαν με κάθε θυσία να εκτελέσουν την επιθυμία του.

«Και τη Ψυχού κοκκία». Το Ψυχοσάββατο απαραιτήτως ετοιμάζονταν κόλλυβα και εφάλλετο επιμνημόσυνος δέησης υπέρ των νεκρών. Επίσης, όπως και κατά το χρονακάν, διενέμοντο κόλλυβα, λαγάνες ή ψωμάκια και προσεφέροντο φαγητά. Η τελετή τη Ψυχού γίνετο δεκαπέντε ημέρες προ του Σαββάτου της Μ. Τεσσαρακοστής, αφιερωμένου στη μνήμη του Αγ. Θεοδώρου. Όθεν τα τρία αλληπάλληλα Σάββατα ονομάζοντο «Σάββα τη Ψυχού, Σάββα τ' Αντίψυχου, Σάββα τ' Άε-Θοδωρί».

«Και τη Μεγάλ' Παρασκευήν έναν μαυτήλιν δάκρα». Την Μεγ. Παρασκευή ετελείτο υπέρ των νεκρών γενικόν μνημόσυνον. Όλες οι οικογένειες ετοίμαζαν τρανά κολόθα (αρτίσκους) εν είδει μεγάλων προσφορών και τα επήγαιναν στα μνήματα.

Γενικώς η Μ. Παρασκευή θεωρείτο ημέρα γενικού πένθους και κοινοῦ θρήνου.

Το πένθος και η διατήρηση αυτω ήτο ανάλογο με την ηλικία και την εν τη οικογένεια θέση του αποβιώσαντος. Μεγάλο και παρατεταμένο πένθος ετηρείτο δια τους νέους, μικρότερο δε και ολιγοχρόνιο για τα βρέφη και τους υπερήλικας.

Οι πενθούντες απείχα τελείως των εύθυμων συγκεντρώσεων και διασκεδάσεων (γάμων, χορών, πανηγύρεων κλπ.).

Τ' ημεροθανάτ'. Επιστεύετο ότι από το Πάσχα μέχρι της Πεντηκοστής, δηλ. καθ' όλον το Πεντηταήμερον, οι ψυχές των νεκρών απαλλάσσονται των περιορισμών και των δεσμών του Άδου και διάγουν ελεύθερα και ευχάριστα για την χάρη του Χριστού. Κατά δε το Σάββατο, την παραμονή της Πεντηκοστής, αφού για τελευταία φορά απολαμβάνουν των αγαθών της ελευθερίας και του φωτός της ημέρας, επανέρχονται στην κατάσταση στην οποία ευρίσκοντο προ της Αναστάσεως. Όθεν η παραμονή της Πεντηκοστής, τ' ημεροθανάτ' λεγομένη, ήτο αφιερωμένη στους νεκρούς. Κατ' αυτή ετοιμάζοντο και διενέμοντο κόλλυβα και εμνημονεύοντα τα ονόματα των νεκρών υπό του ιερέως επί των τάφων εν μέσω πένθιμου περιβάλλοντος.

Επίσης κατά την ημέρα του Πάσχα μετά την ακολουθία της δευτέρας καλούμενης Αναστάσεως ο ιερέυς περιερχόμενος τους εν τω αυλόγυρο του ναού τάφους απάγγειλε ευχές και μνημόνευε τα ονόματα των «ενθάδε κειμένων». Παρά τους τάφους εστέκοντο οι

οικείοι των νεκρών έχοντες στρωμένη τράπεζα με διάφορα παρασκευάσματα, δι' ὧν εφίλοδώρουντο ο παπᾶς, οὐ ψάλτες καὶ ἄλλοι. Ἐλάμβαναν χώρα προπόσεις καὶ σπονδές δι' αἰωνία μνήμην των νεκρών.⁶³

2.2. Ἔθιμα τοῦ κύκλου τοῦ ἔτους.

Περιοδικὰ λατρευτικὰ καὶ αγροτικὰ εποχικὰ ἔθιμα.

Τὰ περιοδικὰ λατρευτικὰ ἔθιμα ἀκολουθοῦν τὸ Ἑορτολόγιο καὶ τὶς εποχίες τοῦ χρόνου. Τὰ πλεονεκτήματα εἶναι καθαρώς χριστιανικά, ἀλλὰ υπάρχουν καὶ μερικά που εἶναι ἐξωεκκλησιαστικά καὶ «ειδωλολατρικά».

Τὰ περιοδικὰ ἔθιμα, ὅσα καταφέραμε νὰ καταγράψουμε, παρουσιάζονται σύμφωνα με τὶς εποχίες τοῦ χρόνου, δηλαδή φθινοπωρινὰ, χειμωνιάτικα, ἀνοιξιάτικα καὶ καλοκαιρινὰ.

2.2.1. Φθινοπωρινὰ (ἀπὸ 1^η Σεπτεμβρίου μέχρι τέλος Νοεμβρίου).

Τὸ φθινόπωρο, λέξη ἐλληνική, ἀρχαιότατη, σημαίνει τὴν εποχὴν που τελειώνουν τὰ φρούτα ἢ που ἐρχεται μετὰ τὰ φρούτα, Μετόπωρον. Εἶναι μιὰ περίοδος μελαγχολική, ἐπειδὴ πλησιάζει ὁ χειμώνας, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ αισιόδοξη γιὰ τὴ συγκομιδὴ καὶ γιὰ τὸ ἐτοιμασμένο ξεχειμώνιασμα.

Σεπτέμβριος

«Σταυρίτες»

Ὁ Σταυρίτες ρουζ τὰ φύλλα

καὶ ξεραίν ὅλα τὰ ξύλα

Ὁ Σταυρίτες εἶναι καὶ ὁ πρωτομηνᾶς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χρόνου. Τὰ Μηνιαία καὶ τὰ Ἑορτολόγια γράφουν «Ἀρχὴ τῆς Ἰνδίκτου», δηλαδή τοῦ νέου ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους. Οἱ κάτοικοι τοῦ Πόντου κοίταζαν τὸ «καλὸ ποδαρικό» γιὰ τὴν 1^η Σεπτεμβρίου, καὶ καλοῦσαν τὸν παπᾶ νὰ τοὺς ἀγιάσει στὸ σπίτι. Κρεμοῦσαν κι ἓνα κλαδί ἀπὸ τσουγκράνια στὴν ἐξώπορτα, γιὰ τὸ κακὸ μάτι. Λιβάνιζαν, τὸ πρωί, τὸ σπίτι κι ἀλείφαν τὶς πόρτες με μέλι. Σχημάτιζαν καὶ σταυρό με κόκκινη μπογιά. Ὑπῆρχε ἀκόμη τὸ ἔθιμο νὰ πηγαίνουν οἱ νοικοκυρές στὴν ἐκκλησίαν καὶ νὰ ἔχουν μαζί τοὺς κι ἓνα ρόδι. Με τὸ

⁶³ Παπαδόπουλος Α., 1951, σελ. 145-159.

τέλος της λειτουργίας, επέστρεφαν στο σπίτι τους, το άνοιγαν και το σκορπίζαν στο σπίτι για να φέρει πλούτο. Το «καλό ποδαρικό» επιτρεπόταν μόνο από άτομα της οικογένειας. Δεν έμπαιναν στα γειτονικά σπίτια, ούτε πήγαιναν επισκέψεις, γιατί δεν πήγαινε καλά η νέα χρονιά. Αν, κατά τύχη, κάποιος έμπαινε στο σπίτι κι ο χρόνος εκείνος πήγαινε καλά, τότε με διάφορες προτάσεις τον καλούσαν και του χρόνου και του έστρωναν πλούσιο τραπέζι. Αν όμως η χρονιά ήταν άσχημη, τον απέφευγαν, όσο μπορούσαν, για να γλυτώσουν από την κακοτυχία του.

Στις 8 Σεπτεμβρίου, γιόρταζαν το Γενέθλιο της Θεοτόκου. Στον Πόντο, τιμούσαν την «Παναγιά τη Σταφυλόψη», γιατί άρχιζαν να τρυγούν τα σταφύλια. Έκοβαν τα πρώτα σταφύλια και τα πήγαιναν στην εκκλησία για να ευλογηθούν. Από την επόμενη μέρα, άρχιζαν να τρυγούν τ' αμπέλια τους.

Στις 14, τη μέρα του Σταυρού, πήγαίνουν στην εκκλησία τους «βασιλικούς» να ευλογηθούν. Σε μερικά χωριά πήγαιναν στην εκκλησία και σπόρους από δημητριακά, να ευλογηθούν, για να τους ρίξουν στο χωράφι. Στις παράλιες πόλεις του Πόντου, οι ναυτικοί φρόντιζαν να μην είναι στη θάλασσα και γι' αυτό έμειναν στα λιμάνια. Τους σπόρους που είχαν ευλογηθεί, τους έσπερναν μετά τις 20, συνήθως, του Σταυρίτες. Μόνο το σπόρο του σιταριού κρατούσαν και τον έσπερναν μετά την πρώτη ραγδαία βροχή. Πήγαιναν στα χωράφια πριν βγει ο ήλιος, ετοιμάζαν τα εργαλεία τους και μόλις έβγαине ο ήλιος, στρέφονταν προς αυτόν, έκαναν το σημείο του σταυρού και «εσταύρωναν την 'ην» (άρχιζαν τη σπορά). Πρέπει να σημειώσουμε πως τη σπορά δεν την ξεκινούσαν ημέρα Τρίτη ή Σάββατο, γιατί τις θεωρούσαν «τεκίνα ημέρας» (ημέρες αποφράδες). Το Σάββατο το θεωρούσαν τη μέρα για τους νεκρούς και την Τρίτη την απέφευγαν, γιατί ημέρα Τρίτη έπεσε η Πόλη στα χέρια των Τούρκων. Ακόμη, δεν ξεκινούσαν σπορά όταν ήταν παυσέληνος. Έλεγαν: «Εάν ο φέγγον έτον παλόν 'κ' εσπέρναν, 'κ' είχαν α' καλόν» (αν το φεγγάρι ήταν παλιό, δεν έσπερναν. Δεν το είχαν για καλό). Την ημέρα που θα άρχιζαν τη σπορά, δεν έδιναν τίποτα από το σπίτι τους. Ούτε τρόφιμο, ούτε εργαλείο, ούτε κάτι άλλο. «Την ημέραν, που σκαλών'νε την σποράν, ειδέν 'κι δανείζ'νε. Δαβαίν'το σουλ. Ακόμα τα σπαρτά πα 'κι φυτρών'νε», (τη μέρα που αρχίζουν τη σπορά, τίποτα δεν δανείζουν. Χάνεται η ευτυχία του οίκου. Ακόμα και τα σπαρτά δε φυτρώνουν). «Ακόμα άψιμον σίτα δι'σ το κοκκίν και τολαζούδ' το σπέρτς φέρ'νε

καραπάς'», (Ακόμα κι όταν δίνεις φωτιά, το σιτάρι και το καλαμπόκι καίγονται). Χωρίς να μπορέσει να εξηγηθεί το γιατί, είναι αξιοπρόσεκτο και περίεργο, πως η ιερότητα της πράξης της σποράς, απαιτεί αποχή από το συζυγικό κρεβάτι «Ο ρετσιπέρτς σίτα σκαλών τη σποράν αποβραής 'κι κοιμάται με τη γαρήνατ'», (Ο αγρότης όταν αρχίζει τη σπορά, το βράδυ δεν κοιμάται με τη γυναίκα του).

Οκτώβρης

«Τρυγομηνάς»

Έρθεν ο τρυγομηνάς

άλλο σο ραχίν μη πας.

Έρθεν ο τρυγομηνάς

εύκαιρον το αμπάρ'τς; Θα πεινάς!

Τον τρυγομηνάν τρυγείς

έναν σπέρτς και δέκα παίρτς.

Είναι ο μήνας που συνεχίζεται η σπορά.

Ο άγιος Δημήτριος ή Σελμνά, κατά τους Τούρκους, ήταν ο κατ' εξοχήν τιμώμενος από τους κατοίκους πολλών χωριών. Ένα από τα χωριά ήταν και το χωριό Αντρεάντων. Προς τιμή του έκτισαν και μεγάλο ναό, αφού, σύμφωνα με την παράδοση, ο Άγιος είχε εμφανιστεί σε πολλούς κατοίκους του χωριού και τους ζητούσε να του κτίσουν «σπίτι». Την ημέρα της γιορτής του γινόταν μεγάλη θρησκευτική και εμπορική πανήγυρη, στην οποία πήγαιναν όχι μόνο χριστιανοί, αλλά και Τούρκοι, που με τη συμμετοχή τους μεγάλωναν τη σπουδαιότητα της λατρείας του αγίου. Όσοι γιόρταζαν, πήγαιναν στην εκκλησία άρτο, σίνο και λάδι. Το χωριό ετοίμαζε φαγητά για τους επισκέπτες των γειτονικών χωριών και το πιο δημοφιλές φαγητό ήταν το «κεσκέκ», κρέας με πληγούρι. Το πανηγύρι προσέφερε και θεάματα. Είχε παλαιστικούς αγώνες, στο προαύλιο του ναού και ο νικητής έπαιρνε «κουλές' παξίσι'» (έπαθλο), πρόβατο ή μοσχάρι. Νέοι, νέες και γεροντότεροι χόρευαν υπό τους ήχους του «νταούλ, κεμετζέ, κλαρίνο», (νταούλι, ποντιακή λύρα, κλαρίνο).

Νοέμβριος

«Αεργίτες»

Αεργίτες κι' νουνίζ'

ούντιναν ευρίνι φουρκίζ'.

Του Αργίτα α' σολιμάν

τα χαψία σο τηγάιν.

Στις 3 του Αεργίτε, γιόρταζαν τη μνήμη του Αγίου Γεωργίου του Νεαπολίτου. Και τη μέρα αυτή πήγαιναν στην εκκλησία σπόρους, καρπούς και άλλα. Και η γιορτή αυτή ήταν συνδεδεμένη με τη γεωργία.

2.2.2. Χειμωνιάτικα (από 1^η Δεκεμβρίου μέχρι και τέλη Φεβρουαρίου)

Στην περίοδο αυτή, πιο σημαντικές γιορτές είναι οι τρεις του Δωδεκαημέρου, Χριστούγεννα – Πρωτοχρονιά – Θεοφάνεια, όπου συναντάμε με παραδοσιακή ένταση έθιμα ειδωλολατρικά μαζί και χριστιανικά. Υπάρχουν ενδιάμεσα και θρησκευτικές γιορτές Αγίων, που σε κάποιες απ' αυτές ακολουθούν κάποια έθιμα.

Δεκέμβριος

«Χριστιανάρτς»

Χριστιανιάρ' τα φέρ' τον κρύον
να σαν εκείνον π' εχ' το βίον
Ο Χριστιανάρτς φερ' τα χιόνια
κλώσκειται, τελέν τα χρόνια
Έρθεν κι ο Χριστού γεννάτες
μ' τα χιόνια ασπρογενάτες.
Τι Χριστού ούλ' αλλάζνε
και τα πετεινάρια σπάζνε.

Στις 4 του Χριστιανάρτς, η αγία Βαρβάρα, θεωρείτο προστάτιδα των παιδιών από τις παιδικές ασθένειες της ευλογίας και της οστρακιάς, «Αη Βαρβάρα εν' γιατρός για τη βράσαν και τη λιμική» (Η αγία Βαρβάρα είναι γιατρός για την ευλογία και τη λιμική). Μόλις αρρώσταιναν τα παιδιά, τα έταζαν στην αγία και μόλις εθεραπεύοντο, έπρεπε να τηρήσουν το τάμα τους. Έπρεπε να της προσφέρουν «τσορέκ» (μελόπιττα), και κόλλυβα, που τα έλεγαν «τ' Αηβαρβάρας τα κόλλυβα», (της αγίας Βαρβάρας τα κόλλυβα). Την ετοιμασία της μελόπιττας αναλάμβανε κάποιος ηλικιωμένος. Τα υλικά τα μάζευαν από τα σπίτια του χωριού. Όλοι έπρεπε να δώσουν κάτι. Πήγαιναν στο σπίτι αυτού που θα την έκανε, μέλι, σιτάρι, καρύδια και άλλα υλικά. Την πίττα, που παρασκευαζόταν από τα υλικά αυτά, την πήγαιναν στην εκκλησία, όπου μετά το τέλος της Θείας Λειτουργίας,

μοιραζόταν σαν αντίδωρο στο εκκλησίασμα. Από το μέλι που έκαναν την πίττα, έκαναν σταυρό και στην πόρτα. Εκτός από τη μελόπιττα, έπρεπε να ετοιμάσουν «παυσπερμία» δηλ. «κοκκία, φασούλα, λαζούδα ταραγά» (κόλλυβα, φασόλια, καλαμπόκια ανακατεμένα). Η ετοιμασία της παυσπερμίας γινόταν και την παραμονή της γιορτής και την επόμενη τη μοίραζαν στους γείτονες και τα παιδιά. Τους σπόρους τους έβραζαν μέσα σε πάρα πολύ νερό, για να μη μαυρίσουν, γιατί πίστευαν πως αν μαύριζαν, ο άρρωστος θα πέθαινε. «Τ' Αηβαρβάρας τα κόλλυβα σίτα βράζ'ν άτα γάετ καλά τερούν' άτα, για να μη μαυρίν'νε κ' ερ'ται ζούτ'ς σην αρρώστιαν». Όσο καιρό υπήρχε η επιδημία της αρρώστιας μοίραζαν γλυκά. Δεν τηγάνιζαν κρέας, δεν έφηναν λαχανικά και δεν άφηναν το φαγητό να χυθεί, κατά το βράσιμο έξω από την κατσαρόλα. Δεν έβραζαν ούτε φασόλια. Οι χωρικοί που κρατούσαν αγιασμό των Θεοφανείων, έπαιρναν λίγο χώμα από το προαύλιο της εκκλησίας της αγίας Βαρβάρας, σχεδόν όλα τα χωριά θα είχαν ένα μικρό εκκλησάκι, το ανακάτευαν με τον αγιασμό και άλειφαν τα άρρωστα παιδιά τους.

Στις 6, ήταν η γιορτή του Αγίου Νικολάου. Οι κάτοικοι των παράλιων πόλεων και χωριών άναβαν κεριά για τους συγγενείς τους που ταξίδευαν.

Στις 18 ήταν η γιορτή του αγίου Μόδεστου. Ο άγιος αυτός απολάμβανε θερμή λατρεία από τους γεωργούς, αλλά πιο πολύ από τους βοσκούς. Πήγαιναν τα ζώα τους στην εκκλησία, για να τα διαβάσει ο παπάς.

Δωδεκαήμερον.

Το σύνολο των ημερών από της 25^{ης} Δεκεμβρίου μέχρι της 6^{ης} Ιανουαρίου, δηλ. από της ημέρας των Χριστουγέννων μέχρι της ημέρας των Φώτων, εκαλείτο Δωδεκαήμερα ή Δωδεκαήμερον. Επικρατούσε η περίεργη δοξασία, ότι κατά το χρονικό αυτό διάστημα επήρχετο κάποια μεταβολή στην εξέλιξη της ζωής επί της γης. Επιστεύετο ότι με την Γέννηση του Χριστού όλα τα πονηρά πνεύματα αποκτούσαν πλήρη ελευθερία δράσεως. Κυρίως όμως δρούσαν τα πιζήαλα ή πιζηλα, επίζηλα, φθονερά και κακοποιά πνεύματα, τα κοινώς καλικάντζαροι. «Άς ση Χριστού ως τα Φώτα εβγαίν' νε άς σα καταχθόνια τη γης και λάσκουνταν τα πιζήαλα και χάν' νταν αμόν ντο φωτίεται ο κόσμον» (Από του Χριστού μέχρι τα Φώτα βγαίνουν απ' τα βάθη της γης και τριγυρνάνε τα φθονερά, οι καλικάντζαροι κι

εξαφρανίζονται μόλις φωτίζεται ο κόσμος, δηλ. τα Φώτα). Τα πνεύματα αυτά ήσαν πολύ ενοχλητικά. Προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να βλάψουν τους ανθρώπους και να παρασύρουν αυτούς σε κακές ενεργείας. Ήσαν ο τρόμος των γυναικών και των παιδιών.

Για να αποφύγουν τη δυσμενή επίδραση των κακών αυτών πνευμάτων κατά το διάστημα του Δωδεκαημέρου: 1) δεν ετελείτο γάμος, βάπτισμα δε μόνον σε μεγάλη ανάγκη, 2) τα πάντα εθεωρούντο μολυσμένα και προπάντων τα υγρά και τα φαγητά, τα οποία έπρεπε να διατηρούνται σκεπασμένα καλώς, 3) απεφεύγοντο τα νυχτέρια και οι νυχτερινές εργασίες, 4) δεν επιτρέπετο να βγαίνει κανείς έξω κατά τη νύχτα, γιατί μπορούσε να βλάφκεται (να πάθει βλάβη σωματική), όταν δε παρουσιάζετο ανάγκη, έπρεπε ο εξερχόμενος να κρατεί αναμμένο φανάρι ή δαυλό, διότι το φως απεμάκρυνε τα πιζήαλα καθώς και κάθε άλλο πονηρό πνεύμα, 5) το σταυροκόπημα ως και η απαγγελία προσευχής, απεμάκρυνε τα πιζήαλα και 6) επάνω σε σταυροδρόμια εχαράσσετο επί του εδάφους το σημείο του σταυρού, διότι στην εμφάνιση σταυρού τα κακά πνεύματα απεμακρύνοντο αμέσως. Και τα όνειρα του Δωδεκαημέρου εστερούντο σημασίας.

Παραμονή Χριστουγέννων

Την παραμονή των Χριστουγέννων έπαυε κάθε εξωτερική εργασία και συνεπληρούντο οι τελευταίες προετοιμασίες για τη μεγάλη εορτή της Χριστιανοσύνης. Έτακτοποιούντο τα καινούρια ρούχα, παπούτσια κ.λ.π. της οικογενείας καθώς και τα διαλεχτά φαγητά της επομένης, διότι τη Χριστού ολ' αναλλάζ' νέ και τα πετεινάρα σπάζ' νε (τα Χριστούγεννα όλοι ντύνονται τα γιορτινά τους και τα πετεινάρια σφάζουν).

Το βράδυ της παραμονής παιδιά ηλικίας 7-12 ετών περιερχόμενα της οικίας του χωριού έβαλλαν τη Τέννηση του Σωτήρος και εδέχοντο διάφορα φιλοδωρήματα (χρήματα, φρούτα, ξηρούς καρπούς, κουφέτα κ.λ.π.). Σε προγενεστέρα εποχή εφάλλετο το «Η Τέννησίς σου Χριστέ...» και κάποιο αυτοσχεδιασμο άσμα άνευ λογικής συνοχής περιεχομένου και με λέξσε ακατανόητους. Μεταγενέστερα επεκράτησε το γνωστόν ανά το Πανελλήνιο άσμα «Καλήν εσπέραν άρχοντες αν είναι ορισμός σας...». Η λειτουργία ετελείτο στις πρωινάς ώρας πριν ξημερώσει καλά.

Με το χτύπημα της καμπάνας τοποθετείται στο τζάκι του δωματίου το χριστοκούρ, χοντρό κούτσουρο δένδρου για να

διατηρείται άσβεστη η φωτιά κατά τα Χριστουήμερα, δηλ. κατά τις τρεις ημέρες των Χριστουγέννων.

Κατά την πρώτη ημέρα των Χριστουγέννων ελάμβαναν χώραν ομαδικές επισκέψεις πρώτον στους πενθούσας οικογενείας και ακολούθως σε όλες τις οικίες του χωριού. Συνήθως οι τελευταίοι συνωδεύοντο από μουσικά όργανα (λύρα ή αγγείο) και κατέληγαν σε συγκέντρωσιν των κατοίκων σε κατάλληλο μέρος, όπου επακολουθούσαν γλέντι και χοροί. Το φαγοπότι και το γλέντι εσυνεχίζοντο και την επομένη και κάποτε και την τρίτη ημέρα των Χριστουγέννων.

Αφού περνούσαν τα Χριστουήμερα, άρχιζαν οι προετοιμασίες για το νέο έτος. Επίσης συνεκροτείτο ο όμιλος της κωμωδίας Μωμοέρα και έκαμνε δοκιμαστικές παραστάσεις του έργου.

Η πρωτοχρονιά, που είναι κατ' εξοχήν συμβολική εορτή, συνωδεύετο και παρ' ημίν από πλήθος εθίμων. Επιστεύετο ότι μερικά γεγονότα, που συνέβαιναν την πρώτη ημέρα του έτους τυχαίως, μπορούσαν να επιδράσουν επί της ζωής των ανθρώπων και όλο το έτος. Γι' αυτό επικρατούσαν διάφορα έθιμα και ενέργειες, που αποσκοπούσαν στην απομάκρυνση των δυσμενών επιδράσεων και στην επιτυχία ευτυχισμένης χρονιάς. Ο νεόχρονος έπρεπε να δώσει νέα ζωή σε όλα. Η πρωτοχρονιά θεωρείτο μία από στις μεγαλύτερες εορτές και γι' αυτό εωρτάζετο πανηγυρικώτατα.

Παραμονή πρωτοχρονιάς

Την παραμονή της πρωτοχρονιάς όλες οι οικογένειες φρόντιζαν για την καθαριότητα της οικίας και για τις σχετικές προετοιμασίες για την υποδοχή του καινούριου χρόνου.

Από το βράδυ έως τα μεσάνυχτα τα παιδιά και ιδίως τα αγόρια ηλικίας 7-12 χρονών περιερχόμενα στις οικίες κατά ομάδας ή μεμονωμένα έψαλλαν τα Κάλαντα και έπαιρναν γιλοδωρήματα όπως κατά την παραμονή των Χριστουγέννων.

Ακόμη και ενήλικες με συνοδεία λύρας περιήρχοντο στις οικίες των προυχόντων και τραγουδούσαν τα Κάλαντα. Σε παλαιότερες εποχές εψάλλετο με πολλές παραλλαγές το παρακάτω πρωτοχρονιάτικο τραγούδι:

«Αρχή Κάλαντα κι αρχή του χρόνου,
πάντα Κάλαντα πάντα του χρόνου!
αρχή μήλου εν', αρχή κυδών' εν',

αρχή μούσκον εν' το μυρισμένον,
εμυρίσταν άτ' ο κόσμος όλεν,
ο κόσμος όλεν κι ο βασιλέας.
Για μυρίστ' άτο κ' εσύ, αφέντη,
αφέντη μ', καλέ αφέντη!
Δέβα 'ς σο ταρέζ κ' έλα 'ς σήν πόρταν,
φέρουν το παχσίς', θέλω να πάγω.
Και τη χρόν'!».

Για χάρη αστεϊσμού εφάλλετο από άνδρες και το ακόλουθο λαϊκό στιχολόγημα:

«Αε-Βασίλης έρχεται ας ση Λερί' μερέαν,
φορτούται τρανόν δίσακκον γομάτον ευλοίας.
Αν δίτε μας καλόν παχσίς', αν δίτ' άσπρα παράδας,
να γεννούνε τα χτήνα σου, ν' ευτάν' θελ' κά μουσκάρα,
να γεννούν και τα πρόατα, ν' ευτάγ'νε ασπρ' αρνία,
να γίν' νταν τα γεννήματα, τ' αμπάρα να γομούνται
να έρχουνταν κ' οι ξενιταρ' με τα πολλά γορόσα».

Το ίδιο βράδυ ο αρχηγός της οικογενείας κρατούσε διάφορα πράγματα, όπως λεπτοκάρα (φουντούκια), λεπλεπιά (σπόρια), τσαμίτλα (σταφίδες), τσίρα (αποξηρωμένα φρεούτα), κουφρέτα και άλλα, και εισερχόμενος στην οικία πετούσε αυτά προς το ταβάνι ευχόμενος: «Άμον ντο ρούζ' νε αούτα τα καλά, αέτσ' πα να ρούζ' νε 'ς οσπίτ' ν εμούν τα ευλογίας και τα καλωσύνας» (όπως πέφτουν αυτά τα καλά, έτσι να πέφτουν στο σπίτι μας οι ευλογίες κ' οι καλοσύνες). Οι σπιτικοί έσπευδαν να μαζεύουν τα τραγήματα και όλοι χαρούμενοι γελούσαν με την καρδιά τους. Βραδύτερον παρεκάθηντο στην τραπέζαν όλα τα μέλη της οικογενείας. Στο τέλος του δείπνου ενώ έτρωγαν φρούτα, έλεγαν ποικίλες ευχές. Στους ευχόμενους έδιδαν δώρα, ο μεν οικοδεσπότης χρηματικά ποσά, η δε οικοδέσποινα διάφορα είδη, ως κάλτσες, μαντήλια, πετσέτες και φρούτα. Ο οικογενειάρχης ιδιαίτερα έδιδε δώρο για το τραπέζι, εχάριζεν το τραπέζ'. Το δώρο αυτό ανήκε σε εκείνη, η οποία προετοίμασε τραπέζι, κυρίως δε στη νύμφη ή στη μεγαλύτερη κόρη της οικογενείας. Εάν δεν υπήρχε τέτοια δικαιούχος, το δώρο εδίδετο στην οικοδέσποινα.

Στο ίδιο τραπέζι έκοπτετο η πίτα. Έχωρίζετο πρώτα η μερίδα της εικόνας του σπιτιού, έπειτα το μερίδιο εκείνου που κ' έχ' καν'ναν 'ς σον κόσμον (που δεν έχει κανένα στον κόσμο) και το υπόλοιπο σε τόσα μερίδια, όσα ήσαν τα άτομα που συνέφαγαν. Μερίδια χωρίζονται και

για τα απόντα μέλη της οικογενείας. Εκείνος στον οποίον έπεφτε η παρά (το φλουρί), θεωρείται τυχερός. Το τραπέζι παρέμεινε ως το πρωί για τον Αε-Βασίλ', τον οποίον περίμεναν τα παίγνια να περάσει να φάγει και ν' αφήσει δώρα. Την ίδια νύχτα επί της εποχής μας οι μεν άνδρες δοκίμαζαν την τύχη των στα πατιγνιόχαρτα, οι δε νέοι διασκεδάζαν και χόρευαν ως τα μεσάνυχτα.

Την πρωτοχρονιά πολύ πρωί, πριν ξημερώσει ή και λίγο νωρίτερα από τα μεσάνυχτα, έπρεπε απαραίτητα να πάει κάποιος από την οικογένεια και μάλιστα τα ενήλικα κορίτσια για να καλαντάζ' το πεγάδ', δηλ. να πηγαίνει δώρα στη βρύση του χωριού (φρούτα, ξερούς καρπούς, βούτυρο, ψωμί κ.λ.π.) και να πάρει το πρώτο νερό του καινούριου χρόνου το καλαντόνερο. Όποια πήγαινε πρώτη στη βρύση έλεγε «Κάλαντα και καλός καιρός, πάντα και τη χρόν'». Οι κοπέλες, που πήγαιναν για το καλαντόνερο, δεν μιλούσαν σ' όλη τη διαδρομή που έκαμαν, γιατί οι περήδες (μάγισσες, νεράιδες) μπορούσαν να τους πάρουν τη φωνή. Επίσης κατά τη μεταφορά του καλαντόνερου δεν έπρεπε να βλέπουν προς τα πίσω.

Ελέγετο πολλές φορές ότι το νερό ή το πεγάδ' κοιμάται, δηλ. σταματούσε να τρέχει και ξυπνούσε μετά το καλαντιάσμαν (προσφορά δώρου). Στην περίπτωση αυτή έλεγαν χαμηλόφωνα «Κάλαντα και καλός καιρός, άμουν τ' ανοίγω το πεγάδ', ν' ανοίεται η τύχη μ' κι άμουν το τρέχ' το νερόν, να τρέχ' και ευλοία». Από τα φιλοδωρήματα που άφηναν στη βρύση μερικά έπαιρναν οι μάγισσες.

Με το καλαντόνερο ενίπτοντο όλα τα μέλη της οικογενείας. Επίσης έπιναν λίγο νερό για να τους πάει γούρι η νέα χρονιά. Τα κορίτσια έβρεχαν τα μαλλιά τους με καλαντόνερο για να μακραίνουν πολύ. Το καλαντιάσμαν των μαλλιών εγίνετο με λίγο κόψιμο της άκρας της πλεξούδας. Σε κάθε σπίτι εφύλατταν καλαντόνερο μέσα σε σκεπασμένη φιάλη. Αναμεμειγμένο το καλαντόνερο με αγιασμένο νερό των Φώτων χρησιμοποιείτο ως ιαματικό δι' επαλείψεις ή δι' εσωτερική χρήση. Το μείγμα αυτό ανακατωμένο με βρεχόνερο Καλομηνα (πρωτομαγιάς) χρησιμοποιείτο ως μαγιά για να πήξουν το γάλα για ζύγαλα.

Την ημέρα της πρωτοχρονιάς όλα τα όντα έμφυχα και άφυχα περίμεναν καλαντιάσμαν. Τέλος όλα τα υδροδοχεία (σταμνία, κούφες, λαγήνα), που περιείχαν νερό του παλαιού χρόνου, έπρεπε ν' αδειάζουν και να γεμίζονται με καλαντόνερο.

Την πρώτη του νέου έτους εώρταζεν ο ναός του Αγίου Βασιλείου

της ενορίας Μονοβάντων (ενορία της περιοχής Σταυριού του Πόντου). Ύστερα από την απόλυση της εκκλησίας οι εκκλησιαζόμενοι ηύχοντο με χειραψία όπως και τώρα Χρόνια πολλά και προγευμάτιζαν σε κοινά τραπέζια από τα φραεία τ' Αε-βασιλεί. Τα αγόρια ηλικίας 6-12 ετών κρατώντας στα χέρια τους μεγάλο μήλο ή πορτοκάλι περιήρχοντο το χωριό και παρουσιάζόμενα στους οικοδεσπότες ή στις οικοδέσποινας στις οικίες ή έξω πρότειναν το μήλο ή το πορτοκάλι με την προσφώνηση θείο κάλαντα ή θεία κάλαντα. Εκείνοι απαντούσαν και τη χρόν' ή καλώς ώριμες και κάρφωναν επί του οπωρικού νόμισμα ως πρωτοχρονιάτικο φιλοδώρημα. Τα κορίτσια δεν γύριζαν για τα Κάλαντα χάριν δώρων, έπαιρναν όμως δώρα από τους επισκέπτες της οικογενείας των. Κάποτε τα παιδιά δεν παρουσιάζοντο στις οικίες, αλλά έκαναν το εξής. Έδεναν το μήλο ή το πορτοκάλι με κλώστη και το κατέβαζαν από το δρανίν (φρεγγίτη της στέγης) μέσα στο σπίτι και το ανέσυραν, όταν ο οικοκύρης κάρφωνε επάνω νόμισμα. Ο δεξάμενος και η δεξάμενη (νονός-νονά) δεν παρέλειπαν να στείλουν κάποιο φιλοδώρημα στα βαφτιστικά των.

Την πρωτοχρονιά πολύ πρωί έμπαζαν στο σπίτι ένα μικρό παιδάκι της γειτονιάς ή μικρό αρνάκι για «γούρι». Τοιουτοτρόπως δοκίμαζαν ποιο παιδί είχε καλό ποδαρικό και το έμπαζαν πρώτο σε κάθε σπίτι. Το παιδί αυτό έπαιρνε πολλά δώρα.

Την πρωτοχρονιά δεν έπρεπε να κλαίει κανείς, γιατί θα έκλαιε όλη τη χρονιά. Ακόμη δεν έπρεπε να κοιμάται, γιατί θα εγίνετο υπνηλός και νωθρός.

Οι πρώτες 12 ημέρες του Ιανουαρίου αντιπροσώπευαν τους δώδεκα μήνες του έτους και ο επικρατών κατ' αυτές καιρός εθεωρείτο ως προγνωστικός για τις καιρικές μεταβολές, που θα επικρατούσαν κατά τους αντιστοίχους μήνες. Όθεν η πρώτη ημέρα του Ιανουαρίου αντιπροσώπευε τον Ιανουάριο, η δεύτερα ημέρα τον Φεβρουάριο κ.ο.κ.

Το κόψιμο της βασιλόπιτας

Οι Έλληνες του Πόντου κόβανε τη βασιλόπιτα το βράδυ της παραμονής της Πρωτοχρονιάς, την ώρα που άλλαζε ο χρόνος. Πρώτα βγάζανε τη εικόνας το κομμάτ'. Ύστερα του παππού, της γιαγιάς, του πατέρα, της μάνας και των παιδιών, φωνάζοντας έναν - έναν με τη σειρά της ηλικίας τα ονόματά τους. Μαζί μ' αυτά, βγάζανε και για τον ξενιτεμένο, αν είχαν, καθώς και για τον ξένο, που τυχόν φίλευαν εκείνη τη βραδιά.

Εκείνον που έπεφτε η παρά, τον θεωρούσαν τυχερό και πίστευαν πώς η χρονιά του θα πήγαινε καλά. Αν ήταν κοπέλα της ηλικίας για παντρεία, τότε λέγανε πώς «άνοιξε η τύχη της και θα παντρευτεί μέσα στο χρόνο». Καλό σημάδι για όλη την οικογένεια ήταν αν η παρά έπεφτε 'ς σήν Παναΐα.

μετά το κόψιμο της πίτας και πριν αρχίσουν να τρώνε, ο μεγαλύτερος της οικογένειας έπαιρνε ένα πιάτο μ' εφτά ζευγάρια καρύδια κι ένα μονό και τα 'ριχνε τρεις φορές προς τ' απάνω λέγοντας: «Εξέβαμεν ας σήν κακοχρονιάν κι εσέβαμεν 'ς σήν καλοχρονιάν!» Άλλοι πάλι λέγανε: «Εδέβεν ο κακόν ο χρόνον κ' έρθεν ο καλόν!»

Όσα καρύδια πέφτανε μέσα στο ταψί της βασιλόπιτας τα λέγανε τυχερά, πιστεύοντας πώς τα 'δωσε ο Αι - Βασίλης. Τ' άλλα, που πέφτανε έξω απ' το ταψί και σκορπούσαν στο πάτωμα, δεν τα μάζευαν από κάτω, μα τα 'άφηναν εκεί όλη τη νύχτα και, μαζί μ' αυτά, άφηναν και το τραπέζι, μαζί μ' ένα κομμάτι βασιλόπιτας για να το φάει ο Αι - Βασίλης.

Με τα τυχερά καρύδια, που έπεφταν μέσα στο ταψί, καλαντιάζαν την άλλη μέρα τα συγγενικά τους παιδιά και τα δεξιμάτια 'τουν.

Το πρωί, εκείνος που θα ξυπνούσε πρώτος, για να πάει να φέρει το καλαντόνερον ας σο πεγάδ', θα μάζευε όλα τα καρύδια από κάτω και μ' ένα κομμάτι βασιλόπιτας θα πήγαινε στη βρύση, χωρίς να μιλήσει στο δρόμο.

Ο πρώτος που θα πήγαινε στη βρύση θ' άφηνε λίγα κουλούρια για «το στοιχείο της βρύσης» και θα 'παίρνε πίσω τα μισά, «για να γυρίσει πάλι στο σπίτι τους το τυχερό». Ο δεύτερος θα 'παιρνε τα κουλούρια ή τα γλυκά του πρώτου και θ' άφηνε τα δικά του εκεί, για να τα πάρει ο άλλος, που θα πήγαινε κοντά απ' αυτόν.

Σ' άλλα χωριά του Πόντου, το καλαντόνερον το 'παιρναν τα μεσάνυχτα, την ώρα που θα χτυπούσε κάποιος την καμπάνα της εκκλησίας, με τον ίδιο τρόπο και με την ίδια διαδικασία, χωρίς να μιλήσουν στο δρόμο.

Το καλαντόνερον της πρωτοχρονιάς έπρεπε να είναι αμίλητο. Γι' αυτό κι έπιναν όλοι από λίγο, και το πρωί νίβονταν όλοι απ' αυτό.

Σ' άλλα γύρω χωριά, αντί για κουλούρια και γλυκά, άφηναν λίγα σπειριά σιτάρι για το στοιχείο του πηγαδιού και το νερό το 'παιρνε ο σπιτονοικοκύρης και όχι η γυναίκα του σπιτιού. Τυρίζοντας

από τη βρύση με το καλαντόνερον, ράντιζε τα δωμάτια του σπιτιού, το σταύλο με τα ζώα, τ' αμπάρια με τα γευνήματα και τα βαρέλια με το κρασί. Το γκουγκούμιν με το καλαντόνερον δεν έπρεπε να τ' ακουμπήσει κάτω εκείνος που θα το 'φερνε από τη βρύση, πριν φτάσει στο σπίτι και πιουν και νίφτουν όλοι άπ' αυτό, «για να μη χάσει τη δύναμη του και το τυχερό που είχε μέσα του».

Ύστερα από τη μεταφορά του καλαντόνερου, ο νοικοκύρης του σπιτιού έπαιρνε ένα βόδι από το σταύλο και αφού το 'δενε με μια τριχιά από τα κέρατα, το τραβούσε στο ισόγειο δωμάτιο του σπιτιού, εκεί που συνήθως έμενε όλη η οικογένεια το χειμώνα, και κοίταζαν με ποιο πόδι θα δρασκελούν στο κατώφλι της πόρτας. Αν το βόδι περνούσε με το δεξί, η χρονιά θα πήγαινε πολύ καλά στο σπίτι. Έτσι, σαν έμπαινε μέσα το βόδι, το χάιδευαν, το φιλούσαν και του 'διναν ένα κομμάτι πίτας να φάει. Την ίδια παρατήρηση έκαναν και την ώρα, που θα 'βγαине το βόδι.

Τότε, το πρωτογέννητο παιδί του σπιτιού έκοβε ένα χλωρό κλωνάρι καρυδιάς και, καθαλικεύοντας το σαν άλογο, έμπαινε μέσα στο σπίτι και φώναζε: «Εξέβαμεν ας σήν κακοχρονιάν κι εσέβαμεν 'ς σήν καλοχρονιάν!»

Ύστερα ζητούσε τροφή και νερό για τ' άλογο, κι εκείνοι του 'διναν καρύδια, πίτα και χρήματα.

Την Πρωτοχρονιά ούτε δάνειζαν ούτε δανείζονταν, «για να μη δανείζονται όλο το χρόνο». Το πρωί έπρεπε να τους κάνει το ποδαρικό κάποιος άλλος από ξένο σπίτι. Γι' αυτό και φώναζαν κάποιο αγόρι ή κοπελίτσα της γειτονιάς, που θα περνούσε με το δεξί πόδι το κατώφλι της πόρτας, γιατί το μωρόν ανημάρτετον εν. Και τότε το κερνούσαν γλυκά, λεπτά και διάφορα δώρα.⁶⁴

Είναι αλήθεια πως οι Έλληνες "θρησκεύουν" περισσότερο από κάθε άλλο λαό και είναι θεολάτρες στην κυριολεξία. Αυτή τους την ψυχική διάθεση και ανάταση, τη θρησκευτική τους πίστη, την εκφράζουν κάθε τόσο με διάφορες γιορτές. Όπως λέει και ο Στρατής Μυριβήλης, "δεν υπάρχει γένος πιο φιλέορτο από το δικό μας. Ζούμε κάνοντας κάποια γιορτή και περιμένοντας κάποια γιορτή θρησκευτική, ή εθνική, ή σπιτική...".

Μέσα στο πάνθεο των γιορτών είναι και τα Φώτα, γύρω από τα οποία έπλασε και ζει και ο ποντιακός λαός αξιοπρόσεκτα λατρευτικά έθιμα.

⁶⁴ Παπαδόπουλος Α., 1957, σελ. 35-55.

Κοινά έθιμα.

Αργία - εκκλησιασμός - νηστεία.

Όπως σ' όλες τις μεγάλες γιορτές, έτσι και τα Θεοφάνεια, η αργία και ο εκκλησιασμός έπαιρναν ιδιαίτερο πανηγυρικό τόνο και χρώμα. Πρωταρχικό και καθολικό γνώρισμα του ποντιακού λαού, στις μεγάλες της χριστιανοσύνης μέρες, είναι:

Η εσωτερική περισυλλογή, με την προσευχή στο εικονοστάσι του σπιτιού και τη συμμετοχή στην κοινή λατρεία.

Η ακρόαση και παρακολούθηση με κατάνυξη των εκφωνήσεων, των ευχών και των εκκλησιαστικών ύμνων, το διάβασμα εκκλησιαστικών βιβλίων, συναξαρίων και της Αγίας Γραφής.

Η αθόρυβη και ιδιόρρυθμη βίωση του νοήματος και του περιεχομένου των γιορτών.

Η Παρθένα Ιορδανίδου, από το Πουλαντζάκ, μας περιγράφει τη μεγάλη ευλάβεια που είχαν οι πατέρες τους για τα θεία. Μόλις ηχούσαν οι καμπάνες των εκκλησιών, οι άνδρες έκλειναν τα καταστήματά τους και έτρεχαν να εκκλησιαστούν. Οι γυναίκες εγκατέλειπαν κάθε δουλειά που έκαναν εκείνη τη στιγμή, κάλυπταν με μανδήλες ή με σάλι τα κεφάλια τους και έτρεχαν στις εκκλησίες. Θεωρούσαν τόσο βασικό και θεμελιακό το έθιμο του εκκλησιασμού, που σε πολλές περιοχές, ο ένας ειδοποιούσε τον άλλο, ο γείτονας το γείτον, μήπως και δεν πάει στην εκκλησία. Συνήθιζαν να λένε: "Τα εξέργατα οσήμερον, φύλλον κι λαΐσκεται" (σήμερα είναι αργία, σχόλη και δεν κουνιέται ούτε φύλλο δένδρου). Τα πολύ παλιά χρόνια, όπως θυμάται από ιστορίες που της διηγείτο ο ιερέας πατέρας της, πατήρ Θεόδωρος Υπασπιστίδης, λίγο πριν τον εκκλησιασμό, παιδιά πήγαζαν από σπίτι σε σπίτι και έλεγαν κάλαντα. " ... Στην εκκλησία τρέξατε, με προθυμία μπήτε, ακούσατε την προσευχήν, και αν είναι ορισμός σας και ο Χριστός μας πάντοτε να είναι βοηθός σας".

Σε πολλές περιοχές, τις μεγάλες γιορτές και κυρίως το Πάσχα, ειδοποιούσαν ο ένας τον άλλο, με χτυπήματα στις πόρτες, με κουδούνια και φωνές. "Σκωθέστεν εντώκαν τα καμπάνας", "Έγνεφέστεν ... Σκωθέστεν, η εκκλησία και ο Χριστός λαλεί σας" (Σηκωθείτε, χτύπησαν οι καμπάνες - Ξυπνήστε, σηκωθείτε, η εκκλησία και ο Χριστός σας φωνάζει). Σε κάποια μέρη, ο νυχτοφύλακας ειδοποιούσε τον κόσμο. Στο Μεταλλείο Ταύρου, ο τσαγκός.

Χαρακτηριστικό επίσης είναι και το έθιμο της ιδιαίτερης καθαριότητας και προετοιμασίας όλων των σπιτιών και η γιορταστική

ένδυση. Στην Κρώμνη, στα Ίμερα, έλεγαν: "Θα φορούμεν τα τοπισίλ παπάν, ή τα καινούρα τα κουντούρας" (Θα φορέσουμε τα καλά μας τα ρούχα, συνήθως καινούργια, και τα καινούργια παπούτσια). Όσοι δεν μπορούσαν να έχουν καινούργια ρούχα, τα καθάριζαν, τα αναποδογύριζαν, τα έβαφαν και τα σιδέρωναν.

Εκτός από τα συνηθισμένα τάματα, την ώρα που γυρνούσε ο δίσκος έπρεπε και πλούσιοι και φτωχοί να ρίξουν στο δίσκο. Οι νοικοκυραίοι και προύχοντες του χωριού ή της πόλης, και μερικοί νεόπλουτοι, που είχαν έρθει "ας σην ξενιτείαν", (από την ξενιτιά), συναγωνιζόντουσαν ποιος θα ρίξει το μεγαλύτερο νόμισμα στο δίσκο.

Ο εκκλησιασμός των Θεοφανείων ολοκληρωνόταν με την προμήθεια και την πόση του αγιασμού και με το αντίδωρο.

Πρέπει να σημειώσουμε πως μεταξύ άλλων καθηκόντων και εθίμων που με το χρόνο ατονούν είναι και ο τακτικός εκκλησιασμός. Αυτό γίνεται ορατό μελετώντας τα χρόνια της Τουρκοκρατίας, όταν οι άνθρωποι αναζητούσαν κατάλληλες στιγμές και ανάλογο κλίμα.

Αυτή την ανάγκη εκτονώσεως ικανοποιούσαν οι σκλαβωμένοι με την εκδήλωση θρησκευτικότητας και συστηματικού εκκλησιασμού. Συχνά πολλοί αυτή τους την ανάγκη τη διασκέδαζαν με το διάβασμα του «Γεροστάθη», Βίων Αγίων, του Ψαλτηρίου και της Αγίας Τραφής.

Ασυνήθιστη παρηγοριά εύρισκε ο λαός μας σε αφηγήσεις και προσφιλείς παραδόσεις, που τις εμπνεότανε από την παρακολούθηση, την ακρόαση και τη μελέτη των ιερών ακολουθιών και το ιστορικό των μεγάλων θρησκευτικών και εθνικών γεγονότων.

Στον Πόντο (ακόμη και σήμερα σε πολλά σπίτια) αυστηρός ήταν ο σεβασμός και στο έθιμο της νηστείας την Παραμονή των Θεοφανείων. Ο εκκλησιασμός, η παρακολούθηση και η προμήθεια Μ. Αγιασμού και η υποδοχή και η βίωση της μεγάλης ημέρας των Φώτων προϋποθέτουν ανάλογη ψυχική και σωματική προετοιμασία. Έθιμο πανελλήνιο.

Στα Ίμερα και στα γύρω χωριά, την ημέρα της Παραμονής, σχεδόν σ' όλα τα σπίτια έτρωγαν νερόβραστα φαγητά: Πατάτες (καρτόφα), φασόλια, φακιές (μαρτσιμιάκα), παχίτσα (ξεραμένα φασουλάκια), χόρτα, μαυρολάχανα και διάφορα τουρσιά (στύπα). Πολλοί δεν έτρωγαν όλη τη μέρα. Αν τύχαινε κάποιος να καταλύσει τη νηστεία, δηλαδή να φάει σε μέρες νηστείας αρτύσιμα, έλεγαν εμμαντίρ'τσεν ο αθεόφοβος (έφαγε αρτύσιμα ο αθεόφοβος). Τη νηστεία την έβλεπε ο πιστός απαραίτητη για την πρεπούμενη υποδοχή της

μεγάλης ημέρας των Φώτων⁶⁵ και τη χαιρότανε, γιατί του χάριζε ιδιαίτερη χαρά και ευχαρίστηση, όταν, γυρνώντας στο σπίτι του, τον περίμενε πλουσιοπάροχο γιορτινό τραπέζι, που δεν ήταν και τόσο συνηθισμένο όλες τις μέρες και μάλιστα στα χρόνια της σκλαβιάς και της φτώχειας στην ενδοχώρα. «Με ιδιαίτερη λαχτάρα περίμενε να φάει το φαγητό των Θεοφανείων που το έλεγαν κεσκέκ που μαγειρευότανε από κεντοεμέ (κοπανισμένο σιτάρι), το λεγόμενο πληγούρι, με μια κόττα χωριάτικη ...».

Προμήθεια αγιασμού

Η προμήθεια αγιασμού και η διατήρηση του όλο το χρόνο είναι πανορθόδοξο έθιμο. Τι' αυτό είναι αδύνατο να βρει κανείς ποντιακή οικογένεια που να μη προμηθεύεται αγιασμό της Παραμονής ή των Θεοφανείων. Και στον Πόντο και εδώ άλλοι με μαστραπάδες, άλλοι με κούκου μάπα (είδος χάλκινης κανάτας), άλλοι με κανατόπα, άλλοι με ποτήρια κι άλλοι με μπουκαλάκια έτρεχαν και τρέχουν στην εκκλησία από τα χαράματα, για να πάρουν αγιασμό για μια ώρα ανάγκης.

Το φαρμακόλυτρο

Η προμήθεια αγιασμού και η διατήρηση του όλο το χρόνο έχει κάποιο πρακτικό σκοπό. Σε μια ώρα ανάγκης χρησιμοποιείται αγιασμός ως φαρμακόλυτρο, γιατί πιστεύει ο λαός μας στην ιαματική και αγιαστική δύναμη του αγιασμού. Τι' αυτό χρησιμοποιείται σε ομματόπονον (πόντο ματιού), σε αχπάραγμαν (τρόμαγμα), σε μαϊσσομέντζ (που βλάφτηκαν από μάγισσες), σε επίτοκες - λεχώνες, σε άρρωστους, στους ετοιμοθάνατους δε αντί Θείας Κοινωνίας. Θα μπορούσαμε να πούμε, χωρίς υπερβολή, ότι η λαϊκή πίστη, με το έθιμο της προμήθειας αγιασμού, αφήνει την εντύπωση ότι περισσότερη βαρύτητα δίνει στο έθιμο της σχετικής τελετής του αγιασμού και της καταδύσεως του Σταυρού παρά στη Θεία Λειτουργία της Παραμονής και των Θεοφανείων.

Τον αγιασμό, που κρατούμε για μια ώρα ανάγκης, τον φυλάμε στο εικονοστάσι του σπιτιού και με έμφραση τονίζουμε σ' όσους τυχόν δε δίνουν σημασία στην αναγκαιότητα του εθίμου, ότι όλο το χρόνο διατηρείται ο αγιασμός και δεν παθαίνει τίποτε.

⁶⁵ Σε πολλά χωριά όποιος δε νήστενε ή δε συμφιλιωνότανε μ' εκείνον που ήταν μαλωμένος δεν πήγαιναν στο σπίτι του επισκέψεις. Τον κάνανε αποσυνάγωγο.

Το ράντισμα.

Συνήθως όσοι φυλάνε για όλο το χρόνο τον αγιασμό της Παραμονής ραντίζουν τα κτήματα τους με τον αγιασμό των Θεοφανείων, ενώ όσοι κρατούν, για μια ώρα ανάγκης, αγιασμό Θεοφανείων ραντίζουν με αγιασμό της Παραμονής. Υπάρχουν βέβαια και οι εξαιρέσεις.

Το ράντισμα μπορεί να γίνεται από οποιοδήποτε μέλος της οικογένειας. Στα χωριά Ίμερα και Κρώμνη το ράντισμα των χωραφιών το ανάθεταν σε παιδιά - έφηβους.

Την παραμονή ή ανήμερα, οπωσδήποτε, ραντίζουν σ' όλο τον Πόντο τα χωράφια, τους οπωρώνες, τα λιβάδια, τους κήπους, τις μάντρες, τις αχυρώνες, τα ζώα, τα σπίτια, τα εργαλεία και τα τρόφιμα.

Από τον αγιασμό των Θεοφανείων ή της Παραμονής σε μερικά χωριά (Σούρμενα) έριχναν αγιασμό και στις τροφές των ζώων και μάλιστα 'ς σο πλυμίν (τροφή αγελάδας από πίτουρα, χόρτα και λάχανα βρασμένα με άφθονο νερό για να κατεβάσει πολύ γάλα). Το ράντισμα γινότανε με την ελπίδα να εξουδετερωθούν οι αντίξοες συνθήκες για μια καλή ευφορία και για την εξαφάνιση των κακών πνευμάτων (καλικάντζαροι - ξωτικά). Με τον αγιασμό των υδάτων και το ράντισμα φεύγουν τα κακά πνεύματα, έλεγαν οι γιαγιάδες και οι γονείς στα εγγόνια και στα παιδιά τους.

Σήμερα πρέπει να ομολογήσουμε ότι σε πολλούς έχει ατονήσει και έχει ξεχαστεί το έθιμο του ραντισμού.

Σε πολλά χωριά της Αργυρούπολης, εκτός από το ράντισμα των κτημάτων με αγιασμό, έβαζαν αγιασμό και στα διάφορα φαγώσιμα για να πληθύν' ατα ο Θεόν (ο Θεός να τ' αυξήσει).

Στα χωριά Σούλι, Κκελέν και Γιατμούσ της Κερασούντος ρίχνανε αγιασμό της Παραμονής στο νερό με το οποίο θα λουζότανε.

Σε άλλα χωριά (Σταυρί), ενώ δεν πολυπίστευαν σε καλικάντζαρους, τα βράδια του «Αωδεκαήμερου» δεν έπλεκαν από φόβο στα κακά πνεύματα ('ς σα πιζιέλα). Σε πολλά πάλι χωριά δεν κυκλοφορούσαν έξω κορίτσια και νυφάδες (ελεύθερες κοπέλες και παντρεμένες), ούτε άφηναν, ρούχα βρέφους κρεμασμένα έξω τις νύχτες του «Αωδεκαήμερου», από «δαιμονοφοβία».

Κατάκτηση αγιασμού.

Όσοι παρευρίσκονται στην εκκλησία, είτε την Παραμονή είτε ανήμερα των Φώτων, μετά την ακολουθία του Μεγάλου Αγιασμού και την προμήθεια αγιασμού απαραιτήτως θα πουν μερικές γουλιές. Όσοι παρέμειναν στο σπίτι πίνουν αγιασμό μόλις γυρίσει από την εκκλησία κάποιος δικός τους με τον αγιασμό. Πολλοί μάλιστα πίνουν Μεγάλο Αγιασμό, όχι μόνο νηστικοί, αλλά και πριν πάρουν αντίδωρο.

Το έθιμο αυτό φανερώνει την πίστη του λαού μας στην αγιαστική επενέργεια του αγιασμού. Εξάλλου, για το λαό μας, όλα τα νερά των θαλασσών, των λιμνών, των ποταμών, των πηγαδιών και των πηγών είναι αγιασμένα από την Παραμονή με την πρωτάγιαση και γι' αυτό «κανένας πια δεισιδαιμονικός φόβος από τις νύχτες και τα ξωτικά του χειμώνα».

Το φώτισμα.

Στον Πόντο, μετά την ακολουθία του Αγιασμού της Παραμονής και την απόλυση, βιαστικά βιαστικά ο παπάς έβγαине στα σπίτια και στα μαγαζιά της ενορίας του για να φωτίσει (ν' αγιάσει). Φορούσε ένα πετραχήλι, έπαιρνε μαζί του ένα σταυρό (σε πολλά μέρη αυτόν με τον οποίο έκανε την τελετή του αγιασμού και ανήμερα με το Σταυρό της καταδύσεως), την αγιαστούρα και το βοηθό του, που κρατούσε το παρχάτο με τον αγιασμό. Στο χάλκινο εκείνο μικρό σκεύος με τον αγιασμό (‘ζσοά παρχάτο’ απέσ’ = στο σικλί μέσα) έριχναν τον οβολό τους οι χριστιανοί σε κέρματα. Η συνήθεια να ρίχνουν κέρματα «στο κουβαδάκι του αγιασμού δεν είναι προχειρότητα», λέγει ο Α.Σ. Λουκάτος, «έχει και σημασία αγιασμού του ίδιου του χρήματος».

Κατά τη διάρκεια που φώτιζε σπίτια και σπιτικούς ο παπάς έφαλλε το «Εν Ιορδάνη ...» ή «Επεφάνης σήμερον τη οικουμένη ...».

Σε πολλά σπίτια, εκτός από το φιλοδώρημα, κερνούσαν και τον παπά και το συνοδό του. Το φώτισμα συνεχιζότανε και ανήμερα των Φώτων, αν δεν είχε γυρίσει ο παπάς όλα τα σπίτια της ενορίας του την Παραμονή.

Το φώτισμα, ο αγιασμός, σκοπό έχει να φωτίσει ο παπάς τον άνθρωπο, να ευλογήσει το βίο των ενοριτών του και να εξουδετερώσει από την ενορία του κάθε δαιμονικό, «κάθε αντίπαλο στοιχείο του χειμώνα» και όλες τις δυσμενείς, για την ευφορία της γης και των γαλακτοφόρων, συνθήκες.

Ο συνήθης τρόπος αγιάσματος των ανθρώπων είναι να βουτάει ο παπάς την αγιαστούρα⁶⁶ στον αγιασμό και να ραντίζει το μέτωπο των πιστών, προτείνοντας με το αριστερό το Σταυρό για προσκύνηση και το δεξί για χειροφίλημα ...

Η κατάδυση του Σταυρού.

Η κατάδυση του Σταυρού, πέρα από μια καθιερωμένη και πανορθόδοξη ιεροτελεστία καθαγιασμού των υδάτων, είναι και θρησκευτικό έθιμο που αποτελεί θεαματική και συμβολική αναπαράσταση της βαπτίσεως του Ιησού.

Στις πόλεις και στα χωριά, όπου δεν υπάρχει θάλασσα, ποτάμι, λίμνη ή κατάλληλη δεξαμενή, η κατάδυση γίνεται στην εκκλησία, μέσα σ' ένα μεγάλο δοχείο (χαλκόν - καζάνι ή ένα είδος κολυμβήθρας), όπου γίνεται ο αγιασμός.

Σε μέρη όπου είχε θάλασσα, η τελετή της καταδύσεως στον Πόντο είχε μεγαλειώδη και πανηγυρική εικόνα. «Ο πληθυσμός των παραλιακών πόλεων και της ενδοχώρας κατέβαινε στη θάλασσα για να παρακολουθήσει την κατάδυση του Σταυρού και είχε ένα ασύγκριτο και επιβλητικό μεγαλείο η πομπή, η τελετή, η παράσταση, το θέαμα ...».

«Η τελετή αυτή που εγένετο με πατριαρχική μεγαλοπρέπεια (στην Τραπεζούντα) συγκέντρωνε πάντα χιλιάδες κόσμο στην παραλία, ανεξαρτήτως τάξεως, εθνότητος και θρησκείας. Έπαιρναν μέρος κι αυτοί ακόμα οι Τούρκοι, δεν ήσαν δε σπάνιες κι οι περιπτώσεις, που, ανάμεσα στις χιλιάδες των φρεσιών και των καπέλλων, ν' ασπρίζουν και ορισμένα σαρίκια, πολιών και πολυγενείων χοτζάδων και Ουλεμάδων της Οθωμανικής ιεραρχίας ...

Μεγάλοι και αιματηροί πολλές φορές αγώνες εγίνονταν μεταξύ των κολυμβητών κατά την κατάδυση ...».

Κεριά αναμμένα και θυμιατά έβγαιναν στα παράθυρα, στις πόρτες και στους εξώστες, την ώρα που η πομπή κατευθυνότανε από τον Άγιο Γρηγόριο προς την παραλία, για να υποδεχτούν, να προπέμψουν και να τιμήσουν το Σταυρό και το γεγονός της ημέρας. Τιμητική φρουρά της πομπής, και τότε και σήμερα, αποτελούν, μαζί με τους κληρικούς, τους ιεροφάλτες, τους εκπροσώπους των άρχων και τους χιλιάδες ανώνυμους συνοδούς και εξαπτέρυγα, φανοί, λαμπάδες

⁶⁶ Την αγιαστούρα (το ραντιστήριο) τη φτιάχνει ο παπάς από πρασινάδες, από λουλούδια ή μάτσο βασιλικό ή από δενδρολίβανο.

και σταυροί με δορυφόρους, νέους ντυμένους με ειδικά εκκλησιαστικά παιδικά άμφια.

Έθιμο είχε γίνει, κάθε χρόνο από την παραμονή των Θεοφανείων να έρχεται στο λιμάνι της Τραπεζούντας, απέναντι από τον Άγιο Γρηγόριο, ένα ρωσικό πολεμικό πλοίο, το αντιτορπιλικό «Τέρτζ», για να χαιρετίσει την κατάδυση του Σταυρού και να τιμήσει τη μεγάλη γιορτή και τελετή. (Η κατάδυση γινότανε συνήθως στην τοποθεσία τ' Αρμέγκον ή πέτρα). Για το σκοπό αυτό έβγαζε και άγημα στην ξηρά, που έπαιρνε μέρος στην τιμητική πομπή.

Σε πολλά μέρη του Καυκάσου (Καρς, Δεμίρ Καπού, Αρδαχάν, Βαργενές και άλλα χωριά), επειδή τα νερά του Κύρου ποταμού παγώνανε, η κατάδυση ήταν προβληματική. Η επιμονή όμως της Εκκλησίας και των πιστών και η ιδιαίτερη αγάπη τους προς το έθιμο βρίσκανε τη λύση. Σπάνανε τον πάγο σταυροειδώς και δημιουργούσαν ένα άνοιγμα. Τον πάγο που έβγαζαν από το ποτάμι, σε σχήμα σταυρού, τον τοποθετούσαν δίπλα στον παπά, που με τη συνοδεία του στεκόταν πάνω σε εξέδρα από πάγο.

Όπως μας πληροφόρησε ο Φωτιάδης Γεώργιος του Κυριάκου: Στο Ακ - Δάγ - Μαδέν του Πόντου μια χρονιά κλείσανε τα δύο τόξα του γεφυριού στο Λειβάδι του Μουτή, οπότε σχηματίστηκε λίμνη που πάγωσε. Τότε τη Μάραντον ο Θόδωρον μπήκε με τ' άλογό του στα νερά της λίμνης και έσπασε τον πάγο, για να πραγματοποιηθεί η κατάδυση του Σταυρού. Οι δύτες, για να αντέξουν στο τσουχτερό κρύο, πριν πέσουν στα νερά για την ανάδυση του Σταυρού, ήπιαν αρκετό ούζο (ρακίν). Το περιστατικό αυτό όταν έγινε, Μητροπολίτης Χαλδίας ήταν ο Λαυρέντιος και Αρχιερατικός Επίτροπος στο Μαδέν ο παπα - Κύριλλος Καρατζάς.

Αν και ήταν δριμύτατο το ψύχος, το έθιμο της αναδύσεως του Σταυρού από νέους γινότανε με πολύ ενδιαφέρον και αγωνία. όσοι έπεφταν στο ποτάμι, για το έθιμο, το θεωρούσαν μεγάλη τιμή και ένιωθαν μεγάλη ικανοποίηση να ανασύρουν το Σταυρό, να τον προσκυνήσουν και να τον παραδώσουν στον παπά. Σε ορισμένα χωριά και την κατάδυση και την ανάδυση την έκανε ο παπάς, έχοντας το Σταυρό δεμένο μ' ένα σχοινί.

Η περιφορά του Σταυρού.

Στα παλαιότερα χρόνια και στον Πόντο και εδώ το έθιμο της περιφοράς του Σταυρού στα σπίτια και στα μαγαζιά γινότανε από εκείνον που κατόρθωνε να κάνει την ανάδυση του Σταυρού, μαζί με τη συντροφιά του.

Το έθιμο αυτό σχεδόν έχει καταργηθεί σήμερα. όπου θέλουν να διατηρήσουν την παράδοση δίνει η εκκλησία ένα φιλοδώρημα στον τυχερό, χωρίς να περιφέρει το Σταυρό. Περισσότερο να τονίσουμε ότι όπου δε γίνεται η ανάδυση από ειδικούς κολυμβητές δεν υπάρχει θέμα και περιφοράς του Σταυρού. Συνήθως σήμερα την περιφορά του Σταυρού την κάνει ο παπάς, όπου γυρνάει τα σπίτια και φωτίζει. Αυτό γινότανε και στον Πόντο, σε πολλά μέρη· ο εφημέριος έκανε την περιφορά (Αργυρούπολη, Άνω Αμισός, Κάρς, Τοχούζ, Μεταλλείο Ταύρου, Μανέα, Σοχούμ, Χαφίκιοϊ, Ερζιγκιάν, Μούζενα, Σούλι, Αετός και Γιατμούσ Ματσούκας, Κρώμνη, Ίμερα, Μαντρία, Λιαρή ...).

Δεν είναι όμως και σπάνιες οι περιπτώσεις που το Σταυρό τον γυρνούσε στα σπίτια, μόνος του ή με τον εφημέριο, ο τελευταίος πλειοδότης σ' ένα είδος διαγωνισμού προσφοράς και ταμάτων.

Τα έσοδα από την περιφορά, σε πολλές περιοχές, τα έδιναν στην εκκλησία, στο σχολείο, σε φιλανθρωπικές αδελφότητες και σε πολλά μέρη ήσαν δικαιώματα του παπα, γιατί τότε δεν έπαιρναν μισθό οι ιερείς.

«Στην Τραπεζούντα τα έσοδα τα έπαιρνε η Ιερά Μητρόπολη για το Ταμείο πτωχών ή το Φροντιστήριο (Γυμνάσιο).

Στα χωριά των Σουρμένων (Τσίτα, Καρακατζί, Μουλγκάντων ...), της Ματσούκας (Σούλι, Καλέν, Γιατμούσ) και στη Μούζενα είχαν το έθιμο να γυρνούν το Σταυρό και σ' άλλες ενορίες ομάδες νέων. Μάλιστα οι «σταυροφόροι» βιάζονταν ποιος θα πρωτοπεράσει από τα σπίτια και άλλων ενοριών. Τις προσφορές του κόσμου δεν τολμούσε κανείς να τις οικειοποιηθεί.

Στο χωριό Κουνάκα Ματσούκας η περιφορά γινότανε από νέους, οι οποίοι έπαιρναν το Σταυρό ύστερα από ένα είδος δημοπρασίας. Αν κατά την περιφορά έβγαζαν περισσότερα απ' αυτά που έδωσαν, τη διαφορά την έδιναν στην Εκκλησία. Και στο χωριό Τετράλοφο Κοζάνης, όπου υπάρχουν πολλές οικογένειες από την περιοχή Ματσούκας, νέοι του χωριού γυρνούν το Σταυρό για λογαριασμό της Εκκλησίας, υστέρα από την κατάδυση που γίνεται στην «Μπάρα».

Το δάκλυμαν (το ξέπλυμα).

Όσες φορές οι Πόντιες νοικοκυρές είχαν την εντύπωση ότι ορισμένα οικιακά σκεύη είχαν μαγαριστεί από κάποια αιτία (γλύψιμο των σκευών από σκύλο, γάτα, ποντίκι ή μαγάρισμα από μαισσάδες), τα θεωρούσαν ακάθαρτα και τα απολύμαναν, τα ξέπλυναν (εδάκλυναν άτα) με αγιασμό και τα χρησιμοποιούσαν χωρίς επιφύλαξη.

Διάφορα άλλα τοπικά έθιμα (μη κοινά).

Το Σταύρωμαν.

Στο χωριό Τσίτα των Σουρμένων (ίσως και σ' αλλά χωριά) το βράδυ της παραμονής των Φώτων άναβαν στο τζάκι κούτσουρα και το σταύρωναν με κλαδιά ροδάφινου (λάουρο - δαφνοκέρασο) και έριχναν στη φωτιά του τζακιού κρασί «σταυροειδούς». Αυτό το έθιμο το είχαν και τα Χριστούγεννα και το Νέο Έτος, και σταύρωναν με κλαδιά μηλιάς και ελιάς.

Σταύρωναν και πίστευαν, όπως φαίνεται, ότι με τη δύναμη του Σταυρού εξασφαλίζεται υγεία και ευτυχία και εξουδετερώνονται τα κακά πνεύματα, που, κατά τη λαϊκή φαντασία, έμπαιναν στα σπίτια το Δωδεκάημερο από την καπνοδόχο ή την κλειδαρότρυπα.⁶⁷

Τα «κάλαντα» των Φώτων.

Το έθιμο του ψαλσίματος «καλάντων» την παραμονή των Φώτων δεν το βρίσκουμε σ' όλες τις περιοχές του Πόντου. Βέβαιο είναι ότι έφαλλαν καλαντόφωτα στην Τραπεζούντα, στην Αργυρούπολη, στο Τοχούζ, στα Κοτύωρα, στη Νικόπολη, στη Σινώπη, στα Πλάτανα, στο Σταυρί, στην Τσίτε, στο Ωραιόκαστρο και σε ελάχιστους οικισμούς της Σάντας. «Σήμερα τα Φώτα και ο φωτισμός ...».

Στο Χωριό Κεϊς - Ουλού του Νομού Άγκυρας, εκτός από τα Κάλαντα καλός καιρός τη Μάναμτζας τα χρόνια (όνομα υπεραιωνόβιας γυναικάς) έφαλλαν, όπως και στο Ερζιγκιάν: Σήμερα τα Φώτα κρά-κρά-κρά η πόρτα ...

Στην Οινόη όμως και στα χωριά των Σουρμένων (Τσίτα - Καρακατζί -Μαλκάντων κ.α.) καθώς και στα χωριά της Κερασούντας

⁶⁷ Σε πολλά μέρη σταύρωναν πόρτες και παράθυρα με αναμμένο κερι των Φώτων, για να απαλλαγούν από την επήρεια των δαιμόνων. Στη Σινώπη κολλούσαν τέσσερα κεριά στους τέσσερις τοίχους του δωματίου, για να φύγουν οι «έξω απ' εδώ». Στο χωριό Τσοράκι Οινόης του Πόντου σταύρωναν το τζάκι με κρασί την παραμονή των Φώτων ή με ούζο.

(Σούλι, Αετός, Γιατμούσ) έλεγαν βυζαντινά κάλαντα:

«Από της ερήμου ο Πρόδρομος

ήλθε να βαπτίση τον Κύριον.

Βέβαιον βασιλέα εβάπτισε,

εις τον Ιορδάνην τον ποταμόν.

Τηγενείς, σκιρτάτε και χαίρεσθε

τάξεις των Αγγέλων, ευφραίνεσθε.

.....

.....

Κάτω εις τον Ιορδάνην τον ποταμόν

στέκεται η Παναγία η Δέσποινα.»

Το θήμισαν.

Εκτός από την παραμονή των Χριστουγέννων και του Νέου Έτους, και τα Θεοφάνεια στα δέκα ελληνικά χωριά των Σουρμένων ομάδες νέων και εφήβων, με επικεφαλής συνήθως τον έφορο του Σχολείου, εθύμιζαν για να ευχηθούν και να συγκεντρώσουν χρήματα για φιλανθρωπικούς σκοπούς. Στο χωριό Τσίτα, την παραμονή των Φώτων, η Εκκλησιαστική Επιτροπή και η Σχολική Εφορία, με συνοδεία οπλοφόρους νέους γυρνούσαν τα σπίτια και μάζευαν χρήματα από εθελοντικές προσφορές, και τα παράδιναν για τις ανάγκες του Σχολείου. Αυτή την ομάδα την έλεγαν οι θημιστάντ'. Το ίδιο έθιμο υπήρχε και στην Αργυρούπολη, στην Τραπεζούντα, στην Κερασούντα, στη Ματσούκα και στο Μεταλλείο Τάυρου, καθώς και σε χωριά του Ακ Δαγυ Ματέν.

Οι θημιστάντ' έφαλλαν εκκλησιαστικούς ύμνους της ημέρας. Σε πολλές περιοχές ήταν διαδεδομένο το έθιμο της επισκέψεως των σπιτιών, της συγκεντρώσεως χρημάτων για κοινωνικούς σκοπούς και του φαλσίματος ειδικών, θα λέγαμε, «καλάντων» των Θεοφανείων. Στη Σινώπη το έθιμο το έλεγαν Καλημερίσματα.

Το φωτοκέρ'.

Στην Ήμερα στη Λειτουργία των Φώτων και κατά την ώρα του Μεγάλου Αγιασμού οι φιλακόλουθοι κρατούσαν κεριά (ή λαμπάδες) αναμμένα. Αυτό το έθιμο είναι κληρονομιά από την εποχή που καθιερώθηκε η γιορτή των Θεοφανείων. Ένας ακόμη λόγος που η γιορτή αυτή ονομάστηκε και «Εορτή των Φώτων» είναι που την ημέρα

αυτή η εκκλησία εφωταγωγείτο και από τις αναμμένες λαμπάδες των φιλακόλουθων. Όταν γύριζαν στο σπίτι έσβηναν το κερί μέσα σε αγιασμό. Έτσι το κερί εκείνο (το κουτσοκέρι) γινότανε φωτοκέρ' και το κρατούσαν για φυλακτο. Το φωτοκέο πίστευαν ότι είχε τη δύναμη να τους φυλάει από μια κακιά ώρα και να απομακρύνει τα κακά πνεύματα.

Στο χωριό Τσίτε (ή Τσίτη Αργυρούπολης), με αναμμένο κερί των φώτων εχάντιζεβαν (τσουρούφλιζαν) τα τριχώματα του μαστού της αγελάδας (τη χτηνί τα ροϊά), που είχε γεννήσει, για να μη σαμανάζ', για να μην πρηστεί ο μαστός της «λεχώνας».

Στο χωριό Όλεσα Τραπεζούντας φωτοκέρ' έλεγαν το κερί που, αναμμένο, την ημέρα των Φώτων το φέρνανε στο σπίτι, κάνανε σταυρό στην πόρτα, ανάβανε μ' αυτό την καντήλα, και εχάντιζεβαν τα ροϊά (μαστάρια) της αγελάδας, για να κατεβάσει γάλα και για να αρμέγεται εύκολα.

Τ' άλυκον η πίττα.

Στη Σάντα, την παραμονή των Φώτων εποίν'ναν τ' άλυκον την πίτταν. Η αλμυρή πίττα γινόταν από καλαμποκίσιο (τζουπαδένευ) αλεύρι και την ζύμωνε ένα πρωτότοκο κορίτσι (πρωτικάρ'). Εκείνοι που θάτρωγαν από την αλμυρή πίττα έπρεπε να είναι νηστικοί. Τη νύχτα, που ήταν επόμενο να διψάσουν, οποίο πρόσωπο έβλεπαν στον ύπνο να τους δίνει νερό, αυτό θα ήταν και ο εκλεκτός της ή η εκλεκτή του. Το έθιμο αυτό κρύβει όχι μόνο τη λαχτάρα να βρει την εκλεκτή του ο νέος ή η νέα τον εκλεκτό της, αλλά και τη θρησκευτική πίστη, πώς η Αγία Μέρα που έρχεται θα φωτίσει το αβέβαιο και σκοτεινό αύριο και θα φανερώσει το σύντροφο της ζωής μας.

Το τάξιμον.

Στις περιοχές και στα χωριά, όπου δεν γινόταν τελετή καταδύσεως, μετά την ιεροτελεστία του αγιασμού υπήρχε το έθιμο να καλούνται οι Χριστιανοί για να κάνουν τάματα, να τάξουν ένα χρηματικό ποσό. Οι εισπράξεις από τα τάματα εκείνης της ημέρας δίνονταν στα Σχολεία, στα Φιλόπτωχα ταμεία ή στην Εκκλησία (Αργυρούπολη, Κερασούντα, Σούλι, Αετός [Καλέν], Γιατμούς, Τοχούζ, Ίμερα, περιοχή Ματσούκας, Τραπεζούντας).

Σε μερικά μέρη είχαν το έθιμο, όποιος έδινε το μεγαλύτερο τάμα,

ο Σταυρός πρώτα στο δικό του το σπίτι πήγαινε από τον παπά, που τον συνόδευαν και οι Επίτροποι της Εκκλησίας.

Τα φωτιάς.

«Στις τουρκόφωνες περιοχές τα παιδιά, κατά την βραδιά των Φώτων, συγκεντρώνουν τσάχνα στο προαύλιο της εκκλησίας. Καλούν τον κόσμο με τα σήμαντρα του Ναού. Και αφού συγκεντρώνονται το πλήθος, γινότανε διαγωνισμός για να αναδειχθεί ο άξιος που θα ανάψει τα τσάχνα. Μόλις έδινε το σύνθημα ο παπάς με το δικό του τάμα, ακολουθούσεν ο κόσμος τις προσφορές του με τάματα ως ότου ανεδεικνύετο ο τελευταίος πλειοδότης που πρόσφερε το ακριβότερο τάμα. Αυτός αναδεικνύονταν ο άξιος και τον καλούσεν ο παπάς να δώσει φωτιά στα τσάχνα. Πλησίαζε. Έκανε το σταυρό του και άναβε τον όγκον από τα τσάχνα για να παρακολούθηση το πλήθος τις τολύπες των καπνών, διότι ο όγκος όπως σηκώνονταν ο καπνός από τις τολύπες προμήνυε την εσοδεία της χρονιάς. Όσο μεγάλος, τόσο και η εσοδεία καλύτερη ...».

Το άναμμα μεγάλων πυρών έχει και την έννοια καθαρισμού. Στην παραπάνω περίπτωση η καλή εσοδεία προϋποθέτει εξουδετέρωση των δυσμενών συνθηκών, που μπορεί να φέρουν τα κακά πνεύματα. Έτσι με την πυρά και το σταυρό και την δύναμη Εκείνου που έρχεται να βαπτιστεί απομακρύνονται «Πάσαι αί εναντίον» της ευφορίας «Δυνάμεις».

Εξάλλου από τα προχριστιανικά χρόνια τα φωτιάς, οι φωτιές, «τότε ακριβώς που παρουσιάζονται οι χειμερινές τροπές του ήλιου», θεωρούνται σύμβολα υγείας, γονιμότητας και καθαρισμού.

Τα πλυντήρια.

Στο χωριό Δεμίρ Καπού του Καρς, απέκτησαν και ένα άλλο έθιμο, επηρεασμένοι από τους γηγενείς.

Στην πομπή που σχηματίζεται για την τελετή της καταδύσεως, εκτός από τα εξαπτέρυγα, τις λαμπάδες, το Σταυρό, οι χωρικοί φέρνουν μαζί τους από την εκκλησία και εικόνες, τις οποίες βουτούν - βαπτίζουν στο ποταμάκι του χωριού τους, όπου γίνεται η κατάδυση του Σταυρού.

Το έθιμο αυτό, του βουτήγματος των εικόνων στα νερά την ημέρα των Θεοφανείων, θυμίζει τα «πλυντήρια» των αρχαίων

Ελλήνων, που έπλυναν, κάθε χρόνο, το ξόανο της Αθήνας στη Φαληρική θάλασσα. Σε αλλά μέρη περιφέρουν τις εικόνες στο χωριό, στο χωράφια και γύρω στην εκκλησία και «ούτω τοποθετούν όλην την περιοχήν εντός ιερού κύκλου, τον οποίον οι δαίμονες αδυνατούν να υπερβούν ...».

Το άναμμα κεριών στο σπίτι την παραμονή.

Σχεδόν σ' όλο τον Πόντο και τον Κανκασο (όπως και στην Κωνσταντινούπολη και στην Ανατολική και Δυτική Θράκη) ο Ποντιακός λαός είχε και ένα άλλο πατροπαράδοτο έθιμο, που τον έφερνε σε πνευματική και ψυχική επαφή με τους νεκρούς του.

Εκτός από το άναμμένο καντήλι και το συνηθισμένο θυμιάτισμα του Σαββατοκύριακου και κάθε μεγάλης γιορτής, την παραμονή των Θεοφανείων το βράδυ έπρεπε να κάινε τόσα κεριά όσοι ήσαν οι πεθαμένοι του σπιτιού, μαζί μ' ένα ακόμη κεριό για τον άγνωστο νεκρό.

Συνήθως αυτά τα κεριά τα άναβαν (πολλές οικογένειες) γύρω γύρω στο νησιτίσιμο τραπέζι της παραμονής, το οποίο μάλιστα δεν το σήκωναν, για να φωτίσει την επομένη ο παπάς τα «περισσεύματα των κλασμάτων». Σε μερικά μέρη της Τραπεζούντας, στο τραπέζι αυτό κολλούσαν και άναβαν και τόσα κεριά, όσοι ήσαν και οι ζωντανοί.

Σε πολλά μέρη άναβαν και το πρωί των Φώτων στο εικονοστάσι ένα κεριό για τους πεθαμένους τους (Αργυρούπολη, Σταυρί, Μούζενα, Τσιμερά, Κρώμνη, Σάντα, Λιαρή, Καρμούτ, Λιβιάδ', Τμερα, Τσίτη).

Στην Τραπεζούντα «συγκεντρωνόταν όλη η οικογένεια γύρω από κάποιο ταψί με άμμο ..., όπου ο αρχηγός του σπιτιού θ' άναβε τα καθιερωμένα από την παράδοση κεριά στη μνήμη των πεθαμένων συγγενών του. Και σε κάθε άναμμα κεριού, μετά την ονομασία του μνημονευομένου νεκρού, ελέγονταν από τον ίδιο και επαναλαμβάνονταν από τους παριστάμενους η γνωστή και στερεότυπη ευχή: Ο Θεόν να σχωρά τον.

Μετά την ονομασία όλων, ανάβονταν κι ένα κεριό για κείνους που πιθανόν να ξεχάστηκαν ... καθώς επίσης κι άλλο ένα γι' αυτούς που δεν είχαν κανένα να τους θυμηθεί, για τη καρίτ'ς και τ' έρημους, για τους άγνωστους μ' άλλα λόγια νεκρούς ...

Σε πολλά χωριά της Κερασούντας τα κεριά που άναβαν στο σπίτι για τους πεθαμένους τους τα έσβηναν μέσα σε αγιασμό.

Κεριά ανάβανε την παραμονή και ανήμερα και στα μνήματα που ήσαν στα προαύλια της εκκλησίας.

Πολλοί άναβαν και ανάβουν στο εικονοστάσι ένα κερι για τους πεθαμένους όπως και το πρωί των Θεοφανείων.

Είναι πολύ χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ο λαός μας έχει συνδέσει τη λατρεία του και στο σπίτι, σε μια ατομική ή οικογενειακή αυτοσυγκέντρωση και προσευχή, με θυμιατό, με καντήλα, με κερι, για να θυμηθεί και να τιμήσει, εκτός από τους Αγίους, και τους νεκρούς του, ίσως και για να τους εξευμενίσει.

Το κερι που συμβολίζει την αγνότητα, αλλά και την εύπλαστη ψυχή, και το φως του κεριού και της καντήλας, που μας θυμίζει το θείο φως και που συμβολίζει τη φωτεινή ζωή εκείνων που μαρτύρησαν και αγίασαν, αποτελούν μια τιμητική προσφορά σ' εκείνους που έφυγαν και ένα εποπτικό μέσο επαφής και συνδέσμου ανάμεσα σ' εκείνους που συγκροτούν την «θριαμβεύουσα εν ουρανοίς Εκκλησία» και σ' εμάς που αποτελούμε μέλη της «αγωνιζομένης και στρατευόμενης» Εκκλησίας. Το κερι και το καντήλι σύμβολα μνήμης, τιμής και μνημοσύνης σ' εκείνους που, μεταξύ άλλων, μας κληροδότησαν τόσο ωραία λατρευτικά έθιμα.

Το δέντρο της «Ανατολής».

Μου ήταν πολύ δύσκολο να εξακριβώσω αν στον Πόντο (και μέχρι τότε) είχαν το έθιμο του Χριστουγεννιάτικου δέντρου. Λέγω μέχρι τότε, διότι το ότι το Χριστουγεννιάτικο δέντρο ήταν γνωστό στην Ανατολή δεν υπάρχει πια αμφιβολία. Την πλάνη, ότι το δέντρο αυτό μας ήρθε από τη Δύση, τη διέλυσε μια πολύ ενδιαφέρουσα ερευνά και μελέτη του καθηγητή κ. Καλοκύρη Δ. Κωνσταντ. ο οποίος αποδεικνύει ότι το Χριστουγεννιάτικο δέντρο έχει την καταγωγή του στην Ανατολή, απ' όπου πέρασε στη Δύση και ήρθε στην Ελλάδα «ως αντιδάνειον». Αν θυμηθούμε μάλιστα ότι στους τέσσερις πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες τα Χριστούγεννα και τα Θεοφάνεια γιορτάζονταν μαζί, τότε, χωρίς να διακινδυνεύσουμε τη σοβαρότητα του θέματος, μπορούμε να πούμε ότι το έθιμο του δέντρου γινότανε ή διαρκούσε ως και τα Φώτα.

«Σε πολλά χωριά του Καρς το Χριστουγεννιάτικο δέντρο, που το διατηρούσαν ως την ημέρα των Θεοφανείων, το ετοίμαζαν τα Σχολεία. Το στόλιζαν με φαναράκια, ξηρούς καρπούς, με μήλα και πορτοκάλια. Μ' αυτό το δέντρο μαθητές, με επικεφαλής δάσκαλο, γυρνούσαν τα σπίτια, έβαλλαν τα κάλαντα και μάζευαν χρήματα για το Σχολείο τους».

Στο χωριό Ίμερα του Πόντου το δέντρο των Χριστουγέννων, που το διατηρούσαν ως τα Θεοφάνεια, το ετοίμαζε και το στολίζε το Σχολείο. Το δέντρο συνήθως ήταν πεύκο (τεζίν) και τα στολίδια του (ψάρια, πουλιά, άστρα, σταυρός, κεράκια και προ παντός γυάλινα και χρωματιστά μήλα) τα έστελναν από την Τραπεζούντα ευκατάστατοι ομοχώριοι. Αν κρεμούσαν νωπά πορτοκάλια ή μήλα, τα περιτύλιγαν (τα έντυναν) με ένα είδος λεπτού χρυσόχαρτου, που το έλεγαν βαράχ. Μ' αυτό έντυναν και την ψύχα (καντζίν - καντζία) ξηρών καρπών, για να στολίσουν το ταψί (το σινίν) των κολύβων.

Απερίγραπτη ήταν η χαρά των μαθητών όταν καμάρωναν το τεράστιο και καταστόλιστο δέντρο.

Ο Θεόν καν'νάν κι ανασπάλ'.

Οι Πόντιοι δεν περιορίζονταν (και δεν περιορίζονται) να εκδηλώνουν τις θρησκευτικές τους αρχές μόνο με ορισμένα θρησκευτικά καθήκοντα και έθιμα. Τα χριστιανικά βιώματα τους συχνά έφταναν, ως μυστική ιεροτελεστία, στο κατώφλι και στην πόρτα του ανήμπορου και εκτελούσαν το μυστήριο της αγάπης, θυσία και προσφορά στο γείτονα, το γνωστό και τον άγνωστο, τον άρρωστο και τον πονεμένο. Ο Θεόν καν'νάν κι ανασπάλ', έλεγαν.

Όπως τα Χριστούγεννα, την Πρωτοχρονιά και το Πάσχα, έτσι και την παραμονή των Θεοφανείων πολλά σπίτια - πολλές οικογένειες - γίνονταν αντικείμενο φροντίδας και αγάπης.

Κατά το Δωδεκαήμερο, όπως και τα Άμπροήμερα, θρησκευτικά και κοινωνικά έθιμα συναντιούνται και αλληλοσυμπληρώνονται.

Γι' αυτό και στα Θεοφάνεια δε λείπουν τα έθιμα της επισκέψεως στα σπίτια, προ παντός σ' εκείνων που γιορτάζουν, καθώς και τα γλέντια, τραπέζια, χοροί και τραγούδια, με τη λύρα και τα λυράρη.⁶⁸

Κούντουρος (Φεβρουάριος).

Ο κούντουρον εν λειψός
εν ολίγον πα ζαντός.

Ο Φεβρουάριος λέγεται Κούντουρος ίσως για την κοντή ουρά και Κούτσουρος, γιατί το τέλος του ήταν κατά κάποιον τρόπο κουτσουρεμένο. Θεωρείται γενικά σα μήνας της γρουσουζιάς, του πένθους και ακατάλληλος για την έναρξη έργου ή σπουδαίας

⁶⁸ Τανιμανίδης Π., 1983, σελ. 323-363.

επιχείρησης, λ.χ. οικοδομής οικίας, γάμου, ταξιδιού κτλ.

Οι γιορτές του μήνα αυτού εφυλάττοντο σοβαρώς εις αργία.

Τ' Υπαπαντής ή τη Παπαντής. Τη δεύτερη ημέρα του Φεβρουαρίου τηρείται αυστηρά αργία. Δεν επιτρέπεται καμία εργασία. Όθεν η δοξασία «ναῖλλοι εκείνον π' ἔκαμεν τα δύο τη Κουντούρ' τη Παναγίας! Μήτε η τζέπρ' αφίν'άτον μήτε ανεχετία» (αλοίμονο σ' εκείνον, που δούλεψε την δευτέραν Φεβρουαρίου, ούτε η λέπρα τον αφήνει, ούτε η ανέχεια).

Την ίδια ημέρα αρχίζει το ζευγάρωμα των πουλιών. Επίσης, όποιος δε χόρταινε, έμενε πάντοτε πεινασμένος.

Τ' Αεννί' τη Κοτζοκεφάλου. Γιορτάζεται και τηρείται αργία η εορτή της 24 Φεβρουαρίου στη μνήμη της εύρεσης της κεφαλής του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, γιατί από την ημέρα αυτή αρχίζουν νά ανέρχονται προς την κορυφή οι χυμοί των δένδρων. Την ίδια ημέρα έβγαζαν τις κυφέλες των μελισσών από τους κλειστούς χώρους σε υπόστεγο και άνοιγαν λίγο τις εισόδους τους για νά αερίζονται τα ευλογημένα αυτά έντομα.

Από την 20 Φεβρουαρίου μέχρι της 9 Μαρτίου, δηλ. οι εννέα ή οκτώ τελευταίες ημέρες του Φεβρουαρίου και οι πρώτες εννέα του Μαρτίου λέγονταν λυκοχάντζα, γιατί η λύκαινα βρίσκεται σε γενετήσιο οργασμό και επικρατεί συνήθως μεγάλη κακοκαιρία.

Ο κουκαράς.

Ο κουκαράς ήταν αποκριατικό έθιμο, για νά φοβερίζουν οι μάνες τα παιδιά κάθε φορά που θα ζητούσαν νά χαλάσουν τη σαρακοστή, ζητώντας επίμονα νά φάνε ωβόν, τυρίν', γάλα, γιουγούρτι και βούτορον, και για να ξέρουν οι αγράμματες γυναίκες των χωριών, που βρίσκονταν στα παρχάρια, πότε θα ερχόταν το Πάσχα. Η διάρκεια του κουκαρά κρατούσε εφτά εβδομάδες, όσες ήταν και οι εβδομάδες της Μεγάλης Σαρακοστής.

Μόλις τρώγανε, το βράδυ της Μεγάλης Αποκριάς, και πήγαιναν τα παιδιά νά κοιμηθούν, η μάνα έπαιρνε ένα μεγάλο κρεμμύδι ή έναν τρανόν καρτόφ' (μεγάλη πατάτα) κι έκανε τον κουκαρά, μπηγοντας γύρω της εφτά φτερά κότας, όσες ήταν και οι εβδομάδες της Μεγάλης Σαρακοστής. Ύστερα, τον κρεμούσε μ' ένα σκοινί σ' ένα μαδέρι του ταβανιού, στο δωμάτιο που έμεναν, κι εκεί αιωρούνταν απ' τον αέρα ή από το χέρι της μάνας, κάθε φορά που τα παιδιά ζητούσαν επίμονα νά χαλάσουν τη Σαρακοστή. Το φτερωτό τούτο σκιάχτρο, που έπαιρνε

φανταστικές διαστολές στα μάτια των παιδιών, τα 'κανε νά υποχωρούν και να σταματούν τις γκρίνιες και τα κλάματα, γιατί η μάνα κουνώντας με το χέρι της τον κουκαρά, έλεγε με αυστηρό και πειστικό τρόπο:

- Μη! ... θα τρώει σε ο κουκαράς! Θα τρώει σε ο πότσαλον!».

Και τα παιδιά, μπροστά στον κίνδυνο νά τα φάει ο κουκαράς, σταματούσαν το κλάμα, για νά το επαναλάβουν άλλη μέρα, που ο οργανισμός τους θα ζητούσε αρτυμένο, για νά συντηρηθεί. Για νά ξέρουν οι αγράμματες γυναίκες των ορεινών χωριών πότε θα ερχόταν το Πάσχα, κάθε Κυριακή έβγαζαν και από ένα φτερό από τον κουκαρά, ώσπου έφταναν στο τελευταίο φτερό, και τότε καταλάβαιναν πώς άρχισε η Μεγάλη Βδομάδα, κι άρχιζαν κι αυτές νά ετοιμάζονται για το Πάσχα.

2.2.3. Άνοιξιάτικα (από 1^η Μαρτίου μέχρι τέλη Μαΐου).

Μάρτ'ς (Μάρτιος)

Ο Μάρτς' έρται και δα βαίν
άλλ' τις παγών και άλλ' τα τις χουλέν.

Μάρτς φέρι τα χελιδόνια
κελαϊδούν, και λύν' τα χιόνια.

Έρθεν ο Μάρτς αγέλαστον
και ο Θεοχάλαστον.

Οι ασθενικοί συνήθως απέθνησκαν τον Μάρτιο και λέγεται χαρακτηριστικός «ας δαβαίν' αποπάν' ατ' ο Μάρτ'ς κ' επεκεί τερούμ' άτον» (ας περάσει αποπάνω του ο Μάρτης και έπειτα τον βλέπουμε).

Τ' Αε-Σεράντων.

Πιστεύεται ότι την 9 Μαρτίου, ημέρα της μνήμης των αγίων τεσσαράκοντα μαρτύρων, ξυπνούσαν από τη νάρκη όλα τα άγρια ζώα και μάλιστα η αρκούδα. Και χάρη αστειότητας εγιουχάϊζαν (κοροΐδευαν) εκείνους, που τυχαία εμφανίζοταν την ημέρα αυτή σε ξένες συνοικίες ή σε ξένο χωριό όπως την αρκούδα. Την ίδια ημέρα τελείωναν και το λυκοχάντζα.

Επικρατούσε συνήθεια όπως την ημέρα τ' Αε-Σεράντονος να ετοιμαστεί φαγητό από σεράντα λοέν ναμάτα (σαράντα λογιών φραγώσιμα), κυρίως λαχανικά, τα οποία μάζευαν από τους αγρούς. Αν δεν υπήρχαν χορταρικά, παρασκεύαζαν φαγητό με σαράντα φασόλια

ή με σαράντα φάβατα (κουκιά) ή ζυμαρικά. Όθεν και το γνωμικό «σεράντα φά, σεράντα πιά, σεράντα δός για την ψή σ' και σεράντα ρούζον 'ς την ηήν'.

Τ' Ευαγγελισμού, στις 25.

Γινόταν μονεγκλησία και στους εκκλησιαζόμενους διενέμοντο πρώτιστα μανουσάκια (πανσέδες αγρών). Η γιορτή του Ευαγγελισμού έπεφτε συνήθως μέσα στη νηστεία της Τεσσαρακοστής. Κατέλυε το - ψάρι και οι κάτοικοι απαραίτητα προμηθεύονταν ψαρικά και προπάντων χαψία, (γαύρος-μαρίδα), από την Τραπεζούντα.

Τη γραΐας τα ποράνα. Κατά παράδοση ο Μάρτιος έκαμε βαρυχειμωνιά και όταν βγήκε, ανακουφίσθηκε ο κόσμος. Με περισσότερο ενθουσιασμό μία γριά χάιδεψε τις γίδες της και είπε περιφρονητικά «εξέβεν ο Μάρτ'ς, εξέβεν και το τάρτ' χάιτε κουτίτσα μ' 'ς σον παρχάρ'» (βγήκε ο Μάρτης, βγήκαν και τα βάσκανα, εμπρός κατσίκες μου πάμε στον θερινό βοσκότοπο). Όταν άκουσε ο Μάρτιος τα περιφρονητικά λόγια της γραΐας, θύμωσε υπερβολικά. Πάρεκάλεσε τον Απρίλιο νά του δανείσει για λίγο τις τρεις πρώτες ημέρες του. Ο Απρίλιος δέχθηκε. Τότε ο Μάρτιος έκαμε μεγάλη κακοκαιρία και φοβερό κρύο. Η γραΐα για νά μην παγώσει πλησίαζε περισσότερο στη φωτιά, ώσπου χώθηκε κάτω από το καζάνι και κάηκε. Με αυτόν τον τρόπο τιμωρήθηκε η γριά, τις δε κακοκαιρίες των τριών τελευταίων ημερών του Μαρτίου και των τριών πρώτων ημερών του Απριλίου ονόμασαν «τη γραΐας τα ποράνα» (οι μπόρες της γριάς).

Με την ημερομηνία περίπου αυτή συνέπεσε, κατά παράδοση, και ο θάνατος της οσίας Μαρίας της Αιγύπτιας. Λέγεται ότι όταν η οσία έκανε το εκατοστό αμάρτημα της, «ενενήντα εννέα κι αλλ' έναν εκατόν», μετανόησε πικρά και απεσύρθηκε πια στην έρημο, όπου απέθανε και το σώμα της έμεινε άταφο για έξι ημέρες, κατά τις οποίες επεκράτησε δεινή κακοκαιρία.

Απρίλτς (Απρίλιος)

Έλθεν Απρίλτς για γρύλιζον
την γραΐαν κατρακύλιζον.

Για την αστάθεια του καιρού κατά το μήνα Απρίλιο λέγεται χαρακτηριστικά «Απρίλτς έρται και περάν', τ' άλλο κλαίει, τ' άλλο γελά» (ο Απρίλιος έρχεται και περνά, άλλοτε κλαίει και άλλοτε γελά).

Επειδή, όπως είδαμε προηγουμένως, ο Απρίλιος συνετέλεσε

στην καταστροφή της απερισκεπτής γριάς και προκάλεσε την αντιπάθεια του κόσμου, ο οποίος χάρη εμπαιγμού έλεγε «Απρίλη - γρίλλη γρύλτσον, την γραάαν κατρακύλτσον» (Απρίλη φοβέρισε, τρίζε τα δόντια σου, την γριά κατρακύλησε).

Το «πρωταπριλιάτικο -φέμα» μας ήλθε από την παραλιακή ζώνη. Το έθιμο νά γελάσει ο ένας τον άλλον εφηρμόζετο την 7 Μαΐου.

Πασχαλινά έθιμα στα Σούρμενα.

Μεγάλη Πέφτ' έλεγαν τη μέρα εκείνη. Από νωρίς το πρωί πήγαιναν νηστικοί στην εκκλησία για νά μεταλάβουν. Όταν γύριζαν σπίτι, μετά την απόλυση της εκκλησίας, έβαφαν τα φαλμένα ωβά με κόκκινη βαφή. Για το βάψιμο των αβγών χρησιμοποιούσαν επίσης και κρομμυδότσουφλα, που έβγαζαν χρώμα ανοιχτό καφετί. Μερικά αβγά τα έβαφαν με μελάνη χρώματος μώβ, και τα πήγαιναν στο νεκροταφείο τη Δευτέρα του Θωμά. Τα περισσότερα αβγά τα έβαφαν το Μεγάλο Σάββατο.

Για το έθιμο της βαφής των κόκκινων αβγών μας διηγήθηκε η Σοφία Σουντουλίδου από το χωριό Μουλκάντων την εξής παράδοση: «Ήταν, λέει, μια Εβραιοπούλα που είχε στην ποδιά της αβγά. Καθώς πήγαινε νά τα πουλήσει στο παζάρι, συναντάει στο δρόμο μιαν άλλη Εβραιοπούλα. Της λέει αυτή:

- Ανέστη ο Χριστός ! Πες κι εσύ το ίδιο!

- Δεν το πιστεύω, της απαντάει η άλλη. Τότε μόνο θα πιστέψω, αν κοκκινίσουν τ' αβγά που έχω στην ποδιά μου ...

Κοκκίνισαν τ' αβγά κι έτσι πείστηκε η άπιστη Εβραιοπούλα. Από τότε βάφουν κόκκινα τ' αβγά».

Άλλη εκδοχή για το έθιμο αυτό εκφράζεται από τη Σοφία Λαγινοπούλου, πληροφορήτρια από το χωριό Κελόνσα. Λέει ότι στο τραπέζι του Μυστικού Δείπνου είχε ο Χριστός κόκκινα αβγά, και από τότε επεκράτησε η συνήθεια αυτή.

Το πρωί της Μεγάλης Πέμπτης έφτιαχναν και τα λεγόμενα κερκέλλα, ζυμωτά με αβγά και μαγιά. Έδιναν σ' αυτά σχήμα πλεξούδας, και γύρω -γύρω έκαναν από το ίδιο ζυμάρι αλυσίδα. Έβαζαν από πάνω και 6-7 αβγά για στολίδι. Έφτιαχναν επίσης και τσουρέκια, με τα ίδια υλικά, χωρίς νά τα στολίσουν με κόκκινα αβγά όπως τα κερκέλλα.

Το βράδυ πήγαιναν στην εκκλησία ν' ακούσουν τα 12 Ευαγγέλια. Παίρνανε μαζί τους και το καλαθάκι, όπου είχαν

τοποθετήσει τόσα κόκκινα αβγά όσα και τα μέλη της οικογένειας. Έβαζαν δύο αβγά παραπάνω, ένα της Παναγίας της εικόνας και ένα του φτωχού. Στο ίδιο καλαθάκι έβαζαν λίγο αλάτι και λίγο μπαμπάκι. Το καλαθάκι το τοποθετούσε ο παπάς στο ιερό της εκκλησίας, κάτω από την Αγία Τράπεζα. Έμεναν εκεί για να λειτουργηθούν ως την Ανάσταση. Καθένας έγραφε σε χαρτάκι τ' όνομά του, για να μην μπερδευτεί το δικό του καλαθάκι με τα άλλα.

Στη λειτουργία της Ανάστασης, μετά την απόλυση της εκκλησίας, η κάθε οικογένεια έπαιρνε από το χέρι του παπά το καλαθάκι της. Όταν γύριζαν στο σπίτι, έτρωγε καθένας το διαβασμένο αβγό του. Ήταν το πρώτο φαγώσιμο που έβαζε στο στόμα του τη μέρα εκείνη. Το ωβόν τη Παναγίας το βάζανε στο εικονοστάσι. Το αλάτι το ρίχνανε στ' απόπλυμ, ένα είδος χορτόσουπας με λαχανικά και αλεύρι, τροφή των γελαδιών. Το διαβασμένο μπαμπάκι το φύλαγαν στο εικονοστάσι με τα εικονίσματα. Έφτιαχναν μ' αυτό αποκάπνιαμαν, όταν αρρώσταινε κανένα παιδί. Δηλαδή το καπνίζανε με το θυμιατό, για να γίνει καλά.

Στην εκκλησία έρχονταν και χανούμισσες, κρυφά από τους άντρες τους, για ν' ακούσουν τα 12 Ευαγγέλια. Πίστευαν ότι το άκουσμα τους ασκεί θεραπευτική επίδραση στους αρρώστους τους. Για να μη γίνουν αντιληπτές οι χανούμισσες από τυχόν ομόθρησκους τους, ζητούσαν από τις χριστιανές να τις δανείσουν τα κεφαλομάντηλα τους. Οι δικές μας τις επέτρεπαν βέβαια να μπουν στην εκκλησία, εξόρκιζαν όμως τις χανούμισσες να μην προσβάλλουν τη χριστιανική θρησκεία. Αυτές τις καθυσόχαζαν λέγοντας: «Κουρπάν ολαγίμ αντεντινιζέ, ντιλίμ κεσιλσίν! (= Να γίνω θυσία για το έθιμο σας, να κοπεί η γλώσσα μου!)».

Μετά την απόλυση της εκκλησίας, γύριζαν οι πιστοί στα σπίτια τους.

Κρατούσαν κεριά αναμμένα, απ' αυτά που είχαν καθώς άκουγαν τα 12 Ευαγγέλια. Όταν έφταναν στα σπίτια τους, τα έσβηναν και τα τοποθετούσαν στο εικονοστάσι.

Μέρα μεγάλου πένθους ήταν η Μεγάλη Παρασκευή. Έμεναν κλειστά τα μαγαζιά και τα εργαστήρια, δε δούλευε κανείς, ήταν αμαρτία. Από το πρωί άρχιζε η εκκλησία, χτυπούσαν οι καμπάνες πένθιμα. Την ώρα που διάβαζε ο παπάς, τα κορίτσια στόλιζαν τον Επιτάφιο με διάφορα λουλούδια, όπως μανουσάκια, κρίνους, τριαντάφυλλα. Κατά το μεσημέρι, πήγαινε ο κόσμος νηστικός στην

εκκλησία, για να προσκυνήσει τον Επιτάφιο.

Οι μαανάδες έβαζαν τα παιδιά τους να περάσουν τρεις φορές κάτω από το κουβούκλιο του Επιτάφιου. Πίστευαν ότι μ' αυτόν τον τρόπο θα έχουν τα παιδιά τους καλή υγεία. Και οι Τουρκάλες έφερναν τα κορίτσια τους, κρυφά από τους άντρες τους, για τον ίδιο σκοπό στην εκκλησία, και τα περνούσαν κάτω από τον Επιτάφιο, σταυρωτά, τρεις φορές.

Σ' όλα τα χωριά της Περιφέρειας Σούρμενων δεν είχαν την ίδια ώρα για να φάλλουν τα Εγκώμια της Παναγίας και να περιφέρουν τον Επιτάφιο. Στην Κελόνσα π.χ. έφελναν τον Επιτάφιο θρήνο κατά το βράδυ της Μεγάλης Παρασκευής, ενώ στο Μουλκάντων γινόταν η περιφορά του Επιτάφιου νωρίς τα ξημεράματα του Μεγάλου Σαββάτου.

Η περιφορά του Επιτάφιου γινόταν στην αυλή της εκκλησίας και οι πιστοί κρατούσαν αναμμένα κεριά. Τα λουλούδια του Επιτάφιου τα έπαιρναν σπίτι τους και τα φύλαγαν στο εικονοστάσι. Θυμιάτιζαν μ' αυτά τα παιδιά τους όταν αρρώσταιναν.

Στην εκκλησία γινόταν αγρυπνία ως το πρωί οι μαανάδες κοιμίζαν εκεί τα άρρωστα παιδιά τους, για να γίνουν καλά. Όταν γύριζαν τη νύχτα στα σπίτια τους, για να φωτίζεται ο δρόμος, κρατούσαν πυρσούς που τους έλεγαν μασαλά. Πάνω σε ξύλινο ραβδί έβαζαν κουρέλι βουτηγμένο σε πετρέλαιο και στάχτη. Το ίδιο φωτιστικό μέσο χρησιμοποιούσαν και όταν γύριζαν αργά το βράδυ σπίτι τους από τους νυφίους, σ' όλη τη διάρκεια της Μεγάλης Εβδομάδας.

Αέρτς (Άγιος Γεώργιος).

Ο Άγιος Γεώργιος ετιμούτο πολύ. Θεωρείτο προστάτης όλων και αυτόν επικαλούνται σε κάθε ανάγκη και κίνδυνο. Τον πίστευαν σαν αγιο τιμωρό κάθε αδικίας και διώκτη των κακοποιών στοιχείων. Τον αποκαλούσαν Ζανταέρ' ή Ζαντός Αέρτς για τα θαύματα και τα κατορθώματά του. Πολλοί θρύλοι και θαύματα του αγίου κυκλοφορούσαν μεταξύ των χωρικών.

Την ημέρα του Αγ. Γεωργίου ετηρείτο γενική αργία. Όλες οι εργασίες της ημέρας, μέχρι και η παρασκευή φαγητών, γινόταν την παραμονή της γιορτής. «Τ' Αεργί' την ημέρα το μελεσσίδ' πα 'κι κάμ'» (την ημέρα του Αγ. Γεωργίου και η μέλισσα δεν εργάζεται).

Η εικόνα του αγίου χρησίμευε σα φυλαχτό για τα παιδιά. Την

κρεμούσαν στο λίκνο και τον λαιμό των μικρών παιδιών. Οι νέοι κρεμούσαν στο λαιμό είδος εγκολπίου από ασήμι. Επί της μιας πλευράς ήταν σκαλιστή η εικόνα του Αγ. Γεωργίου και επί της άλλης το όνομα του ιδιοκτήτου του.

Κατά την εορτή του Αγίου προσεφέροντο σε αυτόν σαν τάματα διάφορα ζώα για θυσία. Το ζώο περιεφέρετο τρεις φορές γύρω από το ναό, έπειτα έκοβαν λίγο το αφτί του και με το αίμα που έτρεχε έχριαν λίγο τις τέσσερις γωνίες του ναού. Τα ζώα επωλούντο με πλειστηριασμό για όφελος του εκκλησιαστικού ταμείου.

Στη μονή καλογραιών του Αγ. Γεωργίου στην περιοχή Μούζαινας υπήρχε χρυσή μικροσκοπική κούνια με τον Χριστό σα βρέφος τοποθετημένη πάνω σε μικρό ασημένιο δίσκο. Πολλοί άτεκνοι γονείς Έλληνες, Τούρκοι, Αρμένιοι κλπ. προσερχόμενοι στη μονή συνεβουλεύοντο το λίκνον αν θ' αποκτούσαν παιδί. Έδιναν χρηματικό ποσό, ανασήκωναν την κούνια και την άφηναν να πέσει πάνω στο δίσκο. Αν κουνιόταν η κούνια, φανέρωνε ότι ο ενδιαφερόμενος ή η ενδιαφερόμενη είναι γόνιμος και θ' αποκτήσει παιδί, αν όμως το λίκνο έμενε ακίνητο, έδειχνε ότι ο άνδρας ή η γυναίκα δεν έχει ικανότητα τεκνοποίησης. Η κούνια αυτή λέγεται το κουνίν τ' Αεργί.

Καλομηνάς (Μάιος)
Έρθεν ο Καλομηνάς
γάλαν φα όταν πεινάς
και λιβάντσον τη σεβτάς.
Έρθεν κι ο καλομηνάς
κ φοούμαι θα πεινάς.

Πολύ επιτυχής ή Ποντιακή ονομασία του μηνός Καλομηνά, δηλ. καλός μήνας, διότι είναι κατ' εξοχήν μήνας της ομορφιάς και της θαλερότητας.

Θρύλοι και δοξασίες δημιουργήθηκαν γύρω από τον Μάιο. Έθιμα ποικίλα που ανάγονται στην αρχαιότητα διατηρήθηκαν και νέα πλάσθηκαν γι' αυτόν. Ο Μάιος θεωρείται μήνας μαγικός, δηλ. έπιαναν τα μάγια και επομένως οι μάισσες (νεράιδες) μπορούσαν νά βλάψουν. Γι' αυτό εργασίες ή ενέργειες υποκείμενες στην επίδραση των μαϊσών δεν γίνοντο.

Γάμοι δεν τελούνται το Μάιο, γιατί είχε μέρες "αποφράδες". Άλλη εκδοχή «Καλομηνά χαρά 'κι γίνεται, μαισσούνταν οι νεόπαντροι και ίλαμ η ταένυφος» (το Μάιο χαρά δεν γίνεται, προσβάλλονται από

τις μάγισσες οι νεόπαντροι και προπάντων η νεόνυμφη). Κατά το μήνα αυτόν οι νεράιδες (μάισσες) ευρίσκονται σε οργασμό κίνησης, γι' αυτό πρέπει νά είμαστε προσεκτικοί στην ομιλία μας και να μην καταφερώμεθα, εναντίον τους. Το παιδί που γεννιέται το Μάιο (Καλομηνέσ' παιδί) είναι όμορφο γελαστό, τυχερό και ρέπει προς τον έρωτα. Τ' αγόρια γίνονται αξιαγάπητα και τα ερωτεύονται όχι μόνον τα κορίτσια, αλλά και οι παντρεμένες, γιατί το αίμαν άτουν γλυκύν εν' ή τ' οστούδ'ν άτουν αγαπιέται (το αίμα τους είναι γλυκό, το κόκαλό τους αγαπιέται).

Στους οδηγούντες ζώα για βοσκή κατά το μήνα αυτό, δεν επιτρέπετο νά κάνουν δουλειά κατά την πορεία τους (πλέξιμο, γνέσιμο κ.τ.λ.), γιατί εδένοντο τα θηλυκά ζώα και δεν γαστρώνονταν.

Ο Καλομηνάς τέλος εθεωρείτο μήνας της πλούσιας παραγωγής γαλακτοκομικών προϊόντων, γι' αυτό και όταν εγίνετο σπατάλη αυτών έλεγαν «κι πειράζ', ατώρα Καλομηνας εν'». Αντίθετα, μετά το Μάιο άρχιζε η οικονομική κατανάλωση των προϊόντων της γαλακτοκομίας με τη δικαιολογία «ατώρα Καλομηνας 'κ εν» ή «ο Καλομηνας εδέβεν» (δεν είναι τώρα Μάιος, ο Μάιος πέρασε).

Η πρώτη Μαΐου γιορτάζεται μ' ενθουσιασμό. Έπικρατούσε το έθιμο της εξόδου των νέων για προϋπάντηση του Μαΐου. Γινόντουσαν διασκεδάσεις και χοροί. Έπλεκαν στεφάνια από λουλούδια των αγρών, και ποτέ δεν έκοβαν λουλούδια οπωροφόρων δένδρων. Με λουλούδια στόλιζαν τα κεφάλια των κοριτσιών, των αρνιών και τα κέρατα των αγελάδων. Την παραμονή της πρωτομαγιάς, η οικοδέσποινα έπρεπε νά φροντίζει για την πιστή εκτέλεση των εθίμων. Αργά το βράδυ ή πολύ πρωί της πρώτης Μαΐου κρεμούσε στο ανώφλι της πόρτας στεφάνι από διάφορα λουλούδια δεμένα επάνω σε ακανθωτή κυκλική βέργα αγριοτριανταφυλλιάς. Τ' αγκάθια εμπόδιζαν την είσοδο στο σπίτι κακών πνευμάτων ή των ασθενειών, τα πολύχρώμα λουλούδια εθεωρούντο σύμβολο της οικογενειακής ευτυχίας. Έπειτα ετοίμαζε το τριβιτζον και το ευχαγμένον το κολόθ'. Το τριβιτζον (τριβεργη) ήταν δεσμίδα από τρεις ίσιες φρεσκοκομμένες και με ακέραιες κορυφές βέργες μιας από αγριολεπτοκαρυά, μιας από αγριοτριανταφυλλιά και μιας από αγριοροδοδάφνη. Το ευχαγμένον κολόθ' ήταν άρτος, του οποίου μαζί με αλάτι και αλά εδάδιμα έφεραν στην εκκλησία κατά το βράδυ της Μ. Πέμπτης για νά ευλογηθούν, νά ευχάουνταν, κατά την ανάγνωση των δώδεκα ευαγγελίων.

Η οικοδέσποινα ξυπνούσε πολύ πρωί. Τεμάχιζε το ευχαγμένον

κολόθ', έτρωγεν ολίγον η ίδια και βιαστικά προσέφερε και στα άλλα αγουροξυπνημένα μέλη της οικογενείας από ένα κομμάτι. Έπρεπε όλοι νά φάγουν κάτι, πριν ακούσουν φωνή πετεινού ή κελάηδημα πουλιών και προπάντων φωνή κούκου, αλλιώς θα θεωρούνταν νικημένοι στις πράξεις τους από τα πουλιά και έτσι οι εργασίες τους ποτέ δε θα προόδευαν. Η χρονιά γι' αυτούς θα ήταν γρουσουζίκη. Από εδώ και το γνωμικό «Αϊλλοι τηνάν νικά ο κούκος στάμαν Καλομηνά!» (αλίμονο σ' εκείνον που τον νικά ο κούκος την πρωτομαγιά!).

Άλλοτε πάλι, η νοικοκυρά πήγαινε πολύ πρωί στο στάβλο, άρμεγε λίγο γάλα από κάθε ζώο για νά είναι γαλακτοφόρα και αμέσως πρόσφερε σε όλους τους οικείους λίγο γάλα από το δοχείο του αρμέγματος.

Επίσης, πολύ πρωί μετά την προσφορά στους οικείους της φρέτας από το ευχαγμένο κολόθ', η νοικοκυρά ή άλλη εργατική γυναίκα της οικογενείας περνούσε τα δωμάτια ύπνου και χτυπώντας ελαφρά το τρίβιτσον τρεις φορές στη ράχη καθενός έλεγε:

«Έρθεν ο Καλομηνας, άλλο ντ' εποιν'νες μ' ευτάς,
άλλαξον το χούι σ' να μη είσαι οκνέας».

Το ίδιο γίνεται και στα ζώα, για τα οποία λέγονταν ανάλογα με το γένος και τον προορισμό τους ευχές:

«Έρθεν ο Καλομηνας, άλλαξον το χούι σ'
νά διης πολλά γάλαν» (σε αγελάδα, προβατίνα ή κατσίκα),
«νά γαστρούσαι» (σε νεαρό θηλυκό ζώο),
«νά είσαι καματερόν» (σε εργαζόμενο ζώο) κ.λπ.

Την πρώτην Καλομηνά οδηγούσαν τα ζώα στη βοσκή πολύ πρωί και ύστερα από λίγο τα άρμεγαν. Πίστευαν ότι κάποιο ζώο θα έτρωγε κιμιγιάν, μυθικό χόρτο που θα μετέβαλλε όλον το ξύγαλαν σε βούτυρο, ότι το βούτυρο που παράγεται από ξύγαλα πρωτομαγιάς διατηρείται ανάλατο επί πολύ χρόνο. Όλα τα ζώα ήταν στολισμένα με χαμαίλα (χαϊμαλιά), για ν' αποκρούουν το μάτιασμα.

Τα ποιμνία οδηγούνταν στη βοσκή με το τρίβιτζον για νά μη αρρωστήσουν, νά γεννούν εύκολα και νά πολλαπλασιάζονται συνεχώς. Η βροχή της πρωτομαγιάς θεωρείται μαγική και θαυματουργική, διότι ωφελούσε πολύ τη γεωργία και την κτηνοτροφία.

Με τις πρώτες σταγόνες της πρωτομαγιάτικης βροχής νόμιζαν ότι μπορούσαν νά πήξουν το γάλα σε ξύγαλα και νά μεταβάλουν το ξύγαλα σε βούτυρο. Επίσης έβρεχαν το κεφάλι για να προφυλάγονται από πονοκέφαλο. Οι νέες στέκονταν κάτω από τη βροχή με

ξεπλεγμένα τα μαλλιά τους για να μεγαλώσουν και να κάμουν μακρές κοτσίδες. Το ίδιο έκαναν και οι μεσόκοποι για να προφυλαχθούν από την τριχόπτωση και την πιτυρίδα της κεφαλής.

Στις 7 Μαΐου επικρατούσε το έθιμο της σημερινής πρωταπριλιάς, δηλ. προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να γελάσει ο ένας τον άλλον με τεχνάσματα, ψέματα, άπάτη και άλλα.

Την 21^η Μαΐου, γιορτή Κωνσταντίνου και Ελένης απαράιτητα τρυπούσαν τ' αφτιά των μικρών κοριτσιών για να κρεμάσουν σκουλαρίκια. Και έβαζαν διακριτικά σημάδια, στα ζώα. Το σημάδι γινόταν στα αφτιά και κάθε οικογένεια είχε ιδιαίτερο σημάδι.

2.2.4. Καλοκαιρινά (Από αρχές Ιουνίου μέχρι τέλη Αυγούστου).

Κερασινός (Ιούνιος)

Έρθεν ο Κερασινόν

τα κεράσα κοκκινών.

Την κερασινού ο ήλον

κοκκινίει σε άμον μήλον.

Έρθεν ο κερασινόν

έγκεν φύλλον πράσινον.

Ο μήνας αυτός ονομάσθηκε Κερασινός, γιατί τότε ωριμάζαν τα κεράσια. Γι' αυτό λεγόταν οι στίχοι:

«Έρθεν και ο Κερασινόν, θα γίν' νταν τα κεράσα,
ο φύχον ήντιναν πιάν', θα έρτ' απάν' ση ράχαν».

(Ήρθε και ο Ιούνιος, θα ωριμάσουν τα κεράσια, όποιον πιάσει η ελνοοσία, θα πέσει επάνω στη ράχη, δηλ. θα πεθάνει).

Στις 24 Ιουνίου γιορτάζεται η μνήμη του Αγ. Ιωάννου, του ονομαζόμενου τ' Αεννί, τ' ηλετρουπί' ή ηλετρόπ' και σπάνια τ' ηλεοτρόφ, ίσως λόγω της τροπής του ηλίου μετά το θερινό ηλιοστάσιο. Την παραμονή το βράδυ άναβαν φωτιές και πηδούσαν επάνω απ' αυτές οι νέες και οι νέοι. Ο κλήδονας δεν ήταν πολύ γνωστός. Άνήμερα του Αγ. Ιωάννου κορίτσια και νεαροί έπαιρναν τρόφιμα και πήγαιναν εκδρομή σε κατάλληλο μέρος. Εκεί παρασκεύαζαν φαγητά και έπαιζαν τα κούκλας (κούκλες). Έτρωγαν σε κοινό τραπέζι, τραγουδούσαν και χόρευαν, όπως περίπου γίνεται και σήμερα στις εκδρομές. Έπαιζαν διάφορα παιγνίδια και αναπαράσταση γάμου με κούκλες. Την 24^η Ιουνίου κάθε νοικοκυρά έβγαζε από τα σεντούκια

της τα καλά ρούχα όλων των μελών της οικογενείας, καθώς και την προίκα των κοριτσιών της, και τα άπλωνε στον ήλιο να ηλάσκουν, δηλ. να ηλιασθούν για να μη τα προσβάλλει η θέσα ή σέθα (σκόρος).

Επίσης την ίδια ημέρα απειλούσαν τα μη καρποφορούντα δένδρα. εάν λ.χ. δένδρο οπωροφόρο δεν κρατούσε τα άνθη του και επομένως δεν καρποφορούσε, το απειλούσαν κουνώντας το τσεκούρι ότι θα το κόψουν από τη ρίζα. Έπειτα έκοπταν λίγη φλούδα και περιέδεναν τον κορμό του δένδρου με κόκκινη κλωστή.

Χορτοθέρτζ (Ιούλιος)

Έρθεν κι ο Χορτοθέρτζ

έπαρ' το νιαγάνσ' σο χέρτζ.

Ο Ιούλιος έλαβε το όνομα Χορτοθέρτζ (ο) από το θερίζω χόρτα, γιατί είναι ο κατ' εξοχήν μήνας του θερισμού. Του αφιέρωσαν τους στίχους:

«Έρθεν και ο Χορτοθέρτζ, επαρ' το δρεπάν' 'ς σο χέρ' τσ'».

«Ο Χορτοθέρτζ φέρ' το θέρος, έρται και πάει με το γέλος».

Της Αγίας Κυριακής, 7 Ιουλίου, ετηρείτο αυστηρότατα αργία από φόβο τιμωρίας με φωτιά. Τι' αυτό έλεγαν «να καίη σε τ' Αγίας Κερεκης τ' αφιμον» (φωτιά).

Της αγίας Παρασκευής, 26 Ιουλίου, πολλοί πάσχοντες από διάφορες ασθένειες μετέβαιναν στο παρεκκλήσιο της αγίας και ζητούσαν τη βοήθειά της. Έπειτα έπαιρναν από τ' ενδύματα τους ένα κομμάτι ύφασμα ή κουρέλι και το κρεμούσαν πάνω στο δένδρο που βρισκόταν κοντά στο παρεκκλήσι πιστεύοντας ότι άφηναν την ασθένεια πάνω στο δένδρο.

Την 27 Ιουλίου, γιορτή του Αγίου Παντελεήμονος, πολλοί ασθενείς προσέρχονταν στο ναό του αγίου. «Όθεν κοτζοί και όθεν στραβοί 'ς σον Αε-Παντελεήμον». Οι ταγμένοι για να τύχουν άμεσης βοήθειας μετέβαιναν για προσκύνηση του αγίου πεζοπορούντες και ανυπόδητοι.

Πίστευαν ότι όποια παντρευόταν τον Ιούλιο προσεβάλλετο από τις μάισσες (νεράιδες).

Άγουστος (Αύγουστος)

Αύγουστον αλωνίζ

τον οικοκύρ' χαρεντερίζ'

Αύγουστον φέρ' τα αλώνα

και τελέν όλα τα πόνα.

Ο Αύγουστος αποτελούσε το τέλος του καλοκαιριού και την αρχή του χειμώνα.

«Επάτεσαμ' 'ς σον Αγουστον και 'ς ση χονί' την ακραν».

Για να μη βασκαθεί το λαμνίν, δηλαδή ο σωρός κοσκινισμένου σιταριού μέσα στο αλώνι, τοποθετούσαν επάνω σταυροειδώς δυο λευμετέρα (δακτυλωτά φτυάρια λιχνίσματος).

Στη γιορτή της Μεταμορφώσεως, τ' Άε-Σωτήρας, στις 6 του μηνός, ετηρείτο αυστηρή αργία. Και οι Τούρκοι του χωριού γιόρταζαν μαζί με τους χριστιανούς. Δεν δούλευαν και θεωρούσαν την ημέρα της Μεταμόρφωσης σαν ημέρα ολέθρου.⁶⁹

Όλα όσα έχουν καταγραφεί παραπάνω, είναι μέρος των ηθών και των εθίμων του ποντιακού λαού. Μεγάλος μέρος τους έχει χαθεί στο πέρασμα του χρόνου εξαιτίας του ξεριζωμού και του θανάτου πολλών ηλικιωμένων προσφύγων, που είχαν ζήσει την καθημερινότητα της ζωής εκεί. Και όσα βιώματα είχαν και δεν τα κληροδότησαν στα παιδιά τους και στα εγγόνια τους, τα πήραν μαζί τους, κάνοντας φτωχότερους όλους εμάς, που ίσως δε θα τα μάθουμε ποτέ.

⁶⁹ Τανιμανίδης Π., 1983 / Παπαδόπουλος Α., 1951, 1957.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΠΟΝΤΙΑΚΑ ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

3.1. Σχέσεις ποντίων και γηγενών.

Μετά από τόσα χρόνια, οι σχέσεις των ντόπιων και των Ποντίων δείχνουν αρμονικές και καλές. Ποια είναι άραγε η πορεία που διέσχισαν στο πέρασμα τόσων χρόνων; Δεν πιστεύω πως θα μπορέσει το ερώτημα αυτό να απαντηθεί, γιατί πάρα πολλοί από τους πρόσφυγες της πρώτης γενιάς αναπαύονται στην αγκαλιά της Μακεδονικής γης. Από συζητήσεις και από μαγνητοφωνημένες εξομολογήσεις ανθρώπων που δε βρίσκονται μαζί μας, σχημάτισα μια εικόνα.

Η αγροτική κοινωνία της Ελλάδας δέχτηκε με κάποιο σκεπτικισμό τα προοδευτικά μηνύματα των προσφύγων, τις νέες κοινωνικές ιδέες που μεταφέρονε, τη δημιουργία νέων πολιτικών ρευμάτων που προτείνανε. Τα πολιτικά κόμματα αναγκάστηκαν να αναθεωρήσουν τη μέχρι τότε συμπεριφορά τους. Η κοινωνική αδικία, αλλά και οι αγώνες για δίκαιη κατανομή του εθνικού εισοδήματος, για αληθινή δημοκρατία, έγιναν με πρωτεργάτες τους πρόσφυγες, που έγιναν αιτία δημιουργίας νέων πολιτικών σχηματισμών και κομμάτων. Η Θεσσαλονίκη, κέντρο της αγροτικής, υπαλληλικής και εργατικής τάξης, διεκδικούσε τα πρωτεία της συνδικαλιστικής κίνησης από τον Πειραιά και την Αθήνα. Οι Πόντιοι αγρότες των χωριών αντέδρασαν στην εκμετάλλευση του εμπορομεσίτη. Το τραγούδι: "Έρθαν οι εμπόροι να παίρ' νε τσάπα τον καπνόν τον χωρέτεν κι ερωτούνε σο λογαριασμόν", δηλαδή, ήρθαν οι έμποροι να πάρουν τσάμπα τον καπνό, δε ρωτάνε για το λογαριασμό, τραγουδιέται ακόμη από τους Πόντιους καπνοπαραγωγούς, όσους έχουν μείνει, που θυμούνται τα χρόνια της άγριας εκμετάλλευσης και τον αγώνα τους ενάντια στην τραπεζική παρέμβαση που ευνοούσε το μεταπρατισμό.

Ο ντόπιος λαϊκός ελλαδικός πληθυσμός είχε αρνητική στάση απέναντι στους πρόσφυγες και ίσως ήταν ο λιγότερο ένοχος, γιατί και ο ίδιος είχε τα προβλήματά του και τα δράματά του. Ήταν αναστατωμένος από τη Μικρασιατική καταστροφή, είχε χάσει τα παιδιά του στους ατέλειωτους πολέμους, δυστυχούσε, ίσως και να πεινούσε και επιπλέον ζούσε σε μια συγκεκριμένη πολιτική και

οικονομική κατάσταση. Έτσι, το μίσος των ντόπιων Ελλήνων που αναζητούσε τους αίτιους, αποπροσανατολιζόταν και κατευθυνόταν καταπάνω στους ξεριζωμένους πρόσφυγες. Για πολλά χρόνια, οι Πόντιοι, αλλά και οι Μικρασιάτες, ήταν οι τουρκομερίτες, οι "τουρκόσποροι" και τους απέδωσαν ανύπαρκτα ηθικά ελαττώματα. Τους χαρακτήρισαν επιτήδειους, πονηρούς, πολυμήχανους και ελεύθερους στα ήθη.

Οι Πόντιοι για να προσαρμοστούν κοινωνικά στη νέα τους πατρίδα, παρά την εξαθλίωση και τη δυσπραγία τους, ποτέ δεν έχασαν το κέφι και τη δημιουργική διάθεσή του. Πλασμένοι από σκληρό μέταλλο, που είχε δοκιμαστεί αιώνες στα βουνά και στους κάμπους της παλιάς πατρίδας τους, χρησιμοποίησαν τις ανεξάντλητες δυνάμεις που είχαν για να σταθούν στα πόδια τους. Έπρεπε να πολεμήσουν την ασυνεννοησία, που οδηγούσε στην αποξένωση, εξαιτίας της γλώσσας. Η ιδιότυπη προφορά της, το διαφορετικό λεξιλόγιο της, κι ας ήταν αποθησαύρισμα αρχαίων και βυζαντινών στοιχείων, η διαφορετική σύνταξη, δημιούργησαν πρόβλημα στη συνεννόηση και την επαφή. Μόνο αργότερα, όταν οι νεότεροι πρόσφυγες κατάφεραν να μάθουν μέσα στις πόλεις και στα χωριά, με το σχολείο και την κοινωνική τριβή, την κοινή νεοελληνική, μπόρεσαν να προσαρμοστούν καλύτερα στο κοινωνικό περιβάλλον του τόπου. Ο διαφορετικός πολιτισμός, η διαφορετική λαϊκή και ιστορική κληρονομιά που έφεραν μαζί τους, τα διάφορα πολιτιστικά στοιχεία που τους ξεχώριζαν από τους άλλους Έλληνες, ντόπιους και πρόσφυγες, δυσκόλεψε την κοινωνική τους προσαρμογή. Άλλο στοιχείο μη αφομοιώσιμο και εμπόδιο στην προσαρμοστικότητα των Ποντίων ήταν και ο διαφορετικός χαρακτήρας που έφεραν μαζί τους σαν κληρονομιά από την πατρίδα τους. Ο χαρακτήρας αυτός αποτελούσε σύνθεση πολλών θετικών και αρνητικών ιδιοτήτων.

Τελικά, ξεπεράστηκαν οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι Πόντιοι στην προσαρμογή και την πρόοδο τους. Σ' αυτό βοήθησαν πολλά από τα προτερήματά τους, αλλά και μερικά από τα ελαττώματά τους, όπως το πείσμα και η αδιαλλαξία τους. Με τα χρόνια, όχι μόνο αφομοιώθηκαν κοινωνικά στη νέα τους πατρίδα, αλλά και έκαναν έντονη την παρουσία τους σ' αυτήν, φτάνοντας να διακριθούν στους διάφορους κοινωνικούς τομείς. Ένας τομέας στον οποίο πρόκοψαν, εκτός από τη γεωργία και τα επαγγέλματα, ήταν και οι σπουδές.

3.2. Ποντιακοί σύλλογοι

Εκτός απ' όλα τα παραπάνω, οι Πόντιοι πρόσφυγες βρήκαν και μια άλλη δραστηριότητα για να υπογραμμίσουν την παρουσία τους στον ελλαδικό κοινωνικό χώρο. Δημιούργησαν μια πλατιά ενοποιητική κίνηση, μια συσπειρωτική αλληλεγγύη ανάμεσά τους και ένα δεσμό στενότερο από εκείνο που είχαν. Παραμέρισαν την ιδιαίτερη προέλευση του καθενός και συσπειρώθηκαν άρρηκτα σαν αδέρφια και αντιμετώπιζαν σαν ένας άνθρωπος το ξένο ή αφιλόξενο περιβάλλον. Αυτό το διατηρούν μέχρι και σήμερα. Όχι μόνο στις δυσκολίες, αλλά και στις χαρές είναι ενωμένοι.

Η επιθυμία να έχουν την αίσθηση πως δεν έχουν πνευματικά αποκοπεί από τις ρίζες τους και η διορατικότητά τους να μη χαθεί η πλούσια πολιτισμική και πολιτιστική κληρονομιά τους, τους οδήγησε στη δημιουργία και ίδρυση της Ευξείνου Λέσχης. Μετά, σιγά-σιγά, άρχισαν να ιδρύουν ποντιακά σωματεία και συλλόγους. Όπου η πλειονότητα των κατοίκων ήταν γηγενείς, προτίμησαν να ενταχθούν στους τοπικούς πολιτιστικούς συλλόγους και να αναπτύξουν δράση.

Οι ποντιακοί σύλλογοι είναι κοινωνικοί φορείς και πολλοί απ' αυτούς έχουν πολύχρονη δράση. Αποτελούν οργανωμένες μορφές προώθησης της ποντιακής ταυτότητας. Διαμορφώνουν και κατευθύνουν μορφές δράσης, που σκοπό έχουν την ενίσχυση του συναισθήματος ταύτισης των μελών της ομάδας και την επίλυση προβλημάτων του ποντιακού Ελληνισμού.

Ο κύριος σκοπός ίδρυσής τους, όπως καταγράφεται στα καταστατικά τους, είναι η προώθηση της υποστήριξης και αλληλεγγύης μεταξύ των Ελλήνων Ποντίων και η προαγωγή και υπεράσπιση των θεμάτων που τους αφορούν. Τα θέματα αυτά αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου, με αποτέλεσμα ποντιακά σωματεία τα οποία ιδρύονται σε διαφορετικές εποχές να χαρακτηρίζονται από διαφορετικές επιδιώξεις, όπως π.χ. η επίλυση προβλημάτων στέγασης, η διεκδίκηση των δικαιωμάτων των προσφύγων, η περισυλλογή, μελέτη και δημοσίευση του γλωσσικού, λαογραφικού και ιστορικού υλικού του Ελληνισμού του Πόντου, η διάδοση πολιτισμικών προτύπων στις νεότερες γενιές κ.ά. Ταυτόχρονα, παρατηρείται διαφοροποίηση των μορφών δράσης των μελών των συλλόγων, ανάλογα με την κρατούσα ιδεολογία για τους αποδεκτούς από την ευρύτερη κοινωνία τρόπους επίλυσης των προβλημάτων.

Τα ποντιακά σωματεία επικοινωνούν μεταξύ τους και

συνεργάζονται στα πλαίσια συμμετοχής τους σε κοινές δραστηριότητες. Οι ποντιακοί σύλλογοι πραγματοποιούν κοινές εκδηλώσεις με θέμα τον πολιτισμό και την ιστορία, ή τα ιδιαίτερα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο ποντιακός Έλληνισμός.

Στην τελευταία κατηγορία δράσης εντάσσεται η ενημέρωση της τοπικής κοινωνίας για τα προβλήματα των νέων μεταναστών, η παροχή βοήθειας και υποστήριξης σ' αυτούς, καθώς και η δημιουργία δικτύων επικοινωνίας και αλληλοϋποστήριξης με τις ομοσπονδίες των ελληνικών φορέων στην πρώην Σοβιετική Ένωση.

Οι ποντιακοί σύλλογοι μπορούν να χαρακτηρισθούν ανοικτοί, με την έννοια ότι στα τμήματά τους, όπως στο χορευτικό, στο θεατρικό, στα μαθήματα λύρας και αλλού, γίνονται δεκτά άτομα ανεξάρτητα της καταγωγής τους. Οι περισσότεροι δέχονται σα μέλη φιλοπόντιους, αλλά οι τελευταίοι δεν έχουν, συνήθως, το δικαίωμα του εκλέγειν. Η συντριπτική πλειονότητα των καταστατικών επιτρέπει την εγγραφή σε περισσότερους από έναν ποντιακούς συλλόγους.

Στην αγροτική περιφέρεια της Θεσσαλονίκης υπάρχουν πολλά ποντιακά σωματεία. Έτσι έχουμε:

- Δήμος Αγίου Αθανασίου: ποντιακοί σύλλογοι στο Βαθύλακο, στη Τέφυρα και τη Νέα Μεσήμβρια. Στη Νέα Μεσήμβρια μετέχουν και Μικρασιάτες.
- Δήμος Αγίου Γεωργίου, δύο ποντιακοί σύλλογοι στην Ασπροβάλτα.
- Δήμος Αξιού, υπάρχει σύλλογος στο Μελισσουργείο.
- Δήμος Αρεθούσας, υπάρχουν και στα πέντε κοινοτικά διαμερίσματα, με επικεφαλής το σύλλογο της Ανοιξιάς «ΤΑ ΚΟΤΥΩΡΑ».
- Δήμος Ασσήρου, μετέχουν στον Πολιτιστικό σύλλογο.
- Δήμος Εγνατίας, γνωστοί οι σύλλογοι του Προφήτη, της Νυμφόπετρας και του Σχολαρίου.
- Δήμος Επανωμής, μετέχουν στους πολιτιστικούς συλλόγους.
- Δήμος Εχεδώρου, σύλλογοι κοινοί με τους Μικρασιάτες.
- Δήμος Θερμαϊκού, υπάρχει στους Νέους Επιβάτες.
- Δήμος Θέρμης, υπάρχουν σ' όλα τα κοινοτικά διαμερίσματα μ' επικεφαλής της Θέρμης – Τριαδίου.
- Δήμος Καλλιθέας, υπάρχουν στο Μεσαίο, Μονόλοφο και Νέας Φιλαδέλφειας.
- Δήμος Κορώνειας, έχει σύλλογο η Τερακαρού, ο Άγιος Βασίλειος, το Βασιλούδι και τα Λαγκαδίκια.

- Δήμος Κουφαλίων, στο Πρόχωμα.
- Δήμος Λαγκαδά, υπάρχει ο Ποντιακός σύλλογος του Λαγκαδά και Περιχώρων και ξεχωριστά ο γνωστός ποντιακός σύλλογος του Κολχικού.
- Δήμος Λαχανά. Οι πιο ξακουστοί ποντιακοί σύλλογοι του Λαχανά, της Νικόπολης και της Μαυροράχης.
- Δήμος Νέας Μηχανιώνας, εδώ συνυπάρχει με Μικρασιάτες.
- Δήμος Μίκρας, υπάρχουν μικροί σύλλογοι με πιο γνωστό αυτόν του Κάτω Σχολαρίου.
- Δήμος Χαλκηδόνας, σύλλογοι στο Άδενδρο και την Ελεούσα.
- Δήμος Χορτιάτη, ενσωματωμένοι στους πολιτιστικούς συλλόγους.

3.3. Ήθη και έθιμα.

Τα ήθη και έθιμα που διατηρούν ζωντανά οι σύλλογοι: Λαχανά – Μαυροράχης, Κολχικού, Θέρμης, Προχώματος, Μεσαίου – Μονολόφου, Τερακαρούς και Ανοιξιάς, είναι:

Ο χωριάτικος Ποντιακός γάμος.

Είναι τα ήθη και έθιμα του γάμου από διάφορα χωριά του Πόντου, ενοποιημένα. Αναπαράστασή του γίνεται το Δεκαπενταύγουστο, γιατί τότε γινόταν πολλοί γάμοι και συνήθως τους τελούσαν στο Μοναστήρι της Παναγίας Σουμελά.

Μια εβδομάδα πριν το γάμο, βγαίνουν στο χωριό δύο άντρες, που μοιράζουν ρακί από πόρτα σε πόρτα και καλούν στο γάμο που είναι να γίνει. Ο ένας είναι ο εκπρόσωπος του γαμπρού και ο άλλος της νύφης. Και οι δύο κρατούν στα χέρια τους ένα κόκκινο κερί.

Την παραμονή του γάμου αρχίζει το γλέντι και στο σπίτι του γαμπρού και της νύφης. Μαζεύονται οι συγγενείς και οι προσκαλεσμένοι και αρχίζουν το χορό με τους ήχους της λύρας και του νταουλιού. Η ρακή και τα τουρσιά, τα παστά ψάρια, ο παστουρμάς και η καβουρμά, (κρέας φιλοκομένο σα σαλάμι) είναι τα βασικά φαγητά που προσφέρονται στο γλέντι.

Όταν οι νέοι και οι νέες κουράζονται από τους έντονους χορούς, τότε ο λυριτζής αλλάζει σκοπό και παίζει κάτι πιο αργό. Τότε σηκώνονται και οι γεροντότεροι. Μπαίνουν στο χορό και τραγουδούν όλοι μαζί. Έτσι με χορούς και τραγούδια περνάει η νύχτα και στα δύο σπίτια.

Μετά την εκκλησία, την Κυριακάτικη λειτουργία, αρχίζει το ξύρισμα του γαμπρού. Είναι καθισμένος σε κεντρικό σημείο για να τον βλέπουν όλοι και τραγουδούν.

Στο σπίτι της νύφης, οι φίλες της, όλες ανύπαντρες, τη χτενίζουν και αρχίζουν να τη ντύνουν. Κατά τη διάρκεια του ντυσίματος, τραγουδούν:

Τίμα κόρη τον πεθερό σ' ας σον κύρη σ' καλλίον
Τίμα κόρη την πεθερά σ' ας σήν μάνα σ' καλλίον
Τίμα και τ' αντραδέλφα σου ας σ' αδέλφα σ' καλλίον.
Τίμα κόρη τα πεθερ' κά σ' για να 'σαι τιμημέντσα
Και όντας θα πας σοι πεθερούς να 'σαι αγαπημέντσα.

Την ίδια ώρα ο γαμπρός, αφού ετοιμαστεί, ξεκινάει με όργανα να πάει να πάρει τον κουμπάρο από το σπίτι του. Πίνουν και γλεντούν και στο σπίτι του κουμπάρου. Επιστρέφουν στο σπίτι του γαμπρού και ο χορός συνεχίζεται. Τύρω στις τρεις η ώρα ξεκινάνε να πάνε να πάρουν τη νύφη. Ξεκινάει το νυφέπαρμαν. Με τραγούδια και χορούς και ποτό κατευθύνονται στο σπίτι της. Εκεί δεν τους αφήνουν να μπουν αν δεν πληρώσουν. Μετά από διαπραγματεύσεις μπαίνουν στην αυλή της νύφης. Ο κουμπάρος πηγαίνει να πάρει τη νύφη, αλλά οι φίλες της δε τη δίνουν και ζητούν λεφτά για να την παραδώσουν.

Μετά την παράδοση της νύφης, πριν βγει από την πόρτα του σπιτιού της χαιρετά τους γονείς και τα αδέρφια της και συνεχίζουν όλοι μαζί για την εκκλησία. Μπροστά πηγαίνει ο γαμπρός και πίσω η νύφη. Μπροστά τους χορεύουν, πίνουν. Μόλις φθάνουν στην εκκλησία, όλοι σταματούν. Ο ιερέας ξεκινάει τη στέψη. Μόλις τελειώνει το μυστήριο, μερικοί φίλοι του κουμπάρου που βρίσκονται από πίσω του, τον σηκώνουν στα χέρια τους και φωνάζουν: Άξιος κουμπάρε! Κουμπάρε τάξον! Για να "προσγειωθεί" πρέπει κάτι να τάξει ή να πληρώσει. Αμέσως μετά αρχίζουν οι ευχές και τα δωρίσματα.

Όταν τελειώσει η διαδικασία στην εκκλησία, ξεκινούν όλοι μαζί για το σπίτι του γαμπρού. Εκεί ξεκινάει το γλέντι. Πρώτα τρώνε. Το πρώτο πιάτο είναι πασκιτανένον τσορβάν, σούπα με γιαούρτι στραγγιστό, και δεύτερο κρέας με μακαρόνια ή πατάτες ή με λάχανο. Ο χορός και το γλέντι συνεχίζεται.

Όταν είναι να αποχωρίσει το νύπαντρο ζευγάρι, γίνεται το θήμιασμα. Είναι χορός που τον χόρευαν επτά νέα ζευγάρια, που κρατούν αναμμένα κεριά και ο λυράρης. Η τελική αποχώρηση του

ζευγαριού γίνεται με το χορό μητερίτσα, που είναι ερωτικός χορός. Συμβολίζει την αναζήτηση του συντρόφου.

Στη Μαυροράχη, όταν είναι να γίνει βάπτισμα στη γιορτή του Αγίου Γεωργίου και το βρέφος είναι να βαπτιστεί Γεώργιος, και φυσικά, αν δέχονται οι γονείς, τότε η βάπτισμα οργανώνεται από το σύλλογο, μετέχει όλο το χωριό, και όσοι επισκέπτες θέλουν και τηρούνται τα έθιμα της βάπτισμας που είχαν στον Πόντο, όπως ήδη τα έχουμε περιγράψει στο δεύτερο κεφάλαιο.

Οι Πόντιοι, μεμονωμένα, κάθε 1η Σεπτεμβρίου πηγαίνουν στην εκκλησία σπόρους για να ευλογηθούν, ακόμη και αν είναι για τον κήπο τους.

Οι νοικοκυρές πηγαίνουν τους βασιλικούς στην εκκλησία, την ημέρα του Σταυρού, στις 14 του Σεπτεμβρίου και μετά γίνεται βράβευση της πιο όμορφης γλάστρας βασιλικού.

Της Αγίας Βαρβάρας, οι ηλικιωμένες γυναίκες κάνουν τη σούπα της Αγίας και τη μοιράζουν μεταξύ τους. Τα κόλλυβα και η μελόπιτα αντικαταστάθηκαν από τη σούπα. Αυτή γίνεται με ποικιλία οσπρίων, ταχίνι και καρύδια.

Την περίοδο των Χριστουγέννων, δηλαδή παραμονή Χριστουγέννων και Πρωτοχρονιάς, μέλη των συλλόγων με παραδοσιακές φορεσιές ψέλνουν τα παραδοσιακά ποιντικά κάλαντα σ' όλα τα σπίτια.

Την ίδια περίοδο, οι ηλικιωμένες νοικοκυρές δεν πλένουν τα ρούχα. Για τα πιάτα τους έχουν μαζέψει νερό πριν από την παραμονή των Χριστουγέννων και αυτό γίνεται μέχρι τον αγιασμό των υδάτων.

Στα περισσότερα χωριά, οι παπάδες περνούν από τα σπίτια και φωτίζουν.

Το Φεβρουάριο, οι Πόντιοι που ήρθαν από την πρώην Σοβιετική Ένωση, μετά το 1990, οι έγκυες γυναίκες τους δεν κάνουν καμιά εργασία της Υπαπαντής, γιατί φοβούνται μην πάθει κάτι κακό το μωρό τους.

Οι σύλλογοι Μαυροράχης, Κολχικού, Μεσάιου και Μονολόφου, την Κυριακή της Τυροφάγου, την τελευταία Κυριακή της Αποκριάς, πριν την Καθαρά Δευτέρα, τηρούν το έθιμο της Εμπονέστε. Οι νέοι γλεντούν με πλούσιο φαγητό, το βράδυ ανάβουν φωτιές, μαγειρεύουν και χορεύουν.

Ο σύλλογος του Προχώματος τηρεί το μασκαρίκι της Αποκριάς. Μασκαρεύονται και γυρνούν στο χωριό, κάποιοι μ' άλογα, άλλοι

ακολουθώντας τους με τα πόδια και μιμούνται την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Ποντιακές γειτονιές στην Ανοιξιά και στο Φιλαδέλφει κάνουν την Καθαρά Δευτέρα, το έθιμο του "κουκαρά". Παίρνουν ένα μήλο και καρφώνουν 42 φτερά κότας. Κάθε πρωί, πριν καλημεριστούν, τραβούν το ένα φτερό και λένε: άλλ' σαράντα και μία μέρας επέμναν. (έμειναν σαρανταμία μέρες) κι εννοούν για να έρθει η Μεγάλη Δευτέρα και να αρχίσει η Μεγαλοβδομάδα του Πάσχα.

Όλα τα ποντιακά χωριά κάνουν πανηγύρια του Αγίου Γεωργίου, του Προφήτη Ηλία, και το Δεκαπενταύγουστο.

Κάποιες γυναίκες πηγαίνουν στα ξωκλήσια του Προφήτη Ηλία περπατώντας και τυλιγμένες με στάχνα, γιατί πιστεύουν πως όπως κόβουν τα στάχνα την ημέρα της γιορτής του Αγίου, έτσι κι εκείνος θα τους έκοβε, θα τους έπαιρνε τους πόνους που τις βασάνιζαν.

Αυτά τα ήθη και έθιμα διατηρούν στα χωριά γύρω από τη Θεσσαλονίκη. Το μεγαλύτερο μέλημα όλων των συλλόγων είναι να μην ξεχαστεί η γλώσσα, οι χοροί και η ποντιακή ιστορία. Αγώνίζονται ακόμη να αναγνωριστεί και η Γενοκτονία των Ποντίων από τους Τούρκους.

Μπορεί κανείς να αισθανθεί πως η πλούσια σε ήθη και έθιμα ζωή των Ποντίων, πριν τον ξεριζωμό, έχει φτωχύνει τώρα. Χρόνο με το χρόνο, πολλά έθιμα μένουν στα χαρτιά ή χάνονται γιατί οι συνθήκες ζωής έχουν αλλάξει.

Οι ποντιακοί σύλλογοι, που προαναφέραμε, έχουν ξεκινήσει μια συνεργασία μεταξύ τους και προσπαθούν να επαναφέρουν τις θύμησες της πατρίδας τους. Προγραμματίζουν μαθήματα εκμάθησης της ποντιακής γλώσσας, που θ' απευθύνονται σε Πόντιους και μη. Εκμάθηση ποντιακών χορών. Προγραμματίζουν διαλέξεις για τον Ποντιακό πολιτισμό. Εύχομαι να καταφέρουν να πετύχουν το στόχο τους. Ξέρουν πολύ καλά πως αν χάσουν τη γλώσσα τους, τον πολιτισμό που τόσα χρόνια διατηρούν με τόσες δυσκολίες, θα αφομοιωθούν και θα χαθούν.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

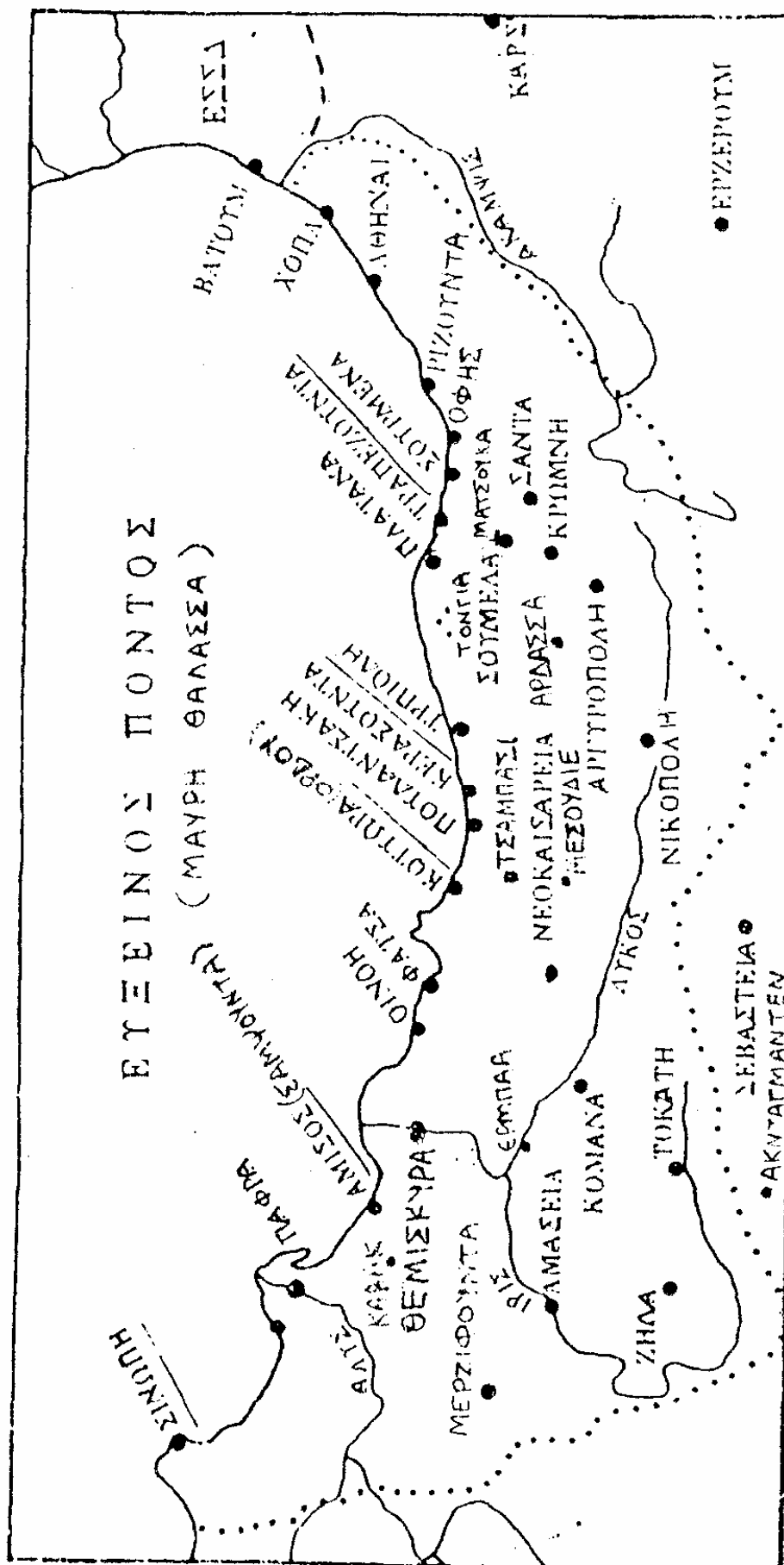
Αν ο ποντιακός λαός χάσει μέρος του πολιτισμού του, της γλώσσας, της ιστορίας του τότε θα επιβεβαιωθεί και αυτό που είπε ο Χένρι Κίσινγκερ το Σεπτέμβριο του 1994 σε μια ομιλία του, όταν βραβεύθηκε από προσωπικότητες του επιχειρηματικού κόσμου των ΗΠΑ, στην Ουάσινγκτον.

"Ο ελληνικός λαός είναι δυσκολοκυβέρνητος και γι' αυτό πρέπει να τον πλήξουμε βαθιά στις πολιτισμικές του ρίζες. Τότε ίσως συνετισθεί. Εννοώ, δηλαδή, να πλήξουμε τη γλώσσα, τη θρησκεία, τα πνευματικά και ιστορικά του αποθέματα, ώστε να εξουδετερώσουμε κάθε δυνατότητά του να αναπτυχθεί, να διακριθεί, να επικρατήσει, για να μη μας παρενοχλεί στα Βαλκάνια, να μην παρενοχλεί στην Ανατολική Μεσόγειο, στη Μέση Ανατολή, σ' όλη αυτή τη νευραλγική περιοχή μεγάλης στρατηγικής σημασίας για μας, για την πολιτική των ΗΠΑ".⁷⁰

⁷⁰ *Turkish Daily News*, 17 Φεβρουαρίου 1997.

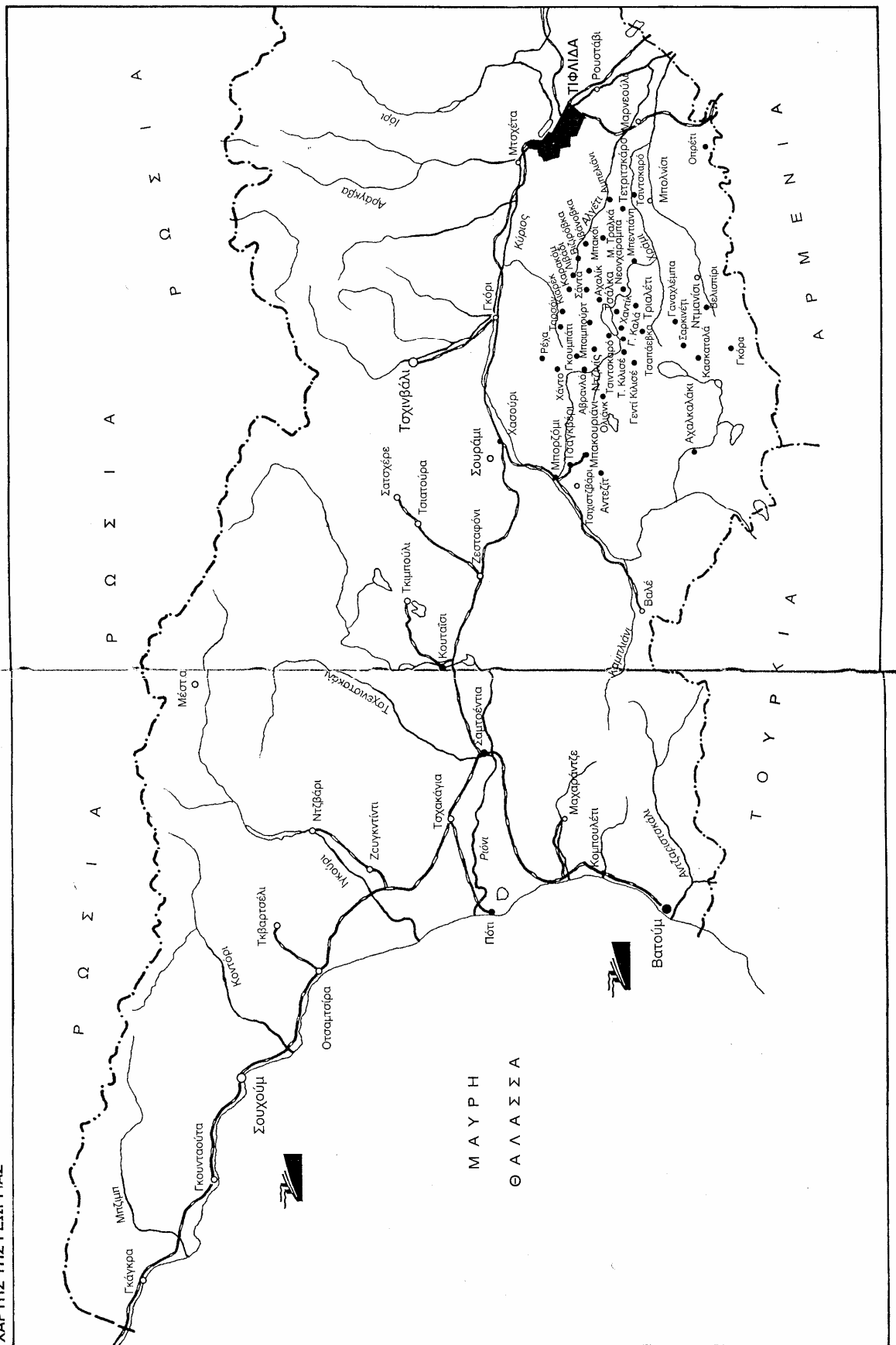
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

(Χάρτες, φωτογραφίες και ερωτηματολόγιο συνεντεύξεων)

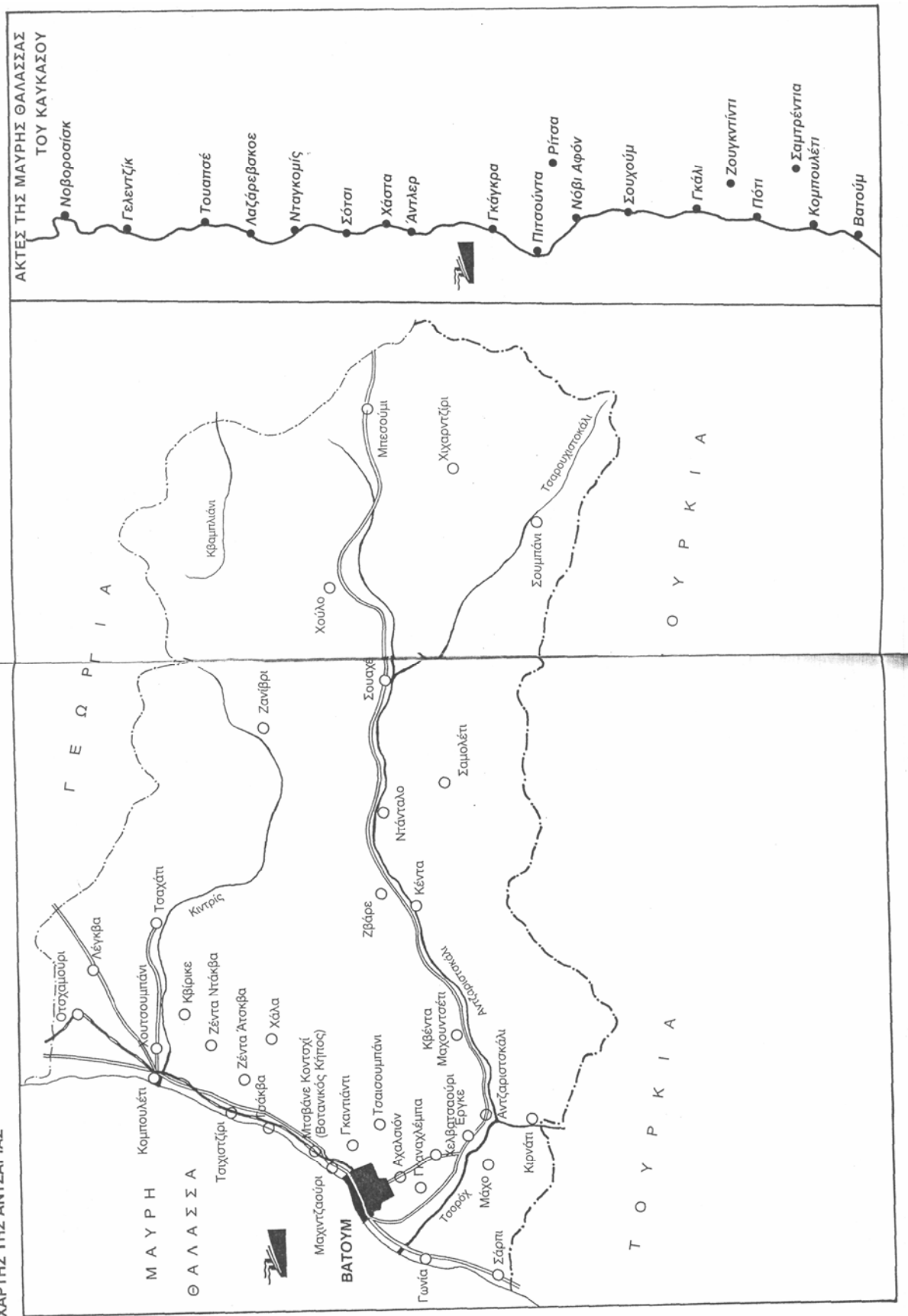

Χάρτης του Πόντου.

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΑΝΤΖΑΡΙΑΣ

Πρόσφυγες στην περιοχή Θέρμης – Ραιδεστού

Η θεία Πατούλα Φωστηροπούλου
(1902)

Οικογένεια Καραπατάκη Μ.
(1905)

Η νύφη του Καραπατάκη
(1907)

Ζευγάρι νεονύμφων του Πόντου

Βάπτιση – Λαχανάς 1952 (Αρχείο Οικ. Λαζαρίδη)

Η μάνα γονατίζει στον κουμπάρο για να πάρει το παιδί – Θέρμη 1948 (Αρχείο Οικ. Ιορδανίδη)

Κατήχηση βαπτιζόμενου σε σπίτι – Πρόχωμα 1949 (Αρχείο Οικ. Κυριακίδη)

Γλέντι μετά τη βάπτιση – Πρόχωμα 1949 (Αρχείο Οικ. Κυριακίδη)

*Αρραβώνας – Ξύρισμα
γαμπρού
Θέρμη 1950
(Αρχείο Οικ. Ιορδανίδη)*

*Χορός στο σπίτι της νύφης – Πριν το νυφόπερμαν – Νυφόπετρα 1954 (Αρχείο
Οικ. Παυλίδη)*

*Η πορεία του γαμπρού και της νύφης προς την εκκλησία – Νυφόπετρα 1954
(Αρχείο Οικ. Παυλίδη)*

Τάμος – Δώρισμα στην εκκλησία – Νυφόπετρα 1954 (Αρχείο Οικ. Παυλίδη)

Είσοδος νύφης στο σπίτι της πεθεράς – Κολχικό 1954 (Αρχείο Οικ. Παυλίδη)

Γλέντι στο σπίτι του γαμπρού και της νύφης – Κολχικό 1954 (Αρχείο Οικ. Πανλίδη)

Ονομαστική γιορτή σε σπίτι – Τερακαρού 1956 (Αρχ. Οικ. Πανικίδη)

Ονομαστική γιορτή σε αυλή σπιτιού – Κάτω Σχολάρι 1949 (Αρχείο Οικ. Συμεωνίδη)

Ξαφνικό γλέντι – Θέρμη 1959 (Αρχείο Οικ. Ιορδανίδη)

Καθαρά Λευτέρα – Λαγκαδάς 1948 ή 1949 (Αρχείο Οικ. Πεζιρκιανίδη)

Βόλτα Πρωτομαγιάς – Κολχικό 1949 (Αρχείο Οικ. Παυλίδη)

*Θερισμός στα χωράφια του Λαγκαδά – (εργάτες πόντιοι πρόσφυγες) – 1948
(Αρχείο Οικ. Πεζιρκιανίδη)*

Θεμελίωση, χτίσιμο σπιτιού από πρόσφυγες – Κολχικό 1945 – (Αρχείο Οικ. Παυλίδη)

Πρόσφυγες καμαρώνουν το νεόκτιστο σπίτι τους – Κολχικό 1946 (Αρχείο Οικ. Παυλίδη)

*Γυμναστικές επιδείξεις – Δημοτικό Λαγκαδά – Πρόσφυγες 1954 από περιοχές
Ρωσσίας (Πόντου) (Αρχείο Οικ. Κυριμκιλίδη)*

*Πρόσφυγες του 1939 –
Αυτοεξυπηρετούνται ράβοντας τα ρούχα
τους – Λαγκαδάς 1954 (Αρχείο Οικ.
Κυριμπιλίδη)*

*Πρόσφυγες του 1939 – Εργαζόμενοι στην
κεραμοποιία Φιλίππου – Θεσσαλονίκη 1948 (Αρχ.
Οικ. Ιορδανίδη)*

Θεατρική παράσταση το 1963 στο Σοχούμ της Ρωσσίας με θέμα το Σούλι, σε ποντιακή διάλεκτο (Αρχείο Οικ. Ιωσηφίδη)

Πόντιακή Θεατρική Παράσταση – Δεκέμβριος 2004

Ξαφνικό, αναίτιο γλέντι σ' αυλή, Μονόλογος 1977 (Αρχείο Οικ. Συμεωνίδη)

Ο χορός Σέρρας – Λαγκαδάς 2005

Παιδάκια χορεύουν – Πρόχωμα 2004

*Κοπέλες με παραδοσιακές ποντιακές ενδυμασίες φέλνουν τα κάλαντα –
Λαχανάς 2005*

**“..η Ρωμανία κι αν πέρασεν
ανθεί και φέρει κι άηλην’..”**

**Ενούντζα απ’αδα,ενούντζα
απ’ εκεί και είπα.
Κανείται!θα φωτίουμαι!
Επαίρα την απόφασην.
θα φωτίουμαι
σην Εγκλησία Αν Δημήτρη
σην Δορκάδα,την Κερεκή 14
Ιουνίου,έξι το απόγεμαν.
Όποιος θέλ’ ας έρται ελέςι με,
θα αναμένω...
Οι δεξάμενοιμ θα εν
Νίκος Νέδος και Σοφία Ντουντουγλίδου.
Τον κύρημ πλέγνε Μιμη Γεωργιάδη
και την μάναμ Γιάννα Παναγιωτίδου.
Ας σο φωτίουμαι κ’ επεκεί κι
εμέν πα θα πλέγνεμαι Γεωργιάδη
αμα θα κουίζνε με...**

Προσκλητήριο βάφτισης, 6^{ος}/2004

ΛΥΡΕΣ (μικρες-μεσαιες)

ΛΥΡΕΣ

ΚΑΜΕΣ 35 - 25 εκ.

ΚΑΜΕΣ 45 εκ.

ΦΥΛΑΧΤΟ

ΚΟΣΜΗΜΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ
"ΦΥΛΛΑΡΑΚΙΑ"

ΚΟΣΜΗΜΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ
"ΑΪ ΓΕΩΡΓΗΣ"

ΑΛΥΣΙΔΑ "ΚΙΟΣΤΕΚ"

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:

Ημερομηνία:

Περιοχή/χωριό:

Στοιχεία συνομιλητού:

1. Ο σύλλογος λειτουργεί καθαρά σαν ποντιακός ή μέσα από πολιτιστικό σύλλογο;
2. Πότε ιδρύθηκε;
3. Το χωριό είναι καθαρά ποντιακό ή συνυπάρχουν και άλλες φυλές; Αν ναι, ποιες είναι αυτές; Ποια φυλή είναι επικρατέστερη;
4. Οι Πόντιοι κάτοικοι του χωριού από πού προέρχονται; Η καταγωγή τους από πού είναι;
5. Λίγες σύντομες πληροφορίες για το χωριό, πότε πρωτοπήγαν εκεί και αν έχουν εγκατασταθεί και άλλοι επαναπατριζόμενοι Πόντιοι τα τελευταία χρόνια και αν ναι από πού.
6. Αν υπάρχουν πληροφορίες ποια ήθη και έθιμα έφεραν μαζί τους, ποια διατηρούν ακόμη και αν έχουν επηρεαστεί τα ήθη και έθιμα από τη νέα τους πατρίδα και πως αυτοί οι τυχόν επηρεασμοί έχουν αφομοιωθεί και πως εκφράζονται.
7. Αν μιλούν ποντιακά στο χωριό ή μόνο μέσα στην οικογένεια;
8. Ποιες ποντιακές εκδηλώσεις κάνουν;
9. Ποια τα σχέδια και οι στόχοι του συλλόγου για τη διατήρηση των ηθών και εθίμων των Ποντίων;
10. Έχετε κάτι άλλο να προσθέσετε που θα μου ήταν χρήσιμο στην εργασία μου;

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

Ημερομηνία:

Περιοχή/χωριό:

Στοιχεία συνομιλητού:

1. Θα μας διηγηθείτε την πορεία σας μέχρι την εγκατάστασή σας εδώ; (που γεννηθήκατε, πότε φύγατε από εκεί, τους λόγους, συνθήκες ζωής εκεί, πως φθάσατε μέχρι εδώ, δυσκολίες, τι μεταφέρατε μαζί σας).
2. Ποια ήθη είχατε στην περιοχή που μένατε στον Πόντο; Τι έχετε να μας διηγηθείτε;
3. Τι θα θέλατε να συμβουλευόσετε τους νεώτερους;
4. Έχετε να προσθέσετε κάτι άλλο;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- *Abercrombie N., Hill St., Turner Br., Λεξικό Κοινωνιολογίας, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 1992.*
- *Howard K., Sharp J.A., Οδηγός Σχεδιασμού και Διαχείρισης Πανεπιστημιακών Ερευνητικών Εργασιών, μετάφραση: Νταλάκου Β.Π., εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1994.*
- *Αγαθάγγελος, Μητροπολίτης Νευροκοπίου, Ποικίλα Λαογραφικά του χωριού, άρθρο Χόψα, Αρχείο Πόντου, τόμος 17, Αθήνα, 1952.*
- *Αγτζίδης Β., Παραευξείνος Διασπορά, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1997.*
- *Αγτζίδης Β., Ποντιακός Ελληνισμός, από τη Γενοκτονία και το Σταλινισμό, στην Περεστρόϊκα, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1990.*
- *Αθανασιάδης Ευστρ., Έθιμα Σάντας, άρθρο στο Αρχείο Πόντου, τόμος 11, Αθήνα, 1941.*
- *Ανδρεάδης Ερμ., Έθιμα λαϊκής λατρείας στον Πόντο, άρθρο, Αρχείο Πόντου, τόμος 38, Αθήνα, 1983.*
- *Βαλαβανίδης Γ., Σύγχρονη Γενική Ιστορία του Πόντου, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1989.*
- *Βαφειάδης Γ., Λαογραφικά Τραπεζούντος και Κρώμνης, άρθρο, Αρχείο Πόντου, τόμος 19, Αθήνα, 1954.*
- *Γεωργιάδης Θ., Ο Πόντος, Ιστορία, Λαογραφία και Πολιτισμός, Ιούνιος, 1^{ος} - 2^{ος} τόμος, Εκδ. Μαλλιάρης Παιδεία, Θεσσαλονίκη, 1991.*
- *Δήμος Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2.300 χρόνια, εκδ. Δήμου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1986.*
- *Εθνογραφικά Περιοδικά, τόμοι 1^ο – 11^{ος}.*
- *Ευφραειμίδης Α., Πόντος, εκδ. Πελασγός, Αθήνα, 1986.*
- *Εφημερίδα Turkish Daily News, 17-2-1997.*
- *Καμπουρίδου Αν., Τα έθιμα του γάμου στη Νικόπολη του Πόντου, άρθρο από το Αρχείο του Πόντου, τόμος 38, Αθήνα, 1983.*
- *Καραπατάκης Γ., «Υπόμνημα περί των Κρυκασιών μεταναστών και των προσφύγων του Πόντου», Ποντιακή Εστία, Θεσσαλονίκη, 1975.*
- *Καραπατάκης Κ., Ποντιακά ήθη και έθιμα, άρθρο από το Αρχείο του*

- Πόντου, τόμος 38, Αθήνα, 1983.*
- *Κορομηλά Μ., Οι Έλληνες στη Μαύρη Θάλασσα, εκδ. Πανόραμα, Αθήνα, 2001.*
 - *Κυριακίδης Σ., Ελληνική Λαογραφία.*
 - *Κυριακίδης Σ., Ο Χωριάτικος Ποντιακός Τάμος, άρθρο από το Αρχείο του Πόντου, τόμος 38, Αθήνα, 1983.*
 - *Κυριακίδου Ν.Α., Η Θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας, εκδ. Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα, 1986.*
 - *Λαζαρίδης Α., Λαογραφικά του χωριού Καπτικοί Τραπεζούντος, άρθρο, Αρχείο Πόντου, τόμος 19, Αθήνα, 1954.*
 - *Λαζαρίδης Δημ., Ταμήλια Έθιμα του χωριού Καπτικοί Τραπεζούντος, άρθρο το Αρχείο Πόντου, τόμος 22, Αθήνα, 1958.*
 - *Λαμπίδης Γ., Λαογραφικά της Σαρακοστής Χαλδίας ή Τραπεζούντος, Αρχείο Πόντου, τόμος 17, Αθήνα, 1952.*
 - *Λαμπίδης Οδ., Οι εκ του Πόντου Έλληνες κατά των Πεντηκονταετιών 1922-1972, Αρχείο Πόντου, τόμος 32, Αθήνα 1973-1974.*
 - *Λαπαρίδης Ν., Το Νυφέπαρμαν, άρθρο από το Αρχείο του Πόντου, τόμος 38, Αθήνα, 1983.*
 - *Λουκάτος Α., Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1992.*
 - *Λουκάτος Α., Πασχαλινά και της άνοιξης, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα, 1995.*
 - *Λουκάτος Α., Τα καλοκαιρινά, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα, 1981.*
 - *Λουκάτος Α., Τα φθινοπωρινά, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα, 1979.*
 - *Λουκάτος Α., Τα φθινοπωρινά, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα, 1982.*
 - *Λουκάτος Α., Χριστουγεννιάτικα και των γιορτών, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα, 1979.*
 - *Λύκειο 3^ο Πολίχνης, Ζωντανές μνήμες, εκδ. Λύκειο, 2004.*
 - *Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 28^{ος}, εκδ. Ακάδημος, Αθήνα, Ιούνιος 1982.*
 - *Μέγας Γ., Ελληνικά Έορταί.*
 - *Μολινός Σ., Τα Λαογραφικά του Δωδεκάμηνου.*
 - *Μπαδιερίτση – Τουήλ Αν., Συμβολικά γαμήλια ποντιακά φαγητά, άρθρο Αρχείου Ποντίου, Αθήνα, 1983.*
 - *Νέα Δομή, Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 23^{ος}, εκδ. Δομή, Αθήνα, 1997.*

- Νέστορος – Κυριακίδου Α., *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, γ' έκδοση, Αθήνα, 1986.
- Οικονομίδης Δ., *Ταμήλια Έθιμα*, άρθρο στο Αρχείο του Πόντου, τόμος 1, Αθήνα, 1928.
- Παγκάκης Γ., *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας*, εκδ. Χαρκοπείου Πανεπιστημίου, 1996.
- Παπαγιαννίδης Αβρ., *Αναζητώντας τις ρίζες*, εκδ. Τερμανός, Θεσσαλονίκη, 2002.
- Παπαδημητρίου Ρ., *Παρυγία Σουμελά*, εκδ. Ευζείνου Λέσχης, Θεσσαλονίκη, 1962.
- Παπαδόπουλος Αν., *Ταμήλια έθιμα εις το Χορτοκόπι της Ματσούκας*, άρθρο, Αρχείο Πόντου, τόμος 19, Αθήνα, 1954.
- Παπαδόπουλος Ανθ., *Λαογραφικά ζητήματα*, άρθρο στο Αρχείο Πόντου, τόμος 15^{ος}, Αθήνα, 1950.
- Παπαδόπουλος Δ., *Έθιμα και δοξασία του χωριού Σταυρίν*, άρθρο στο Αρχείο Πόντου, τόμος 22, Αθήνα, 1957.
- Παπαδόπουλος Δημ., *Έθιμα και δοξασία περί τους νεκρούς του χωριού Σταυρίν*, άρθρο στο Αρχείο του Πόντου, τόμος 16, Αθήνα, 1951.
- Παπαδόπουλος Δημ., *Μαγικά συνήθειαι και Δεισιδαιμονίαι του χωριού Σταυρίν*, άρθρο στο Αρχείο Πόντου, τόμος 18, Αθήνα, 1953.
- Παπαδόπουλος Κ., *Έθιμα και δοξασία του χωριού Σταυρίν*, άρθρο στο Αρχείο του Πόντου, τόμος 21, Αθήνα, 1956.
- Ρωμάιος Κ., *Τα λυκοχάντζης του Πόντου*, άρθρο στο Αρχείο του Πόντου, τόμος 17, Αθήνα, 1952.
- Σαμουηλίδης Χ., *Ιστορία του Ποντιακού Ελληνισμού*, εκδ. Αλκυών, Αθήνα, 1985.
- Σπυράκη Ανδ., *Συμβολή εις τα λαογραφικά της Σάντας του Πόντου*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1990.
- Σπυράκης Α., *Συμβολή στα Λαογραφικά της Σάντας του Πόντου*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1990.
- Σταματίου – Μπαλτατζή Φρ., *Ιστορική αναδρομή στις ρίζες, Έθνικά – Λαογραφικά Βιώματα*, εκδ. Πρωταγόρας, Θεσσαλονίκη, 1997.
- Συμεωνίδου – Παπαδοπούλου Π. και άλλοι, *Πρόγραμμα στέγασης και ενσωμάτωσης ομογενών στο Νομό Θεσσαλονίκης*, εκδ. Αφοί

Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1999.

- Τανιμανίδης Παν., Τα Θεοφάνεια και τα λατρευτικά έθιμα των Ποντίων, άρθρο στο Αρχείο Πόντου, τόμος 38, Αθήνα, 1983.
- Τανιμανίδης Στ., Ο Ελληνισμός του Πόντου, Περιοδικό Νέμεσις, άρθρο σελ. 57-68, τεύχος 6^{ος} 1997, εκδ. Αδρασική, Αθήνα.
- Ταρνανίδης Ι., Ο Ποντιακός Ελληνισμός, Ιδιαιτερότητες και Ένταξη του στην Ελλαδική Κοινωνία, Ομιλία στο 1^ο Παγκόσμιο Συνέδριο Ποντιακού Ελληνισμού.
- Τσαούσης Α., Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1987.
- Φωστηρόπουλος Α., Λεχώνα και Νεογέννητο, άρθρο στο Αρχείο του Πόντου, τόμος 17, Αθήνα, 1952.
- Φωστηρόπουλος Αγ., Λαογραφικά ΙΜΕΡΑΣ, άρθρο, Αρχείο Πόντου, τόμος 19, Αθήνα, 1954.
- Φωτιάδης Κ., Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου, εκδ. Εκδοτική, Αθήνα, 2004.
- Χαϊρόπουλος Π., Εισαγωγικά Στοιχεία Ποντιακής Ιστορίας και Λαογραφίας, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1992.
- Χαϊρόπουλος Π., Εισαγωγικά στοιχεία Ποντιακής Ιστορίας και Λαογραφίας, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1992.
- Χατζόπουλος Γ., Λαογραφικά χωριού Αντρεάντων, άρθρο στο Αρχείο Πόντου, τόμος 30, Αθήνα, 1970.
- Χατζόπουλος Γ., Λαογραφικά χωριού Αντρεάντων, άρθρο στο Αρχείο Πόντου, τόμος 29, Αθήνα, 1968.
- Χατζόπουλος Κ., Λαογραφικά χωριού Αντρεάντων, άρθρο στο Αρχείο Πόντου, τόμος 28, Αθήνα, 1966.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	<i>Σελίδα</i>
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
Γεωγραφικά.....	4
Ιστορικά.....	4
Πρόσφυγες και Θεσσαλονίκη.....	7
Οι Δήμοι του αγροτικού χώρου.....	8
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ.....	 10
ΠΟΝΤΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ.....	10
1.1. Ο όρος Πόντος.....	10
1.1.1. Η γεωγραφία του χώρου.....	11
1.1.2. Πόντος και Μυθολογία.....	13
1.2. Η ιστορία του τόπου.....	14
1.2.1. Η αρχαιότητα στον Πόντο.....	15
1.2.1.1. Η Νεολιθική εποχή ως την εποχή του Σιδήρου.....	15
1.2.1.2. Προελληνική αρχαιότητα.....	16
1.2.1.3. Ο ελληνικός αποικισμός.....	17
1.2.1.4. Η Περσική κυριαρχία.....	18
1.2.1.5. Η εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου.....	19
1.2.1.6. Το ελληνιστικό βασίλειο του Πόντου.....	20
1.2.1.7. Η ρωμαϊκή κυριαρχία.....	20
1.2.1.8. Οικονομική ζωή κατά την αρχαιότητα στον Πόντο.....	22
1.2.1.9. Τράμματα και Επιστήμες στον Αρχαίο Πόντο.....	23
1.2.2. Ο Εκχριστιανισμός του Πόντου.....	24
1.2.2.1. Εκκλησιαστική γραμματεία.....	26
1.3. Πόντος και Βυζάντιο.....	27
1.4. Η αυτοκρατορία των Μεγάλων Κομνηνών.....	30
1.5. Ο Ελληνισμός του Πόντου υπό την κυριαρχία των Τούρκων... 33	33
1.5.1. Οι πρώτοι εξισλαμισμοί.....	34
1.5.2. Φυγή των ελληνικών πληθυσμών προς τον Καύκασο.....	35
1.5.3. Ο ανασυνοικισμός της Κωνσταντινούπολης και οι μετακινήσεις πληθυσμών.....	36
1.5.4. Οι εποικισμοί των κατοίκων της Χαλδίας.....	37
1.5.5. Δεύτεροι εξισλαμισμοί.....	37
1.5.6. Οι Κρυπτοχριστιανοί.....	38

1.6. Ο Πόντος στα χρόνια 1774-1908.....	38
1.7. Η πορεία προς το Μεγάλο Ξεριζωμό.....	40
1.7.1. Ο διαγωγμός: Α' Περίοδος (1909-1914).	40
1.7.2. Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος και η Τουρκία – Η Συνθήκη των Σεβρών – Το Κίνημα του Κεμάλ.....	41
1.7.3. Διαγωγμός: Β' Περίοδος (1914-1922).	42
1.7.4. Ο ρόλος της εκκλησίας την εποχή του διαγωγμού.	45
1.8. Ο ελληνισμός της Ρωσίας.	46
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	49
ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ.....	49
2.1. Έθιμα του κύκλου της ανθρώπινης ζωής.	49
2.1.1. Γέννηση.	50
2.1.1.1. Ήθη και Έθιμα παιδικής ηλικίας.	61
2.1.2. Τα έθιμα του γάμου.	63
2.1.3. Θάνατος.....	71
2.2. Έθιμα του κύκλου του έτους.	82
2.2.1. Φθινοπωρινά (από 1 ^η Σεπτεμβρίου μέχρι τέλη Νοεμβρίου).82	
2.2.2. Χειμωνιάτικα (από 1 ^η Δεκεμβρίου μέχρι και τέλη Φεβρουαρίου).....	85
2.2.3. Άνοιξιάτικα (από 1 ^η Μαρτίου μέχρι τέλη Μαΐου).	110
2.2.4. Καλοκαιρινά (Από αρχές Ιουνίου μέχρι τέλη Αυγούστου).	118
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ:.....	121
ΠΟΝΤΙΑΚΑ ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	121
3.1. Σχέσεις ποντίων και γηγενών.	121
3.2. Ποντιακοί σύλλογοι.....	123
3.3. Ήθη και έθιμα.	125
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ.....	129
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	130
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	153

